

ЭТИКА ВА ЭСТЕТИКАНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ МОДУЛИДАН УЎУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

САМАРҚАНД-2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ**

“ЭТИКА ВА ЭСТЕТИКАНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ”

МОДУЛИ БЎЙИЧА

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси йўналиши: Фалсафа

Самарқанд -2021

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил “7”-декабрдаги 648-сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: Самарқанд давлат университети фалсафа кафедраси профессори С.Каримов, профессор Ш.Қўшоқов, доцент М.Аллаёрова, доцент М.Эргашева.

Такризчилар: Самарқанд давлат университети фалсафа кафедраси профессори Б.Тураев.

Ўқув-услубий мажмуа Самарқанд давлат университети илмий-методик кенгаши (2020 йил “28”-декабрдаги 4- сонли баённомаси).

МУНДАРИЖА

I.	МОДУЛНИНГ ИШЧИ ДАСТУРИ.....	5
II.	ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	10
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	16
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	98
V.	ГЛОССАРИЙ.....	119
VI.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	128

I. МОДУЛИНИНГ ИШЧИ ДАСТУРИ

Кириш

Мазкур дастур ривожланган хорижий давлатларнинг олий таълим соҳасида эришган ютуқлари ҳамда орттирган тажрибалари асосида “Миллий ғоя, маънавият асослари, Этика ва эстетика ” қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналиши учун тайёрланган намунавий ўқув режа ҳамда дастур мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Жамият тараққиёти нафақат мамлакат иқтисодий салоҳиятининг юксаклиги билан, балки бу салоҳият ҳар бир инсоннинг камол топиши ва уйғун ривожланишига қанчалик йўналтирилганлиги, инновацияларни тадбиқ этилганлиги билан ҳам ўлчанади. Демак, таълим тизими самарадорлигини ошириш, педагогларни замонавий билим ҳамда амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, чет эл илғор тажрибаларини ўрганиш ва таълим амалиётига тадбиқ этиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. “Глобаллашув ва диний жараёнлар” Модули айнан мана шу йўналишдаги масалаларни ҳал этишга қаратилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Этика ва эстетиканинг назарий асослари” Модулини ўқитишдан мақсад: олий ўқув юртлири профессор-ўқитувчилари билан Этика ва эстетика Модулини ўқитиш жараёнида аҳамият бериш лозим бўлган масалалар, Модулни ўрганиш ва таҳлил қилишга қаратилган илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш орқали ушбу йўналишдаги таълим жараёнини мувофиқлаштириш ва мазмунан бойитиш, Глобаллашув ва диний жараёнлар бўйича маълумотларни бериш самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган замонавий ёндашувлар билан ҳамда педагогик ва ахборот технологиялар билан таништириш, маънавият асослари соҳасида юксак малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш.

Модулнинг вазифалари:

- Этика ва эстетика йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш;
- замонавий талабларга модулли тизимга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;
- Этика ва эстетика соҳаси педагоглари томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;
- Этика ва эстетика соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

- Этика ва эстетика нинг ижтимоий ҳаёт ва конфессиялараро муаммоларини ўрганишнинг замонавий тенденцияларини ишлаб чиқиш;

- Этика ва эстетика йўналишларида жаҳон динларини қиёсий ўрганишнинг глобаллашув ва диний жараёнлар контекстидаги масалаларни баҳолаш;

- Этика ва эстетика йўналишида ўқув жараёнини фан ва ишлаб чиқариш билан самарали интеграциясини таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Этика ва эстетиканинг назарий асослари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

“Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш”, “Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш”, “Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш”, “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш”, “Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили” модуллари бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар тегишли таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлиги ҳамда компетентлигига қўйиладиган умумий малака талаблари билан белгиланади.

Мутахассислик фанлари бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- Ўзбекистонда Этика ва эстетика фанининг янги тараққиёти, мустақилликдан кейин Ўзбекистонда динларни ўрганишга муносабатнинг ўзгариши ва фаннинг таълим жараёнига жалб этилиши муаммоларини ва унинг ривожланиш истиқболларини;

- жаҳонда динларни ўрганиш тажрибаси, глобаллашув даврида динларни ўрганишнинг долзарблиги, динларни ўрганишдаги замонавий қарашлар ва Этика ва эстетика фанининг жорий ҳолати ва истиқболдаги вазифаларини;

- динларни ўрганишнинг шарқона услуби, бугунги кунда мусулмон мамлакатларида Этика ва эстетика фанининг ўқитилиш йўллари бўйича салоҳиятни ошириб бориш борасида мунтазам ишлашни;

- Этика ва эстетика йўналишида Марказий Осиё олиму уламоаларининг ислом илмларига қўшган ҳиссасини ва ижтимоий ҳаёт ҳамда диний жараёнлар моҳиятини;

Этика ва эстетика фанларида фойдаланиладиган замонавий амалий дастурлар мажмуаларини *билиши* керак.

Тингловчи:

- Этика ва эстетика фанининг ўқитиш бўйича янги технологияларни амалиётда қўллаш;

- ахборот технологияларининг замонавий воситаларидан фойдаланиб диний манбаларни бағрикенглик жиҳатидан ўрганиш, диний манбалар: муқаддас ёзувлар, моддий манбалар, шарҳлар тадқиқи усуллари бўйича илмий-тадқиқотларни

ўтказиш;

- Қуръони карим ва ҳадисларда келтирилган турли динлар, динларни ўрганишнинг шарқона услуби, мусулмон мамлакатларида Этика ва эстетика фанининг ўқитилишини таҳлил қилиш ва ақс эттириш, хулосалар чиқариш, илмий мақолалар тайёрлаш, тавсияларини ишлаб чиқиш;

- Абу Райҳон Беруний асарларининг Этика ва эстетика ни ўрганишдаги ўрни, диний манбаларни бағрикенглик жиҳатидан ўрганиш, муқаддас ёзувлар, моддий манбалар, шарҳлар, тадқиқ усуллари бўйича илғор тажрибалардан фойдаланиш;

- ўз устида ишлаб, фаннинг янги тадқиқотларини ўқитиш тизимига қўллаш;

- Этика ва эстетика бўйича маъруза, амалий машғулот ва назорат ишларини ташкил этиш;

- педагогик жараёнда мулоқот услубларини тўғри қўллаш олиш **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- Этика ва эстетика фанида ахборот-коммуникацион технологияларини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан қўллаш;

- динларни ўрганишдаги замонавий қарашлар, Шарқ алломаларининг асарларидаги Этика ва эстетика масалалари бўйича замонавий йўналишларни ишлаб чиқиш ва оммалаштириш;

- Этика ва эстетика фанини ижтимоий-маънавий соҳаларга татбиқ қилиш;

- Этика ва эстетика фанларида дастурлар пакети ёрдамида муаммоларни ўрганишнинг замонавий усуллари қўллаш **малакаларига** эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- Этика ва эстетика фанларининг дастурлар пакетини ўқув жараёнига татбиқ этиш;

- Этика ва эстетика фанлари дастурлари пакети ёрдамида ечишнинг замонавий масалаларини таҳлил қила олиш;

- Этика ва эстетика бўйича касбий фаолият юритиш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатларга эга бўлиш;

- Этика ва эстетика видеодарсларни тайёрлаш;

- эгалланган тажрибани танқидий кўриб чиқиш қобилияти, зарур бўлганда ўз касбий фаолиятининг тури ва характерини ўзгартира олиш;

- Этика ва эстетика фанида тизимли таҳлил усулидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш.

- Этика ва эстетика фанларининг долзарб масалаларига оид замонавий манбалардан фойдалана олиш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар илғор хорижий мамлакатларда биология ўқитишни ташкил қилишнинг хорижий тажрибаларни ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар. Сўнгги йилларда Миллий ғоя, маънавият асослари, Этика ва эстетика соҳасидаги ютуқлар ва истиқболлар олий ўқув юртларидаги таълим жараёнининг мазмунини бойитишга

хизмат қилади.

“Этика ва эстетиканинг назарий асослари” модулининг соатлар бўйича тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Кўчма машғулот
			Жами	жумладан		
				Назарий	Амалий машғулот	
1.	“Этика” ва “Эстетика” фанини ўқитишнинг замонавий усуллари ва услублари.	4	4	2	2	
2.	Ахлоқий ва эстетик маданиятни шакллантиришнинг тарбиявий воситалари ва йўллари.	4	4	2	2	
3.	XXI асрнинг глобал ахлоқий ва эстетик муаммолари: ахлоқий, экологик ахлоқ, этосфера.	4	4	2	2	
4.	Инсон шахсидаги иллатларнинг пайдо бўлиш оқибатлари унинг жамият ривожига таъсири.	4	4	2	2	
5	Давлат хизматчилари этикаси ва имижи.	4	4	2	2	
Жами:		20	20	10	10	0

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Мавзу: “Этика” ва “Эстетика” фанини ўқитишнинг замонавий усуллари ва услублари.

Жаҳоннинг илғор олий таълим масканларида Этика” ва “Эстетика”ни ўрганиш ва ўқитиш тажрибалари. Ўзбекистонда Этика” ва “Эстетика”ни қиёсий ўрганиш муаммолари.

2-Мавзу: Ахлоқий ва эстетик маданиятни шакллантиришнинг тарбиявий воситалари ва йўллари.

Ахлоқий ва эстетик маданиятни ўрганишда Шарқ алломаларининг ёндашувлари. Абу Райҳон Берунийнинг “Ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар” асари Этика ва эстетика соҳасида муҳим манба.

3-Мавзу: XXI асрнинг глобал ахлоқий ва эстетик муаммолари: ахлоқий, экологик ахлоқ, этосфера.

XXI асрнинг глобал ахлоқий ва эстетик муаммоларини таснифлашда Ғарб

олимларининг қарашлари. Европоцентризм таъсири.

4-Мавзу: Инсон шахсидаги иллатларнинг пайдо бўлиш оқибатлари унинг жамият ривожига таъсири.

Мантиқий парадокс. Илмий муаммо тушунчаси. Мантиқий таҳлил ва унинг структураси. Мантиқий боғлиқлик.

5-Мавзу: Давлат хизматчилари этикаси ва имижи.

Этикани ўрганишда манбалардан фойдаланиш масалалари. Маънавий ҳаётда мантиқниинг тутган ўрни.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР

1-Амалий машғулот. “Этика” ва “Эстетика” фанини ўқитишнинг замонавий усуллари ва услублари.

2-Амалий машғулот. Ахлоқий ва эстетик маданиятни шакллантиришнинг тарбиявий воситалари ва йўллари.

3-Амалий машғулот. XXI асрнинг глобал ахлоқий ва эстетик муаммолари: ахлоқий, экологик ахлоқ, этосфера.

4-Амалий машғулот. Инсон шахсидаги иллатларнинг пайдо бўлиш оқибатлари унинг жамият ривожига таъсири.

5-Амалий машғулот. Давлат хизматчилари этикаси ва имижи.

II. ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Намуна: Анаънавий ва замонавий таълим шакллари “SWOT-таҳлил” методидан таҳлил қилинг.

Оддий маърузада маърузачи талабалар, тингловчиларга кўп маълумот бера олади	Муаммоли маърузада камроқ маълумот берилди, бироқ улар талабалар онгига сингдириб берилди
Ўқитувчи асосан ўзи ва аълочи, қизиқувчи талабалар билан гаплашади, яъни дарсда оз сонли талабалар қамраб олинади	Муаммоли маърузада кўп сонли талабалар, тингловчилар қамраб олинади
Оддий маърузада фақат ўқитувчи режа асосида ва тайёрлаб келган маълумотлари атрофида гаплашилади	Муаммоли маърузада муҳокама жараёнида янги-янги масалалар, муаммолар юзага чиқиши, ғоялар туҳилиши мумкин.
Ўқитувчи учун асосий тўсиқ – дастурдан чиқиб кета олмаслик, талаба учун қизиқмаса ҳам ўқитувчини эшитиб ўтириш мажбурияти	Кенг муҳокама учун вақтнинг чегараланганлиги, талабаларни мавзудан четга буришга интилишлари

Резюме, Веер методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айтилган пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

Намуна:

Этика ва эстетикадан малака талаблари					
Собиқ стандартлар		Амалдаги стандартлар		Такимллаштирилган стандартлар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“ФСМУ” методидан фойдаланиш

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Этика ва эстетикадан малака талабларини халқаро андозалар асосида такомиллаштириш ва сертификатлаштириш таълим самарадорлигининг энг муҳим омилларидан биридир”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

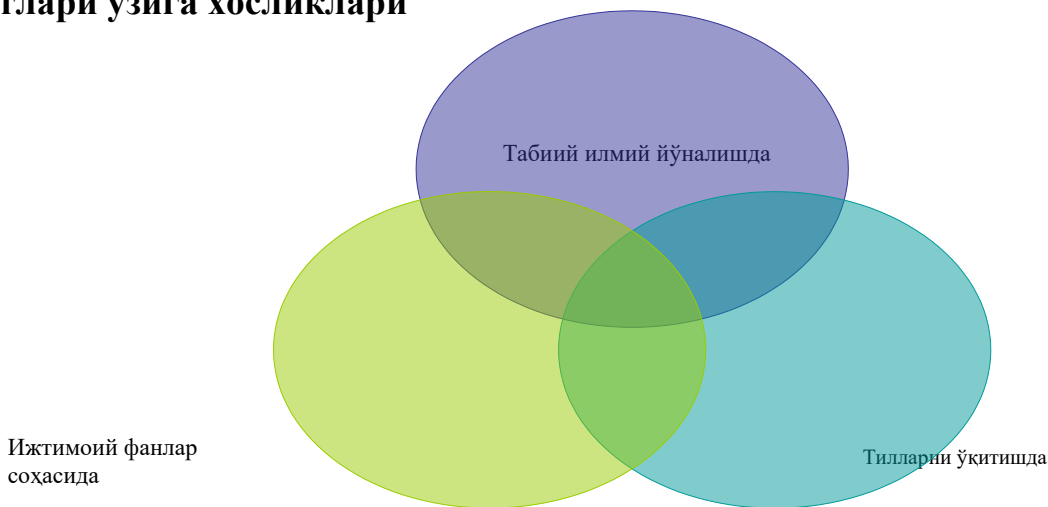
Венн Диаграммаси методидан фойдаланиш

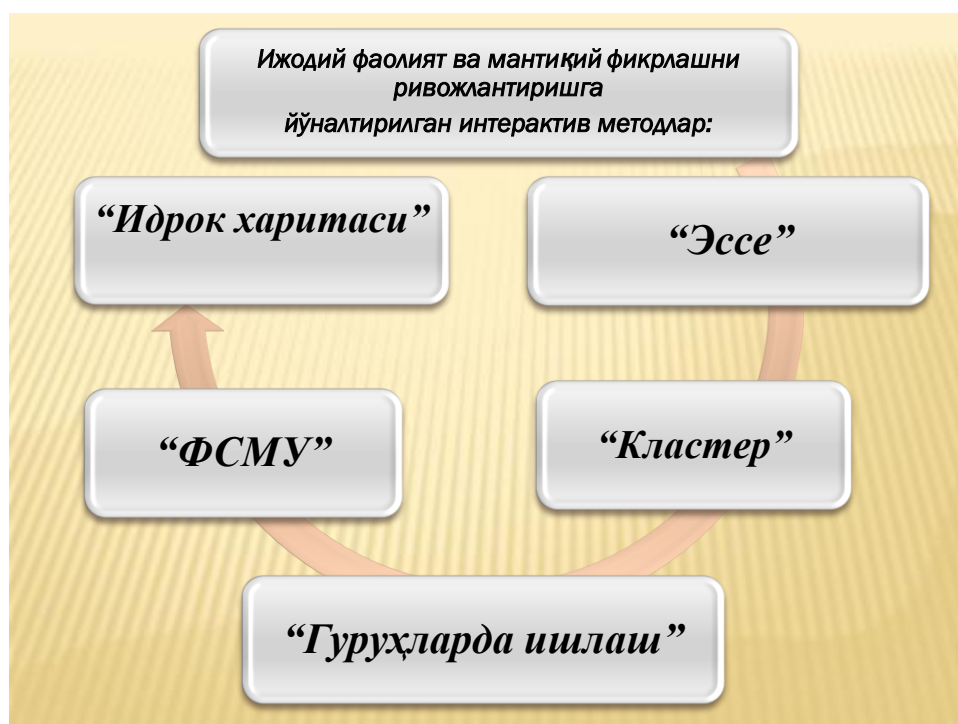
Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жупликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки асоси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуплик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;
- жупликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Этика ва эстетикани турли йўналишларда ўқитишнинг фарқли жиҳатлари ўзига хосликлари

Ўқув жараёнида муаммолар ва муаммоли вазиятларни ечишга йўналтирилган интерфаол методлар

“SWOT-универсал таҳлил”

“Дебат”,

Муаммоли вазият яратиш

“Резюме”,

“Т-чизмаси”,

“Венн диаграммаси”,

“Органайзер”,

Ҳар хил чизмалар, жадваллар ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол методлар:

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

МАЪРУЗАЛАР МАЗМУНИ (10 соат маъруза)

1-МАВЗУ: “ЭТИКА” ВА “ЭСТЕТИКА” ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ ВА УСЛУБЛАРИ.

РЕЖА:

1. Жаҳоннинг илғор олий таълим масканларида “Этика” ва “Эстетика”ни ўрганиш ва ўқитиш тажрибалари.
2. Ўзбекистонда “Этика” ва “Эстетика”ни қиёсий ўрганиш муаммолари.
3. Этика, эстетика фанини ўқитиш муаммолари ва методикаси.
4. Этика ва эстетика фанидан таълим беришнинг дидактик тамойиллари. Этика ва эстетика фанини ўқитишда илғор педагогик технологиялар ва интерактив усуллар.

Ватанимиз мустақилликка эришгунимизга қадар эса бизда рационалистик Этика ва эстетиканинг ҳам фақатгина бир шакли, яъни марксча-ленинча Этика ва эстетика фани мутлоқ ҳақиқат сифатида ўқитиб келинган эди. Ўқитиш услублари ва уни ташкиллаш шакллари ҳам шунга мослашган эди. Демак, эндиликда биз тоталитар социализм шароитида жуда чеклаб қўйилган ўз фалсафий тафаккуримизни, бир томондан, ўтмиш мафкураси томонидан унуттирилган, сиқиб чиқарилган ўз ўтмиш миллий Этика ва эстетикамиз мазмунини эслаб олишга ва уни замонамизга мувофиқлаштирган ҳолда қайта тиклаш ва ривожлантиришга, иккинчи томондан, юқорида қайд этилган жаҳон фалсафий маданиятида содир бўлган ўзгаришларни чуқур таҳлилий ва танқидий ўрганиб чиқиб, уларни ўз дунёқарашимизни кенгайтиришга жалб этишимиз, учинчи томондан, шу юқоридагилар асосида ўз янги миллий Этика ва эстетикамиз асосларини ишлаб чиқишга, тўртинчи томондан, шу жараёнлар билан баробар Этика ва эстетика қаторида этика ва эстетикани ўқитиш ишларини олиб боришга қаратишимиз керак.

Боз устига ҳозирги пайтда Этика ва эстетика дарсларини бизнинг талабаларимиз жуда қисқа вақт оралиғида, масалан, 24 соатлик маъруза ва 26 соатли семинар машғулотларида ўзлаштириши керак бўлмоқда. Этика ва эстетика фанларини эса 6 соатдан, яъни 12 соат ичида ўргатиш ва ўрганиш керак бўлади. Бу вақт ичида биз талабаларни ҳам ўз ўтмиш миллий ахлоқий, эстетик қадриятлари билан, ҳам жаҳон Этика ва эстетикаси мазмунида содир бўлган йирик ўзгаришлар билан, ҳам шаклланабошлаган янги Этика ва эстетиканинг ўз

асосий мавзулари билан, ҳам миллий ғоямиз-мафкурамиз мазмуни билан чуқур таништиришга улгуриш йўлларини излашимиз керак.

Яна боз устига бизни тингловчи аудитория қадимги Этика ва эстетикани ўргатишдаги каби ҳикматни севгани учун асл элитар Этика ва эстетикани билишга қизиқадиганлардан эмас, аксинча, тоталитар социализм мафкураси давридаги сафсатабозликлар туфайли обрўсизланган Этика ва эстетика қиёфасини эсда сақлаб турганларни фарзандлари эканини ҳам ҳисобга олишимиз жоиз.

Ҳозирги даврда этика ва эстетикани ўқитишнинг яна бир мураккаблиги шундаки, уни ўрганадиган инсонлар табиатида ҳам катта тезлик билан мураккаб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Яъни, биз бугунги талабалар бутун инсоният маънавиятида содир бўлган глобал маънавий инқирознинг аксу садоси эканини ҳам ҳисобга олишимиз жоиз. Маълумки, ушбу жараён биз тоталитар социализм давридаги ёпиқ жамият шароитидан чиққан ва Ғарб Этика ва эстетикасининг О.Шпенглер, Х.Ортега-и-Гассет, К. Мангейм, Х. Арендт, Т. Адорно, М. Хоркхеймер, В. Бенъямин ва Г. Маркузе каби таниқли файласуфлари салбий моҳиятини аниқ ёритиб берган оммавий маданиятнинг ёпирилиб кириб келиши учун қулай бўлган очик жамият, ахборот хаоси, глобаллашув, шунингдек, мафкуравий хуружлар шароитида айниқса катта хавф туғдирмоқда. Бу ҳол мазкур шароитда ёшларни аслида элитар маданият бўлиб келган фалсафий маданият руҳида тарбиялашни, асл баркамол авлодни етиштириш ишини беқиёс мураккаблаштиради. Бу ҳол бўйича давлатимиз раҳбари ўз безовталигини жуда кўп марта таъкидлагани бизга яхши маълум. Хусусан, президентимиз ёшларни очик ахборот олиш даврида ҳукм сураётган умумбашарий маънавий кризисдан асраш муаммосига деярли барча асарларида алоҳида эътибор қаратган. Масалан, “...кейинги йилларда кўплаб намоёниш этилаётган жангарилик фильмларини олайлик, - деб ёзади И.А.Каримов. - Бу фильмларни кўпчилик, айниқса, ёшлар мароқ билан кўради, чунки одамзот табиатан мана шундай тўполонларни томоша қилишга мойил... Афсус билан таъкидлашимиз лозим: тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинкглари, яъни хатти-ҳаракатларини кўзғатиб юбориш осонроқ. Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўрона тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди.”

Учинчи томондан, ҳозирги даврда Этика ва эстетика, этика ва эстетикани ўқитишда барча фанларни ўқитишда бўлгани каби янги услубиятни қўллаш, яъни инновацион методлардан фойдаланиш талаб этилмоқда. Яъни биз шаклланиши ҳали ўз ниҳоясига етмаган этика ва эстетика фанларини янги услубият асосида ўқитиш муаммолари устида ҳам ишлашимиз зарурати кўндаланг бўлмоқда.

Мазкур шарт-шароитдан келиб чиқилса, ҳозирги кунда таълим юртлирида мазкур фанларни ўқитиш нақадар мураккаб иш экани кўринади. Шунга кўра Этика ва эстетикадан мутахассис бўлиш ҳозирги даврда ниҳоятда қийин ва масъулиятли, айти пайтда жуда шарафли ва масъулиятли ишдир. Лекин бу шараф фақат ўқитувчининг ўз виждони ва уни тушуниб ета олган айрим талабалардан бошқаларга сезилмайдиган беғараз шарафдир.

Ана шу шарафга созовор бўлиш учун даставвал дарс ўтиш жараёни ҳақида умумназарий тасаввурга эга бўлишимиз муҳимдир.

2. Ўзбекистонда Этика” ва “Эстетика”ни қиёсий ўрганиш муаммолари.

Олий ўқув юртида ишловчи профессор, доцент, ассисентларнинг энг асосий вазифаси – талабаларни ўқитишдир. Ўқитиш жараёни ҳақида икки ҳил тасаввур шаклланган бўлиши мумкин. Биринчиси, Субъект-объект орасидаги муносабат тарзида ифодаланса, иккинчиси Субъект-субъект орасидаги муносабат тарзида ифодаланади. Биринчи ҳолда ўқитувчи талабаларга информацияни қабул қилувчи объект сифатида қараса, иккинчисида у билан бевосита мулоқат қилувчи, яъни ҳамсухбат сифатида қарайди. Албатта, ушбу фанлардан дарс ўтишнинг энг яхши шакли биринчиси дир.

Методикадан баъзи мутахассисларнинг фикрига кўра гўё дарс ўтишнинг иккинчи шакли янги бўлиб, биринчиси эски, анъанавий экан. Бу фикрни тўғри деб бўлмайди. Чунки, аввало, барча даврларда ҳар икки шаклни ҳам қўллашнинг давр ва шарт шароитлар билан тақозаланадиган ҳамда ўқитувчининг ўз ҳолатидан келиб чиқадиган (яъни объектив ва субъектив) сабаблари бўлади. Шу маънода бу масала таҳлилига конкрет ёндошув зарур.

Масалан, субъект-объект муносабати 1) талабалар гуруҳида тортинчок, нофаол ёки билим савияси жуда саёз талабалар кўпчиликини ташкил этадиган ҳолда; 2) ўқитувчининг ўзи маърузани бемалол ўқий оладиган тажриба ва билимга эга бўлмаган ҳолда 3) ўқув мавзуси ва материали жуда янги, ҳали ҳар томонлама ўрганилмаган, эндигина ўрганила бошланган ҳолда бўлиши ҳам мумкин. Шу каби ҳолларда барча даврларда, айтиқса, бугунги кун дарслирида субъект-объект муносабати қарор топиши табиий. Лекин бундан, биринчидан,

этика ва эстетика дарсларини ҳамиша шундай ўтиш керак, деган хулосани чиқаришга ҳам шошиш керак эмас. Иккинчидан, шундай ҳолларда ҳам, яъни субъект-объект доирасида дарс ўта туриб ҳам бундай дарслар ичида ҳам субъект-субъект муносабатлари тарзини ҳам имкон борича, фрагментар равишда бўлса ҳам киритиб туриш мумкинлигини ҳисобга олиш жоиз.

Аксинча, субъект-субъект тарзида дарс ўтилишида, ўқитувчи асосий субъект бўлиши, талабалар эса унга нисбатан муайян даражада объект бўлишлари ҳам табиий. Масалан, Этика ва эстетикадан дарс беришнинг энг юксак намунаси ҳисобланмиш Платоннинг барча диалогларида Сукрот ўз шогирдлари билан бахс (диалог) олиб бораркан, яъни субъект-субъект тарзида мулоқот олиб бораркан, ушбу мулоқотларнинг катта қисмида, айниқса асосий ғоялар муҳокамаси ва хулосаларида Сукрот монологлари катта ўрин эгаллаганини кўрамиз. Ваҳоланки, Сукротнинг шогирдлари, бизнинг дастлабки дарсларда Этика ва эстетика нималигини тасаввур ҳам эта олмайдиган ҳолда дарсга кирадиган, масалан, ҳуқуқшунос бўламан деб, кириш бали етмагани учунгина бошқа факультетга кириб, шунинг билан бирга на ўз соҳасини ва на Этика ва эстетикани билишга қизиқиш билан қарай олмайдиганларлардан ҳам ташкил топишини ҳисобга олишга тўғри келади.

Шуларнинг ҳаммасига қарамасдан, ҳозирги кун талабасига ўқитувчи ҳам объект, яъни билимлари узатилаётган ва ўзи ўзгартириши керак бўлган объект сифатида ҳам, ўзи билан тенг мулоқотга ҳақли субъект сифатида ҳам ёндошуви мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги давр фалсафий дарсларининг юксак экзистенциал маъноси ҳам шунда, яъни талаба билан тенгдай, айти вақтда ундан устун устоз даражасида тура билишдадир. Бу вазиятда туриш тажрибасиз ва фалсафий-назарий билими саёз ўқитувчи учун жуда қийин ва қалтис иш. Шунинг учун ҳам бу ҳолларда кўпчилик ёш ўқитувчилар субъект-объект вариантида иш юритадилар. Ушбу вариантни ишнинг бошланишида, унинг айрим қисмларида қўллашни узурли ҳисоблаш мумкин бўлса ҳамки, уни мутлоқлаштириш ярамайди. Чунки бугунги кун талабаси гарчи чуқур назарий билиш кўникмаларига эриша олмаган бўлса ҳамки, кенг ахборот омборига эгаллиги жихатидан ўз ўқитувчисидан устун келиши қийин эмас. Айти шундай ҳолларда унинг билан субъект-субъект, яъни фалсафий суҳбатларнинг “тенгҳуқуқли партнери” сифатида мулоқатда бўлиш фойдали бўлади.

Ҳозирги даврда ўқитишга бўлган умумий талаблар: Ҳозирги даврда умуман ҳар қандай предметдан дарс ўтишга оид тан олинган саккизта талаб борки, бугунги кунда уларга риоя этиш зарур ҳисобланади:

1. Талабага информацияни киритиб қўйиш керак бўлган объект (идиш) сифатида эмас, балки шахс (субъект) сифатида, яъни шаклланган, ўз фикр ва мулохазаларига, эътиқоди, қарашлари, интилишлари, иродаси, характери ва ҳ.к. эга бўлган субъект сифатида қараш.

Ушбу талаб дарс ўтишда ўқитувчи ўз қарашларини талабанинг ўзида мустақил шаклланиб бўлган дунёқарашнинг ўрнига, уни йўқ деб ҳисоблаб ёки ўчириб ташлаб эмас, балки унинг учун кадрли бўлган қарашлар ва таълимотлар билан мувофиқлашувини назарда тутиб, унга пайванд қилиш тарзида иш юритишини тақозо этади. Бунингсиз дарснинг зарурий мақсадига, яъни талабанинг дарсга фаол ижобий муносабатда бўлишига эришиш мумкин эмас. Дарс ўтишнинг янги интерфаол методлари ҳақида гап кетганида ҳозирги даврда ўқитувчидан айти шу вазиятни назарга олиш талаб этилаётгани англашилади.

Лекин, ҳозирги шароитда буни амалга ошириш жуда қийин. Бу қийинчиликларнинг ўз объектив ва субъекти сабаблари бор. Объектив сабаблардан энг асосийси шундаки, биз одатда жуда катта (50, 60 ва ундан ортиқ) талабаларга (потокларда) маърузалар ўқишимизга тўғри келади. Шунинг учун субъект-субъект муносабатлари тарзида дарс ўтишни семинар машғулотларигагина татбиқ этиш мумкин бўлади. Аммо семинарларимизда ҳам одатда камида 30 ва ундан ортиқроқ талабалар қатнашади. Шунинг учун ҳар бир талабанинг дунёқарашини билан конкрет мулоқот қилиш учун шароит бўлмаслиги табиий.

Ваҳоланки, “Оммавий маданият”нинг ёприлиб кириб келиши учун қулай бўлган ҳозирги очиқ жамият, ахборот хаоси, глобаллашув ва глобал маънавий кризис, шунингдек, мафкуравий хуружлар шароитида яшаётган эканмиз, ва айти шу кунларда баркамол авлодни тарбиялаш кўзда тутилган экан, бизга чет тилларини ўқитадиган ўқитувчилар учун яратилган шароит, хатто унданда қулайроқ шароит зарур. Лекин иқтисодий кризис авж олиб турган шароитда биз ҳозиргидан қулай ва ортиқроқ шароит келишини кутиб ҳам тура олмаимиз. Юқоридаги мулохазалардан ўқитиш жараёнига нисбатан иккинчи талаб келиб чиқади.

2. Бу бор шароитдан иложи борича яхши фойдаланишга ҳаракат қилиш талабидир.

3. Учинчи талаб ўқитувчининг ўзига тегишли. Ўқитувчининг талаба билан баҳам кўрмоқчи бўлган билимлари унинг ўзига яхши тушунарли ва маъқул келган бўлиши, бир сўз билан айтганда унинг ўзидан келиб чиқадиган бўлиши зарур.

4.Бундан эса тўртинчи талаб ҳам келиб чиқади. Бу ўқитувчининг ўзи ҳам қандайдир ёт информацияни талабага узатувчи оддий бир автомат (радио, компьютер, телеэкран ва ҳ.к.) эмас, балки ўзи ўтадиган дарс мавзулари бўйича ўз фикр ва қарашларига эга бўлган, ўз ғоя ва мақсадларини мустақил шакллантириш, ифодалаш оладиган ва дарс ўтиш услубларини танлай олиш иқтидорига эга бўлган эркин ва ижодкор шахс бўлиши талабидир.

5.Навбатдаги талаб ўқитишнинг коммуникатив-ахборот жихати дейилади. Бу талаб ўқитувчининг талабаларга бермоқчи бўлган билим ва ахбороти кўпчиликни қизиқтирадиган, жалб этадиган равишда ташкилланиши кераклигини билдиради.

6.Олтинчи талабга кўра ўқитувчи ўз талабаларига дарс жараёнида ўзи билан эркин фикр алмашинув, мулоқот қилиш учун имконият яратишини тақозо этади. Яъни ўқитувчи ўз талабаларининг дарс мавзуси бўйича ўзига саволлар билан эркин мурожаат қилишлари, керак бўлса, ўз фикр ва мулохазаларини билдиришлари учун шароит яратиши ва шунга рағбатлантириши керак.

7.Ўқитувчи дарс материалларини ўз талабаларининг ўзлаштиришлари учун тегишли объектив ва субъектив шароитлари мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда танлаши ва ташкиллаши мақсадга мувофиқ.

8.Ўқитувчи ўзига талаба кўзи билан қарай билиши, улар орқали ўз нуқсонларини пайқашдан қўрқмаслиги ва, керак бўлса, ўзини ўзгартириши жоиз. Бунинг учун у ҳар бир талабани шахс сифатида кўра олиши, уларнинг иззат нафсига тегмаслика ҳаракат қилиши зарур. Шундай бўлиб қолган ҳолларда эса у ўз хатосини тезда тузатиши зарур.

Этика ва эстетикадан маъруза ўқиш, бир вақтнинг ўзида бирқанча вазифаларни амалга оширишни кўзда тутди. Улардан энг муҳимларини билиш маърузани ўқишда қандай услубларни (методларни) қўллаш мақсадга мувофиқлигини белгилаб олишга ёрдам беради. Вазифаларнинг энг биринчиси, албатта, талаба учун номаълум бўлган ва талаба мустақил эришиши қийин ёки мумкин бўлмаган муайян ахборотни (информацияни), муҳим назарий ғоя ва қарашларни унга бевосита етказиб беришдир. Маърузанинг иккинчи вазифаси мазкур мавзу материални талаба кўр-кўрона ўзлаштиришига эмас, балки онгли қабуллашига эришишдир. Бунинг учун Этика ва эстетика ўқитувчиси талабада ахборотни мустақил таҳлил этиш, фикрий изланишни амалга ошириш кўникмаларини тарбиялаши керак. Маърузанинг навбатдаги, энг олий вазифаси талабада ижодий фикрлаш қобилиятини ҳосил қилиш бўлади. Бунинг учун устоз талабага фалсафий қарашлар орасидаги зиддиятларни пайқаш, уларга нисбатан ўз муносабатини шакллантириш ва ифодалаш ва, иложи борича, ўз хулосаларини

олдинга суриш каби мустақил, ижодий мушоҳада кўникмаларини шакллантириши керак.

Мазкур вазифаларни бажараркан, педагог маърузанинг турли қисмларида турлича услубларни қўллайди ва дарс вақтида талаба фаолиятини ҳам шунга мувофиқлаштиради. Маърузанинг биринчи вазифасини амалга оширишаркан, у талабадан ахборотни пассив ва тўлиқ қабуллаши керак бўлган тингловчи ҳолатида бўлишни талаб қилади. Ўзи эса асосан ахборотни талабага иложи борича бекаму кўст етказиш, тушунтириш, изоҳлаш, намоён этиш кабилар билан чекланади. Бу, масалан, фанда олдинга сурилган муҳим, ўзгармас принциплар, парадигмалар, шаклланган ғоя ва қарашлар, таърифлар, муҳим талқинлар, қонунлар, фактлар ва дарсга оид муҳим давлат хужжатлари кабилар бўлиши мумкин.

Маърузанинг бошидан охиригача фақат шу методни қўллашнинг ўқитувчи учун ҳам, талаба учун ҳам қулай жихатлари кўп. Унинг талаба учун қулайлиги шундаки, 1) талаба ўзини ҳеч зўриқтирмасдан тайёр ахборотни қабул қилиб олади (ёки, умуман, қабул қилмайди); 2) талаба ўқитувчидан, ўзи қабул қилиши мумкин бўлган бошқа ахборот манбалардан фарқли ўлароқ, анча сифатли, яъни ўқитувчининг синовдан ўтган тажриба, таҳлилларига асосланган, энг долзарб, муҳим жихатлари ажратиб олинган, умумлаштирилган ва тизимлаштирилган материални қабул қилади; 3) мавзу бўйича материал танқис ҳолларда бу айниқса қулай...

Ушбу методнинг ўқитувчи учун қулайлиги шундаки, у 1) дарс режаси бузилмайди; 2) мавзу учун мўлжалланган материални дарс вақти ичида тўлиқ етказиб берилади; 3) интизом рисоладагидек, шовқин суронсиз, эҳтирос, баҳсларсиз ўтади; 4) ўз билимини кенг намоён қилиши билан завқлана олади (агар ўқитувчининг билими юқори бўлса, албатта); 5) бир бора ёзиб қўйган маърузасини, қайта-қайта ишламасдан ўқийвериши мумкин...

Лекин дарсни фақат шу метод асосида ўқиш, бир томондан, талабани мутафаккирга эмас фақат тақлидчига айлантирса, иккинчи томондан, ўқитувчининг ўзини ҳам назарий ва методик нуқтаи назардан доғмалашиб қолишига олиб келади. Шунга кўра Этика ва эстетика ўқитувчиси талабага материални қандай бўлса шундайлигича, яъни нофаол қабул қилиши шарт бўлган тингловчи сифатидагина эмас, балки мавзунини таҳлилий қабуллаши мумкин ва керак бўлган субъект сифатида ҳам ёндошиши, яъни маърузанинг иккинчи вазифасини ҳам амалга ошириши зарур.

Шу муносабат билан маърузанинг иккинчи муҳим мақсадини амалга оширишга хизмат қиладиган услубни ҳам ёритишга ўтамиз. Бунда аввало ўз маърузасининг биринчи вазифасини қониқарли амалга ошира олган ўқитувчигина иккинчи вазифани ҳам амалга ошира олишини таъкидлаб ўтиш жоиз. Зеро, маъруза материалининг таҳлили талабага аниқ ва тўлиқ етказилган ахборот асосида бўлиши зарур. Акс ҳолда таҳлил мантикий тупикка, боши берк кўчага кириб қолиши ва талабадан чин мутафаккирни эмас, сафсатабозни (софистни) келтириб чиқариши мумкин.

Маърузанинг иккинчи вазифасини бажариш учун ўқитувчи талаба

фаоллигини ривожлантирувчи методларни ишга солишни ҳам билиши керак. Ушбу методлар актив ва интерактив методлар номини олган. Бундай методлар ҳозирги даврда жуда кўп. Булар қаторига, масалан, маърузаларни муаммоли ўтиш, сукротча бахс тарзида ўқиш, ролли уйинлар ташкил этиш, конкрет вазиятлар таҳлили тарзида ўқиш, ўйин проектлари асосида ташкиллаш ва ҳ.к. Буларнинг баъзиларига навбатдаги мавзуларимизда махсус тўхталамиз. Мазкур мавзуда эса дарсни муаммоли ўтиш методикасига алоҳида эътибор қаратамиз.

. Фалсафий маърузани муаммоли ўтиш ҳақида тушунча:

Аввало муаммоли маъруза деганда нима назарда тутилишини аниқлаб оламиз. Муайян фалсафий масала қўйилиб, унинг муҳокамаси ва ечимида талабаларнинг барчаси фаол иштирок этишини таъминлай оладиган маърузалар муаммоли маърузалар дейилиши мумкин. Бундан кўринадики, ўқитувчи ўз маърузаси матнини тайёрлаётганида ва уни ўқишни машқларини амалга ошираётганида ўз диққат эътиборини талабалар муҳокамаси учун тавсия этадиган материални танлашга ҳам махсус қаратиши керак. Таъкидлаш жоизки, у ишни у дарс вақтида эмас, балки дарсга келишидан олдин амалга оширган, яъни режалаштирган бўлиши керак, албатта.

Лекин, гуруҳда фаол талабалар кўп бўлган ҳолларда бундай материал дарс вақтида табиий равишда танланиб қолиши ҳам мумкин. Бундай ҳолларда дарс саъвияси кутилгандан ҳам юқори бўлади. Аммо ўқитувчи, айниқса у ёш, тажрибасиз бўлса ва, айниқса, ўзи хали яхши билмайдиган аудитория билан ишлаётган бўлса, бундай тасодифларга таяна олмайди. Шунинг учун бундай материални олдиндан танлаб қўйиши мақсадга мувофиқ.

Маърузани муаммоли ўтиш деганда талаба файласуфларнинг ўзлари ҳам хали ечилмаган деб ҳисоблайдиган масалаларни ҳам ечишга киришишлари кераклигини билдирмайди, албатта. Шу маънода танланадиган материал талабанинг ҳозирги саъвияси, тафаккур доирасидан жуда юқори бўлмаслиги мумкин, яъни унинг мушоҳада қуввати, шунингдек, асосий қизиқишлари доираси, мутахассислик соҳаси, гуруҳнинг муҳокамага тайёрлик ҳолати кабилар албатта ҳисобга олиниши керак.

Энди дарсга муаммоли материални танлаш ҳақида фикр юритайлик. Масалан, этика фанининг “Ахлоқий тамойиллар ва асосий категориялар” мавзуси ёритилиши керак, дейлик. Бунда аввало ахлоқий тафаккурнинг борлиқни билиш ва амалий ўзлаштиришда, айниқса, инсонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солишдаги аҳамияти, ҳис-туйғуларнинг эса инсонлар орасида меҳр-оқибат, дўстлик, тинч-тотувлик, бирликни қарор топтиришдаги роли, даражалари масалалари ёритилиши, кейин мазкур мавзунинг асосий тушунча ва талқинлари, турли фалсафий қараш ва йўналишларнинг масалага муносабатлари очилиши, шундан кейингина муаммоли масалани қўйиш мумкин.

Бунда турли фалсафий қараш ва йўналишларнинг масалага муносабатлари ўқитувчининг муаммоли масалани қўйиш учун танлаб олган материали бўлади. Мазкур мисолда бу материал, бир томондан ахлоқий тафаккурда, хусусан, эришилган муваффақиятлар намоиши бўлади. Иккинчи томондан, юртимизда

энг юксак маънавият намояндалари, масалан, Алишер Навоийнинг барча асарларида асосан муҳаббат туйғуси улуғлангани ва, умуман, унинг ва Шарқнинг бошқа кўплаб гениал истеъдод эгаларининг ишқ Этика ва эстетикаси намояндаси эканини эслатиб ўтилади.

Шундан сўнг муаммоли масалани қуйидагича қўйиш мумкин: Сизнингча, билиш ва амалий ҳаётда ахлоқий тафаккурнинг роли буюкрокми ёки ҳис-туйғуларми? Шарқона маънавият буюкрокми ёки Ғарб рационал тафаккурими?

Ўқитувчининг бу ердаги вазифаси фақат муаммоли масала ва унга тегишли материални танлаганидагина эмас. Унинг асосий вазифаси мазкур муаммо бўйича бахсни ташкил эта олишидир. Зеро, айнан бахсда талаба тафаккури ривожланади, у ўз нуқтаи назарини олдинга суриш ва ҳимоя қилиш кўникмаларини ҳосил қилади. Бахснинг муҳим ташкилий ва тарбиявий томони ўқитувчи бахсни жанжал эмас, балки маданиятли фикр алмашуви тарзида кечишини таъминлай олишида. Бунинг учун у бутун бахс мобайнида мунозара қилувчилар орасидаги мувозонатни сақлашга интилиши керак. Бахсни жанжалга айланиши майли устун ўринга чиқабошлаган заҳоти унинг тарафдорларини бир қадар “совитиб” туриш ҳам зарур бўлади. Лекин бу бевосита танбеҳ йўли билан эмас, балки жанжалга мойил томон йўл қўяётган хатога ишора қилиш ёки бошқа шу каби йўл билан амалга оширилиши мақсадга мувофиқ. Шунинг билан бирга педагог иккинчи томонга оғиб кетмаслига, ҳамиша адолатли бўлиши, олтин оралиқ вазиятида туриши керак. Айни пайтда бахснинг тўхтаб қолишига йўл қўймаслик ҳамда бахсда фаол қатнашмаётганларни ҳам жалб этиш бўйича иш олиб бориши керак.

Умуман, фалсафий маърузаларни муаммоли ўқишнинг ва семинарларда фалсафий масалаларни муҳокама этишнинг ўз педагогик ва дидактик (тарбиявий) принцип ва талаблари бор. Бу ҳақида батафсилроқ фикр юритамиз.

.3. Фалсафий дарсларида “суқротча бахс”, “инсерт”, “биргаликда илм олиш” методларининг ўрни.

Фалсафий фанлар дарслари қизиқарли ва талабага бой ахборот берадиган бўлишига ёрдам берадиган услублар жуда кўп. Лекин улар орасида Этика ва эстетиканинг энг синалган ва энг қадимий услуби бўлган “суқротча бахс”га ҳеч қайси услуб ета олмайди. Зеро айнан шу услуб диалектик фикрлаш услубидир ва айнан шу услуб дунёга Суқрот, Платон, Аристотел, Форобий, Ибн Сино каби кўплаб мутафаккирларни етиштирган. Айни шу услуб Платон диалогларида акс этган ва ҳозиргача инсоният етук мутафаккирларини камолотга етказишда давом этмоқда. Бу услубни яхши билиш учун мазкур диалогларни чуқур ўрганиш керак. Бугунги кунда уларнинг ўзбек тилидаги таржимаси амалга оширилгани эса ишимизни янада енгиллаштирди. Бу услуб семинарда эмас, балки фақат маърузалар вақтида ўтказилади. Бунда ўқитувчи Суқротнинг, талабалар эса Суқротнинг суҳбатдоши ролларини ўйнайдилар. Мазкур методни машқ орқалигина намоёниш этиш мумкин. Шунинг учун бу ерда ушбу услубга

бошқа тўхталмаймиз.

Лекин методикадан ўтказадиган семинарларимизда бу методни махсус машқ қилиб кўра оламиз. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, бу услубни Этика ва эстетикани чуқурроқ биладиганлар ўзлаштириши мумкин ва мақсадга мувофиқдир. Фалсафий фанлар дарсларининг хажми жуда қисқа бўлган ноЭтика ва эстетика мутахассисликлари дарсларида эса уни қўллаш учун етарли вақт топиб бўлмайди. Аммо бу услуб масаланинг жавоби бахс қатнашчиларидан бирига аён бўладиган платонча (сукротча) диалог эмас, албатта. Бу саволлар ва уларга жавоблар тўқнашуви жараёнида келиб чиқадиган ўз ўзидан ташкилланиши кутиладиган ночизиқли когнитив-коммуникатив муҳитдир.

Фалсафий фанларни ўрганишга эндигина киришганлар эса аввал осонроқ услублар асосида ўз тафаккурларини ривожлантирадиган услублар асосида ишлашлари мақсадга мувофиқ. Шундай услублар қаторига “инсерт” услуби туради.

“Инсерт” услуби ёрдамида талабалар асосан фалсафий матнлар (текстлар) ёрдамида ўз таҳлилий ва танқидий тафаккурларини ривожлантирадилар. Шу орқали фалсафий ғояларни тушунишни ўрганадилар. Бу метод билан ишлаганда талабаларга муайян фалсафий матн (Масалан, бирон муаллифнинг мақоласи ёки бирон файласуф китобидан олинган кўчирма) тарқатилади. Улар текстни ўқиб чиқиб, варақ четларига (полярига) ўз белгиларини қўядилар. Белгиларни олдиндан келишиб олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки бу талабалар ишини текшириш ва баҳолашни осонлаштиради. Белгилар қуйидагича бўлиши мумкин: талаба

« + » - белгисини ўзи учун янги фикр қаршисига қўяди.

« - » - белгисини ўз билимларига, фикрларига зид келадиган фикр қаршисига қўяди.

«V» - белгисини ўз фирларига мувофиқ келадиган фикр қаршисига қўяди.

«? » - белгисини ўзи тушуниб ета олмаган фикр қаршисига қўяди.

Талабалар тексни ўқиб чиқиб, тегишли белгиларини қўйиб чиққанларидан кейин ўқитувчи уларга қуйидаги жадвалга ўз белгиларини қўйиб чиқишларини тавсия этади.

V - + ?

Шундан кейин ўқитувчи “Инсерт” жадвалдаги бу ахборотни тартиблаштириб чиқади. Талабалардан ким ва нималарни тушуна олмаганларини ва ким, нималарни тушуна олганлари ўрганади. Бу унга талабаларни баҳолаш учун ҳам, келгуси маъруза ва семинарларда буни ҳисобга олиши учун ҳам керак бўлади. Дарснинг кейинги босқичида ўқитувчи талабалар қилган ишлари асосида текстни муҳокама вилиб, ундаги зиддиятли ва тушунарсиз кўринган ерларини талабаларнинг ўзлари иштирокида таҳлил этиб, ёритиб олади, ишни хулосалайди.

Иш муҳокамасини билими унча юқори бўлмаган талабалардан бошлаш мақсадга мувофиқ. Шунда билими юқорироқ талабалар муҳокамада фаол

иштирок этишлари, ўз билимларини мустаҳкамлаб, ўқитувчига ҳам ёрдам беришлари мумкин. Чунки, ушбу муҳокамада улар бошқалар тушуниб етмаган фикрларни тушунтириб берадилар ва талқинлари, тафаккурлари чиниқади.

Энди “Биргаликда илм олиш” методи ҳақида фикр юритамиз. Бу метод фақат семинар машғулотларида қўлланиши мумкин ва унинг хиллари жуда кўп. Уларнинг ҳаммасини бу ерда келтириш учун вақт етмайди. Бу ерда биз улардан баъзиларини намуна сифатида кўрсатамиз. Шу намуналар асосида қолганларини ёш ўқитувчи ўзи кашф қилиши ёки бошқа манбаларни ўқиб, тушуниб олиши ҳам мумкин.

“Ёзма ва оғзаки юмалоқ стол” методи. Бу мавзунинг муҳокама этиладиган масаласи бўйича 3 босқичли галма гал фикр билдириш усулидир. Усулни қўллаш учун, аввало семинар гуруҳини ҳар бирида 5 талабадан иборат 4 та майда гуруҳларга ажратилади.

Биринчи босқичда, масалан, 1 ва 2 гуруҳ талабалари масаланинг жавобини ёзадилар, 3 ва 4 гуруҳ талабалари эса уларнинг жавобларини таҳлил қиладилар. Жавобда 1 ва 2 гуруҳ барча аъзолари қатнашадилар. Яъни гуруҳ аъзоларининг ҳар бири “юмалоқ стол” атрофида ўртага ташланган савол (масала) бўйича ўз фикрларини ёзма равишда билдирадилар. Бунинг учун жавоб қоғозга ёзилиши ва жавоб остига жавоб муаллифи ўз фамилиясини ёзиб қўйиши керак. Биринчи талаба жавобни ёзиб бўлгач, қоғоз билан ручкани ўзининг бошқа группадосига узатади ва ҳ.к. Шу тарзда қоғоз гуруҳининг 5 аъзосини айланиб чиқади ва таҳлил учун 3, 4 гуруҳларга узатилади. 3 ва 4 гуруҳ аъзолари жавобларни қиёсий таҳлил этиб, тегишли баҳолайдилар (“балл” кўядилар).

Иккинчи босқичда 3 ва 4 гуруҳ аъзолари мавзунинг иккинчи масаласи бўйича жавоб ёзадилар, 1 ва 2 гуруҳ талабалари эса уларнинг жавобларини таҳлил этиб, баҳолайдилар.

Учинчи босқичда “оғзаки юмалоқ стол” ўтказилади. Бунинг учун мавзунинг учинчи саволи 1,2 гуруҳ аъзоларига берилади. Улар оғзаки жавоб берадилар, 3,4 гуруҳдагилар эса жавобларни оғзаки муҳокама қилиб, оғзаки баҳолайдилар. Кейин мавзунинг тўртинчи саволи 3,4 гуруҳ аъзоларига берилади. Улар оғзаки жавоб берадилар, 1,2 гуруҳдагилар эса жавобларни оғзаки муҳокама қилиб, оғзаки баҳолайдилар.

“Биргаликда илм олиш” методининг иккинчи шакли: “уч босқичли интервью” дир. Семинарни бу метод асосида ўтказиш учун семинар гуруҳида ҳар бири 3 талабадан иборат (7 ё 8 та) майда гуруҳлар тузилади. Гуруҳчаларнинг аъзоларини А, Б, Г дейлик. Бунда А Бдан интервью олади, Г эса саволни ва жавобнинг асосий фикрларини ёзиб олади. Интервью олувчи ўз партнёрига ўйлаб жавоб бериши учун бир неча секунд вақт бериши ва асосий саволга жавоб тўлиқ чиқишига ёрдам берадиган қўшимча саволларни ҳам бериши мақсадга мувофиқ.

Иккинчи босқичда роллар алмашади. Г А дан интервью олади, Б ёзиб олади.

Учинчи босқичда Б Гдан интервью олади, А эса ёзади. Демак, семинарни бундай ташкиллаш учун семинар асосий саволларни учтадан майда саволларга ажратиш керак бўлади. Саволлар сони гуруҳ ва гуруҳдагилар сонига боғлиқдир.

Дарс охирида интервью ёзувлари йиғиб олинади ва ўқитувчи томонидан ҳар бир гуруҳнинг, жумладан, ҳар бир аъзонинг иши объектив баҳоланади.

“Биргаликда илм олиш” методининг учинчи шакли сифатида бутун семинар гуруҳини 3 га - “савол берувчилар”, “жавоб берувчилар” ва “баҳоловчилар” – ажратиб, ҳар бирининг вазифаларини олдиндан тақсимлаш орқали амалга оширилиши мумкин. Семинар қизиқарли ўйин тарзида кечиши учун савол берувчиларни “журналистлар”, жавоб берувчиларни “делегатлар”, баҳоловчиларни “кузатувчилар” ёки “ҳакамлар” ёки “арбитрлар” гуруҳи деб аташ ҳам мумкин.

Бу усулда семинар ташкил этилганда биринчи гуруҳ аъзоларига семинарда муҳокама этиладиган масалаларни ёритишга хизмат қиладиган саволлар рўйхатини дасдан аввал тайёрлаб келиш топширилади. Иккинчи гуруҳ аъзолари семинарнинг асосий саволлари бўйича жавоб беришга тайёрланиб келадилар. Учинчи гуруҳ аъзолари эса ҳар икки гуруҳ ишини, яъни савол-жавобларни эшитиб, баҳолашга тайёрланиб келади. Ўқитувчи учала гуруҳ ишини назорат қилади, керак бўлган ҳолларда мунозаранинг объектив ва адолатли бўлишига оид кўрсатмалар бериб туради.

Бу метод кучли гуруҳларда ва оғзаки ўтказилади. Гуруҳдагилар фаоллиги яхши бўлса, кейинги семинар ҳам айни шу усулда, фақат гуруҳларнинг роллари алмаштирилган ҳолда ўтказилади. Учинчи марта ҳам шу усул ролларни алмашлаб ўтказилганидан кейин бир цикл тугайди ва кейинги семинарларда бошқа услубларни қўллашга ўтиш мумкин ёки шу йўсинда давом этиш ҳам мумкин. Бу масалани гуруҳдагиларнинг реакциясига қараб аниқланади.

Ихтисослик бўйича маъруза матнларини тузиш ва тайёрлаш бизда жуда мураккаб жараёндр. Чунки ўқитувчи болаларга ҳам тарбия, ҳам илм бериб бориши лозим. Ўқитилаётган маъруза тушунарли, кўргазмали бўлиши керак. Талабаларнинг эътиборини ҳар хил йўллар билан ўзига жалб қилиб, уларга кўзлаган билимни бериш лозим. Бунинг учун ўқитувчида аввалом бор билим, малака, тажриба, топқирлик, нутқ маданияти ва шу кабилар бўлиши шарт.

Юқори малакали кадрлар тайёрлашда ихтисослик фанини ўқитиш методикасига доир қўлланмалардан фойдаланиб ўтказиладиган махсус курс ва семинарларининг аҳамияти катта. Аслида олганда дарсдан ташқари ва факультатив машғулотлар ўтказишга тайёр бўлмаган ўқитувчини яхши тажрибали ўқитувчи деб бўлмайди. Ўқитувчиларнинг фанга қизиқиши, аввало дарс жараёнининг ташкил этилишига боғлиқ. Шу билан бирга, яхши ташкил қилинмаган дарсдан ташқари тадбирлар орқали ҳам ўқитувчиларнинг ихтисосликка қизиқишларини амалга ошириш мумкин.

PowerPoint Presentation:

Мутахассислик фанига қизиқувчи талабалар ихтисослик дарсида олган билимлари камлик қилади. Улар ихтисосликка доир кўпроқ билим чуқурлаштириш мақсадида ташкил қилинган, яъни ихтисослик назарий материалларни амалий жиҳатдан ўрганиш ва дастур материалларини яна ҳам мустаҳкамлаш ва ўрганиш

мақсадида ўтказиладиган машғулотларга кўпроқ аҳамият берадилар. Бу дарсларда талабаларда етарли даражада тушунча ҳосил қилиш учун тартиб бўйича машғулотларда маърузага асосланган дастур бўйича назарий билимларни амалда кўриб чиқишлари зарур.

Таълим тизими олдида қўйилган долзарб вазифаларни амалга ошириш мақсадида Олий ва ўрта махсус Таълим вазирлиги бир қатор амалий кўрсатмалар бериб бормоқда. Жумладан. 2002-2003 ўқув йилининг “Таълим сифатини ошириш ўқув йили” деб эълон қилинганлиги, педагогик амалиётга муаммоли маърузаларнинг жорий қилиниши ана шундай долзарб кўрсатмалардан ҳисобланади.

Муаммоли маърузанинг одатдаги маърузадан қандай фарқи бор? Унинг ўқитиш сифатини оширишдаги аҳамияти нимадан иборат? :

Муаммоли маърузанинг одатдаги маърузадан қандай фарқи бор? Унинг ўқитиш сифатини оширишдаги аҳамияти нимадан иборат? Энг аввало шуни такидлаш лозимки, муаммоли маъруза ўқитувчини жўнгина (ўз жавоби ўзи билан) баёнидан иборат бўлмай, балки машғулот давомида бир неча (2–3 та) муаммолар киради. Уларга ечим топишда талабалар фаол иштирок этадилар, бунинг натижасида янги ахборотнинг ўзлари мустақил излаб топадилар. Ўқитувчи эса, талабаларнинг ижодий фикрлаш жараёнини бошқариб боради. Иккинчидан, талабалар ўқув жараёнидаги суст (пассив) тингловчидан фаол иштирокчига айланадилар. Ўз фикрлари, ғоялари қарашлари билан машғулотларда фаол иштирок этиб, унинг мазмунини ва натижасини янада бойтадилар. Учинчидан, юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, талабаларнинг фақат хотираси эмас, балки уларнинг кўп вариантли (дивергент) тафаккури ва шахси ҳам ривожланади. Методик жиҳатдан тўғри қўйилган муаммолар талабалар тафаккурини, муаммоларини мустақил ҳал қилиш қобилиятини ривожлантиришнинг калити бўлиб қолаверади.

Муаммоли ўқитишнинг – муаммоли савол, муаммоли вазият, муаммоли масала ва муаммоли топшириқ шакллари мавжуд. Уларнинг дастлабки иккитаси маъруза машғулотларига кўпроқ мос келади.

Фалсафий маърузаларни муаммоли ўқишнинг педагогик ва дидактик принцип ва талаблари асосан қуйидагича:

- 1.Талабанинг муаммо муҳокамасига назарий ва психологик тайёргарлигини ҳисобга олиш.
- 2.Таълим дастури ва мазмуни билан услуб орасидаги узвийликни йўқотмаслик.
- 3.Муаммо материалининг дарс модули билан уйғунлиги.
- 4.Танланган материал талаба эҳтиёжлари ва қизиқишлариларига мувофиқ келиши.
- 5.Танланган материал чиндан ҳам муаммоли бўлиши
- 6.Муаммо муҳокамасидан салбий (негатив) хулоса ва тажриба ҳосил бўлмаслигига эришиш.
- 7.Дарс узлуксиз кечишини таъминлаш, вақтдан унумли фойдаланиш.
- 8.Муҳокамада барча талабалар ихтиёрий қатнашиши учун шароит яратиш.

9.Ва ҳ.к.

Аудиториянинг фалсафий мавзуларни ўзлаштириш кўникмалари ортгани сайин ва маърузаларнинг кириш ва фундаментал мавзулари талабалар томонидан яхши ўзлашритилганидан кейин маърузалар вақтида муаммоли масалалар сонини кўпайтириб бориш ва хатто дарсни бошидан охиригача муаммоли масалалар муҳокамаси тарзида ўтказиш ҳам мумкин. Кейинги ҳолда дарс “сукротча бахс” тарзида ўтган, дейиш мумкин. Сукротча бахс намуналарини Платоннинг диалоглари мисолида кўришимиз мумкин. Бу, албатта, ҳозирги даврда Этика ва эстетикадан дарс бериш санъатида энг олий идеалдир. Бу идеалга етиш эса нафақат ўқитувчи, балки талабага, унинг билимга бўлган ўз ички шахсий интилишига, қизиқишига боғлиқ. Бунда ўқитувчи фақат ташқи туртки ролини ўйнай олади.

Мазкур жараёнларни биз ўз семинарларимизда янада конкретроқ муҳокама қилишга ҳаракат қиламиз.

Муаммоли савол. :

Муаммоли савол . Баъзи олимларнинг (БезруковаВ.С., Каган В.А.) тадқиқотларида ва амалий кузатишларида таъкидлаганидек, ўқитувчиларнинг талаба (ўқувчилар)га берадиган саволларининг 80-85 фоизи ўзлаштиришнинг фақат репродуктив даражасидаги жавобни талаб қилади. Бу ҳолат уларнинг фикрлаш қобилиятини ривожлантормас экан. Чунки, бундай саволар ахборот тавсифига эга бўлиб, уларнинг тайёр жавоблари ўқув адабиётларида ёритилган ёки ўқитувчи уларни тушинтирган бўлади. Демак, тайёр жавоблари манбаларда ёритилмаган саволлар талабалар учун муаммо туғдиради, уларни фикрлашга ундайди, яъни муаммоли савол туғилади. Улар талабаларни – таҳлил, умумлаштириш, гуруҳлаш, таққослаш, туркумлаш каби тафаккурнинг юқори босқичларида фикрлашга ундайди.

PowerPoint Presentation:

Жаҳон педагогикасида бундай саволлар “Билим саволлари” деб аталади. “Нима учун?”, “ “Таркибий қисмларга ажратинг”, “Энг муҳим хусусиятлари нима?”, “Буни сиз қандай ҳал қилган бўлар эдингиз?”, “Ўзаро муносабатларини аниқланг”, “Таққосланг” кабилар ана шундай саволлардан бўлиб ҳисобланади. Албатта бундай саволарни шакллантиришда муайян фаннинг асосий таянч тушунчалари ва хусусиятларини назарда тутиш даркор. Масалан, “Янги педагогик технологиялар” фанидан биринчи маъруза Голрбрайт, Т.Сакомато, М.Кларинларнинг “Педагогик технология” тушунчасига оид таърифларни мустақил ўзлаштирганларидан сўнг, талабаларнинг “Юқорида қайд қилинган таърифларда педагогик технологиянинг қайси энг муҳим жиҳати кўзга ташланади?” деган савол билан мурожаат қилинади.

Муаммоли вазият. :

Муаммоли вазият . Бундай вазият бирор тушунчани англаш ёки бирор хатти ҳаракатни бажариш учун талабаларнинг мавжуд билимлари етарли бўлмаганда,

яъни билиш ва билмаслик ўртасида номунофиқлик пайдо бўлганда содир бўлади. Маъруза давомида яратиладиган муаммоли вазият машғулот мавзусига оид бўлиш билан бирга, олдин ўзлаштирган билимларга асосланган ҳолда, унинг ечимини топиш имконияти ҳам мавжуд бўлиши зарур. Бутунлай номалум бўлган вазият яратилса, талабаларда унинг ечимини топишга қизиқиш пайдо бўлмайди (вақт бекорга сарфланади). Масалан: Этика фанидан муаммоли маъруза яратилиши мақсадга мувофиқ бўлади: (слайд намоиш қилиниб), талабаларга “Эзгулик ва яхшилик” уларнинг фарқли ва умумий жихатларини тушунтириб беринг деб мурожаат қилинади.

Муаммоли вазиятни яратиш ва ҳал қилишнинг қуйидаги таркиблари мавжуд: :

Муаммоли вазиятни яратиш ва ҳал қилишнинг қуйидаги таркиблари мавжуд: муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва муаммони қўйиш; вазият ечимини топиш учун тахминларни олға суриш ва илмий асосланган тахмин (гипотеза) ларни асослаш; муаммоли вазиятни ҳал қилиш; муаммо тўғри ҳал қилинганини кўриб чиқиш; Маърузаларда яратилган муаммоли вазиятлар ўқув материалларига боғлиқ бўлиш билан бирга, талабаларнинг бўлажак мустақил амалий фаолиятини ҳам акс эттириш зарур. Бунинг натижасида, бир томондан ўқув материаллари ўзлаштирилади, иккинчи томондан эса талабалар фақат китобий билимларга эга бўлиб қолмасдан, бўлажак амалий ҳаётга ҳам тайёрланиб борадилар.

PowerPoint Presentation:

Муаммоли маърузалар ўқитувчига бир талай ўзига хос дидактик талабларни қўяди. Ўқув материални методик таҳлил қилиш (муаммоли савол, вазият, масала ва топшириқларни шакллантириш, уларнинг ечиш усуллари ва тўғри жавоблар вариантларини тайёрлаш). Шу билан бирга, муаммоли маърузаларнинг ўқув жараёнига жорий этилишида Таълим сифатининг асосий кўрсаткичи талабаларнинг мустақил ижодий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришдаги аҳамияти бениҳоядир. Бу эса тайёрланаётган кадрларнинг мамлакатимизда амал қилаётган бозор иқтисодиёти шароитида муваффақиятли фаолият кўрсатишларини таъминловчи омилдир.

Ихтисослик фанидан амалий машғулотларини режаларини тузиш ва ўтказиш :

Ихтисослик фанидан амалий машғулотларини режаларини тузиш ва ўтказиш Ихтисослик фанларидан амалий ва лаборатория машғулотлари деганда талабаларнинг билимларини кенгайтириб, натижа олади ва бу натижа асосида хулоса қилади. Амалий машғулотларда эса ўша фанга доир турли - туман воқеа ва ходисалар шарҳланиб, назарий билимлар мустаҳкамланади. Амалий машғулотлар учун режа тузиш ўқув дастури ва маъруза матни асосида тузилади. Бу нарса бор жихоз ва имкониятларга ҳам боғлиқдир.

Этика ва эстетика фанларини ўқитишда педагогик малака, кўникма ва

тажрибани ошириш усуллари ва дарс ўтиш турлари :

Этика ва эстетика фанларини ўқитишда педагогик малака, кўникма ва тажрибани ошириш усуллари ва дарс ўтиш турлари Мисол учун дарсда «Ахлоқ категориялари» ҳақида маъруза ўтказилади. Бунда ахлоқий категорияларнинг қоидалари тушунтирилади. Биз бу дарсда қуйидаги таълим қонунларига асосланиб иш кўришимиз лозим: Таълимда илмийлик бўлиш қоидаси. Таълимда тизимлилик, изчиллик бўлиш қоидаси. Таълимнинг тарбияловчилик характери. Таълимда назариянинг амалиёт билан боғлиқ бўлиш қоидаси. Таълимда онглилик ва фаоллик ва мустақиллик қоидаси. Таълим жараёнида ҳар қайси талабага хос хусусиятларни англаш қоидаси. Таълимда илмий билим ва кўникма малакаларини пухта мустаҳкам ўзлаштириш қоидаси. Таълимнинг талабага мос бўлиши таълим ва тарбиянинг биринчи қоидаси.

Таълим тизимининг ҳал қилувчи бўғини бу – ўқитувчилардир. Шу аснода жамиятнинг келажаги, унинг равнақида зиёлилар-ўқитувчиларнинг масъуллиқ даражаси юқори. Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури, “Таълим тўғрисидаги” қонун амал қилаётган ҳозирги шароитда бу нарса алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Ўқитувчининг билими, салоҳияти, кўникмаси, ҳаётий тажрибаси охир-оқибатида бўлғуси мутахассиснинг шаклланишига таъсир кўрсатади. Бу нарса айниқса маданият ва санъат олий ўқув юртлири, ўрта махсус касб ҳунар коллежлари ва академик лицейлари ўқитувчиларига катта масъулият юклайди. Ўзбек миллий маданияти, санъати назарияси ва тарихи билан кучли қуролланган, замонавий, илғор педагогик технологияларга эга бўлган ўқитувчигина замон талабларига мос мутахассис кадрни тайёрлаш мумкин.

Бугунги мутахассис замонавий фан ва технологияларни қунт билан ўрганиши баробарида, у айна пайтда юксак эътиқодли, маънавият-маърифат бўйича кучли билимга эга, мафкуравий жиҳатдан собитқадам, иймони бутун, гўзал инсон бўлиши лозим. Таълим тизимида бу нарсага эътибор қаратилмоқда. Бу борада жиддий ютуқларга ҳам эришилмоқда.

Аммо, собиқ совет мустабид тузуми давридаги мезонлар, кадрларга нисбатан қўйиладиган талаблар айрим ҳолларда, афсуски, ҳали ҳам ўз кучини йўқотмаяпти. Мамлакат Президенти И. Каримов шу ўринда қуйидагиларни таъкидлайди: “Бизга мерос бўлиб қолган таълим-тарбия тизимининг маълум бир маъқул жиҳатлари билан бир қаторда унинг энг номақбул томони шундан иборат эдики, ўқув жараёнида ўқувчи ва талабаларни мустақил ва эркин фикрлашга йўл қўймаслик, ҳар қайси ўқув юртини битирувчиларнинг билимига қараб эмас, аввало, уларнинг собиқ совет тузумига сохта ғояларга садоқат ҳисобга олиб баҳолаш ва ҳаётга йўллаш тамойили асосий ўринни эгаллар эди. Кўп жойларда сифат ўрнига сон кетидан кувиш устунлик қиларди. Кўпчилик ҳақиқий билим ёки малака орттириш мақсадида эмас, амал-тақал қилиб дипломли бўлиб олиш илинжида техникум ёки институтларга кирар эди. Бу тузумдан бизга қолган мерослар ичидаги шунга

ўхшаган салбий асоратларни, афсуски, ҳозир ҳам сезиб турибмиз”¹ Дарҳақиқат, собиқ совет мустабид тузуми даврида Юртбошимиз таъкидлагани каби саёз савияли, муте мутахассислар минг-минглаб етиштирилди. Ана шундай шароитда совет ҳукумати нима учун миллий маданиятларни, хусусан ўзбек, миллий маданиятини, унинг бой тарихини тарғиб этишга қарши бўлганлигини англаб етиш лозим.

Шуни қайд этиш лозимки, совет мафқураси маддоҳлари ўз маънавиятидан йироқ, миллий маданий меросини ўзлаштирмаган одамларни бошқариш осон эканлигини яхши билганлар. Шунинг учун ҳам турли йўл, усуллар билан Марказий Осиё халқлари, хусусан, ўзбекларнинг азалдан маданияти паст, кўчманчи, боқиманда халқ эканлиги тўғрисида “назария”ларни ишлаб чиқдилар. Бу эса ижтимоий-гуманитар фан дастурларида ўз акси топди. Энг ачинарлиси –биз ўзбек зиёлилари ҳам ўша “назария” ларнинг қулига айландик. Ўқув дастурлари эса асосан рус тарихи ва маданиятига асосига қурилди. Бу биринчи хато эди.

Иккинчидан, совет мафқураси ўзбек халқи маданияти тарихини, умуман миллат тарихини сохталаштирди. Гап шундаки, бизнинг тарихимиз амалга урушлар, кўзғолонлар тарихидан иборат этиб кўрсатиди. Халқнинг, миллий зиёлиларнинг минг йиллари давомида яратган бой ва бебаҳо маданият дурдоналарига панжа ортидан қаралди.

Учинчидан, мустабид тузум таълим соҳасида ўзбек миллий маданияти фақат “сарой маданияти” тарзида талқин этилди. Оддий халқнинг маданиятини яратувчанлик кучи инкор этилди. Совет тузуми йилларида таълим тизимида бу нарсага алоҳида аҳамият берилди. Халқнинг маданиятни яратишдаги ролини кўрмаслик билан эса ўзимиз ўз тарихимиз, маданий-миллий меросимизни инкор этдик.

Тўртинчидан, замонавий мутахассис тайёрлашда уларнинг маданий-бадий жараёнларга муносабатини аниқлашнинг эстетик усули инкор этилди. Бошқача сўз билан айтганда, адабий-бадий, маданий жараёнлар сиёсий нуқтаи назардан баҳоланди. Бундай мезон эса юзлаб, минглаб маҳаллийаллома-ю мутафаккирларни “халқ душмани” сафига тизишга “асос” берди. Совет таълим тизимида маданиятнинг ягона ўлчови унинг сиёсий-мафқуравий доирага мос ёки мос эмаслиги билан ўлчанади.

Бешинчидан, ягона “совет маданияти”ни барпо этиш назарияси юзага келди. Бу эса, ўз навбатида миллий маданиятларни амалда инкор этган ҳолда рус маданияти негизида янгича, “совет маданияти” ни барпо этиш асносида “ривож” топди. Энг

¹Каримов И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. – Тошкент., 1998. – Б. 18.

ёмони, “совет маданияти” нинг асосини коммунистик мафкура ва синфий дунёқараш ташкил этарди. Айни пайтда, “совет маданияти” нинг мазмун-моҳиятида партиявийлик, синфийлик, большевистик-вульгар ғоявийлик, маданий жараёнларга бир ёқлама нигилистик қараш устувор аҳамият касб этди.

Инновация масаласига алоҳида эътибор беришимизнинг бир неча муҳим сабаблари бор. Биринчидан, бизнинг англашимизча, Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистонни мустақилликка олиб чиқиш ва мустақил тараққий топтириш йўли – “ўзбек модели” беҳад катта ва улкан, узоқ муддатли, энг устувор ва оламшумул умуммиллий инновацион лойиҳа ва дастурамал бўлди. Иккинчидан, инновация, инновацион фаолият ва бозор ҳамда инновацион тизим Ўзбекистоннинг ўз мустақиллиги учун курашда ва тараққиёт йўли – “ўзбек модели”нинг таркибий қисми йўналишларидан бири сифатида мустақиллик йилларида пайдо бўлди. Учинчидан, маълум бўлганидек, буларнинг ҳар иккаласи – “ўзбек модели” ва инновация ўзаро узвий боғлиқда дунёга келди. Уларнинг бири иккинчисини мазмунан ва моҳиятан бойитди, жамиятга таъсирчанлигини оширди. Тўртинчидан, “ўзбек модели” ҳам, инновация ҳам фақат бир буюк мақсадга хизмат қилди ва қилмоқда. Бу Ватан ва миллат мустақил қилиб, такомил топтириш, жамият ривожини, илм-фани ва техника тараққиётини тезлаштиришдан иборат бўлди. Буларни тўла тўқис англаш, масаланинг мазмуни ва моҳиятини янада чуқурроқ ҳис қилиш учун энг аввало, инновация ҳақида алоҳида тўхталанишига эҳтиёж туғилмоқда. Чунки, бу мутлақо янги тушунча ва соҳа бўлиб, ҳали тўла-тўқис англанилганича йўқ.

“Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”да кўрсатилишича, инновация қуйидагича мазмун ва тушунчаларга эга: “Инновация (инглизча *innovations* – киритилган янгилик, ихтиро) 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодийга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника ютуқлари ва илғор тажрибаларга асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доираларида қўлланиши”²

Бу энциклопедик қисқа маълумот инновацияга умумий таъриф-таъсиф берилган. Асосан табиий фанлар, техника, технология, ишлаб чиқаришларга оид янгиликлар ёки умуман инсоний меҳнат фаолиятлари, янгиланишларига сабабчи бўладиган янгиликлар, янги интеллектуал билим, ғоя, назария ва таълимотлар назарда тутилган. Албатта, булар жумласига ижтимоий гуманитар фанлари, шунингдек, ахлоқ ва эстетика фанлари ва унинг методологиясига оид инновация – янгиликлар

² Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 4-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2002. – Б. 169.

ҳам кириши ўз-ўзидан маълум. Инновация тушунчаси ва унинг мазмуни ҳам худди фан методологияси каби кенг – умумий ва тор, хусусий характерга эга. Методология билан инновация ўртасида ўзаро умумжиҳатлик ва мақсад бирлиги мавжуд. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам инсоний билимлар такомилли топиши, ишлаб чиқариш ва жамият тараққиётига хизмат қилади. Шунинг ҳам айтиш керакки, ҳар қандай инновация ва инновацион лойиҳалар амалга оширилиши, ҳаётга тадбиқ этилишида аниқ бир методологик илмий ғоя, таълим, назария, усул ва тамойилларга амал қилинсагина, улар рўёбга чиқади. Акс ҳолда, у курук, натижасиз ҳаракат бўлиб, қолади. Албатта, ҳар янгилик, яъни инновация остида янги ғоя ва технология ётади. Мана шу ишлаб чиқариш ёки бирор бир фан учун илмий методологик асос яъни йўл кўрсатувчи, даъват этувчи куч-қувват бўлади. Методологик асос ва усуллар қанчалик илмий ҳақиқатга яқин бўлса, инновацион лойиҳа шунчалик муваффақият ва самара билан яқин топади. Методология ёки методологик ғоявий-назарий илмий асос, усул ва тамойилларни образли қилиб, ҳар бир инновацион фаолиятнинг компаси ёки дирижёри деб айтсак, биз назарда тутаётган масалани англаш янада осонлашади. Хуллас, методология инновациянинг илмий –назарий асоси. Булар қанчалик ўзаро уйғунликда бир бутун мужассам бўлса, инновациянинг инновационлик мавқеи, даражаси шунчалик юқори бўлади.

Инновация, инновацион тафаккур, инновацион фаолият, инновацион бозор ҳақида ҳали маданиятшунослар бирор мукамал тадқиқот яратгани йўқ. Аммо шу билан бирга, бу соҳа мутлоқ бўм-бўш, курукликдан ҳам иборат эмас. Бу соҳага оид кўпгина мақолалар ёзилмоқда. Тарихчи, иқтисодчи ва бошқалар томонидан кўп бўлмасда, маълум даражада қўлланма ва рисола яратилган.

Интерфаол (inter – бу ўзаро, act – ҳаракат қилмоқ) – ўзаро ҳаракат қилмоқ ёки ким биландин суҳбат, мулоқот тартибида бўлишни англатади. Бошқача сўз билан айтганда, ўқитишнинг интерфаол услубиётлари – билиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил этишнинг махсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилинадиган бўладилар, улар биладиган ва ўйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар. Интерфаол дарсларда ўқитувчининг ўрни қисман талабларнинг фаолиятини дарс мақсадларига эришишга йўналтиришга олиб келади.

Кунлардан бир кун кўл бўйида қорни оч қолган бир киши балиқ тутиб турган донишмандга дуч келибди ва унга мурожаат қилиб: “мен очман, менга ёрдам бер!”. Донишманд қуйидагича жавоб берибди: “мен сенга балиқ беришим мумкин, сен тез тўясан ва бироз вақт ўтгач, худди шундай яна оч қоласан ва мендан яна ёрдам сўрайсан. Мен сенга қармоқ беришим мумкин, лекин у

қачондир синиб қолиши мумкин, унда сен менга яна мурожаат қилишингга тўғри келади. Яхшиси, мен сенга қармоқ яшани ўргатаман, бу узоқ ва қийин, лекин кейинчалик сенга менинг ёрдамим керак бўлмайди. Ўз йўлингни танла...”

Юқорида келтирилган ривоятдан келиб чиқадиган хулоса шуки, яхши ўқитувчи талабага “қармоқ яшани” ўргатиши ва ақли талаба яшани қанчалик тез ва мустаҳкам ўрганиб олсалар, улар шунчалик бировларга муҳтож бўлмасдан ўз “овларига” эга бўладилар.

Ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу аниқ кетма-кетликдаги яхлит жараён бўлиб, у талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойихалаштирилган ва кафолатланган натижа беришга қаратилган педагогик жараёндир.

Педагогик мақсаднинг амалга ошиши ва кафолатланган натижага эришиш ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорлигидаги фаолияти, улар қўйган мақсад, танланган мазмун, услуб, шакл, воситага, яъни технологияга боғлиқ.

Назарий саволлар

1. Мутахассселик фанларини ўқитишда санъат асарларининг замонавий жанр ва кўринишлари
2. Мутахасссислик фанларини ўқитишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш
3. Ўзбекистонда ахлоқий муаммолар уларнинг ривожланиши
4. Ҳозирги босқичда Ўзбекистон эстетик маданияти, умумий ҳолати, муаммолари, уларни ҳал этиш йўллари
5. Жамиятни маънавий ахлоқий ва эстетик маданиятини ривожлантириш жараёнида тарихий хотиранинг ўрни ва муаммолари.

1-илова

Ақлий ҳужум усули

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жавоавий юзага келтириш.

Ақлий ҳужум ва масалани ечиш босқичлари

1. Мустақил фикрланг хаёлингизга келган барча ғоя, фикрларни қоғозга ёзинг.
2. Барча ғоя ва фикрларни ёзинг, агар улар такрорланаётган бўлса, махсус белги қўйинг.

3. Ғояларни баҳоланг.
4. Энг мақбул ғоя гуруҳ ғояси сифатида шакллантиради.
5. Барча ёзилган ғоялар гуруҳ муаммосини ечиш учун гуруҳлаштириш мумкин.
6. Гуруҳнинг умумий жавоби шакллантирилади.

«Инсерт» техникасининг қоидалари:

1. Текстни ўқиб чиқинг.
 2. Олинган маълумотни тизимлаштиринг.
 3. Ҳар бир қаторга қалам ёрдамида белгилар қўйинг.
- V – маълумотлар мавзуга оид билимларимга тўғри келади.
 + – янги маълумотдир.
 - – олган билимларимга тўғри келмайди.
 ? – мени ўйлантириб қўйди, бу масала юзасидан қўшимча маълумотлар керак.

ИНСЕРТ» жадвали

Жавоб V + - ?

*вариантл
ари*

Таққослаш таблицаси.

Моддий ва маънавий маданиятни таққосланг:

Моддий. Маънавий.

“Бахслашув” технологияси

Талабаларнинг ўқув гуруҳларида уларнинг ўзаро муносабатларини янада яхшилаш, бир-бирларига тезлик билан кўникишлари ёки ўзаро бир-бирларини яхши муносабатда бўлишлари учун баъзида улар ўртасида бахслар ташкил этибтуриш мақсадга мувофиқдир. Чунки бундай бахслар талабаларни ўз фикрларини чархлаб олишга, ҳаётга ва муаммоларга бўлган муносабатларини аниқлаб олишга катта ёрдам беради. Баҳс мавзуларини талабаларнинг ўзлари танлашлари ва таклиф этишлари мумкин. Бу мавзулар уларни баҳсга чорловчи, муаммоли, қизиқарли бўлиши керак, акс ҳолда баҳс давомида талабалар ўз фикрларини баён эта олмайдилар ёки ҳимоя қила олмайдилар.

Бахсларни ўтказиш учун талабалардан битта ёки иккита баҳс бошқарувчиси белгиланади. Улар баҳсни муҳокама қилиши керак бўлган мавзу ҳақидаги кириш сўзи билан бошлайдилар. Бу технологияни бир неча туркумда олиб бориш мумкин.

1. Маданиятли инсон деб кимни айтса бўлади?

- Инсон маданияти нималардан ташкил топади?

- Маданиятли инсонга тегишли қўйидаги фазилятлардан қайси бирини биринчи ўринга қўйган бўлардингиз(хушмуомалалик, топқирлик, маълумотлилик, нотиклик)?
- Барча маълумотли инсонларни маданиятли деб атаса бўладими?
- Инсонларнинг сўзлашуви, нутқига қараб, уларнинг маданиятли эканликларини аниқласа бўладими?
- Кийинишига қараб маданиятли киши деб ҳисоблаш мумкинми?
- Кимларни маданиятли деса бўлади?
- Сиз ўзингизни маданиятли ҳисоблайсизми?
- Сиз қайси маданият тарафдорисиз? Шарқми ёки Ғарбми?

2. Икки гуруҳга алоҳида савол берилади? Ушбу саволлар “Агарда...” деб бошланади ва бу икки гуруҳни баҳсга чорлайди?

- Агарда Россия халқи 988 йил христиан динини қабул қилмаганида, бу халқ ҳозирги маданиятида қандай ҳолатда бўларди?

“Сценарий” технологияси

Технологиянинг мақсади: талабаларда якка ва жамоавий ижодий фаолият кўникмаларини, шунингдек, ижодий қобилиятларини шакллантириш, турли шаклдаги якка ва жамоавий ижодий фаолиятни эгаллаш, ўтказиладиган тадбирларни олдиндан режалаштириш, сценарийсини тузиш, ташкил этиш ва ўтказиш бўйича кўникма, малака ҳосил қилиш.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

Машғулотни ҳар бир қатнашчиси якка ҳолда ишлаш учун тайёрлаб келган тарқатма материал (карточка)лардан биттасини танлаб олади. Карточкаларда талабалар учун турли хил тадбирларнинг мавзуси берилган бўлиб, улар шу мавзуда ўтказилиши мумкин бўлган тадбир ҳақида якка ҳолда бош қотиришлари, унинг мазмуни, ўтказилиши тартибининг турли шаклларни аниқлашлар ҳамда шу тадбирнинг режа-сценариясини ишлаб чиқишлари керак.

Машғулотнинг кейинги босқичида талабалар ўзлари якка ҳолда тузган режа-сценариялари кичик гуруҳларга ажраладилар.

Улар ўз ишларининг натижаси билан гуруҳ аъзоларини бирма-бир таништирадидилар, ишлаб чиқилган режа-сценарийларга баҳо берадилар, берилган режа-сценарийларни тўлдириб, тўғрилаб, улар ичидан битта вариантни танлаб оладилар. Кейин кичик гуруҳлар биргаликда танланган тадбирнинг режа-сценарийсини ишлаб чиқадилар.

Вазифаларни бажариш мобайнида гуруҳ аъзолари, якка тартибда ижодий ёндошиб, тайёрланган режа-сценарийларни эътиборга олган ҳолда ҳам улар ичидан танлаб олинган сценарий бўйича тақдимотга тайёрланадилар.

Ҳар бир гуруҳ биргаликда тайёрланган сценарийларни ҳимоя қилади. Ҳимоя вақтида гуруҳ аъзолари (ёки гуруҳ вакили) талабалар аудиториясининг саволларига жавоб бериши ёки ўз вариантларида қолишлари мумкин. Режа-сценарий лойиҳасининг намойиши схема (ёки томоша) шаклида бўлиши мумкин. Такдимот тугагач, талабалар ҳимоя қилинган лойиҳаларни биргаликда муҳокама қиладилар ва яқунлайдилар. Ўқитувчи ҳар томонлама яхши, қизиқарли тузилган сценарийларни кейинчалик амалга ошириш учун ташкилотчиларга тавсия этади. Ўқитувчи бажарилган ишлар учун миннатдорчилик билдиради.

«Нима учун» органайзери

Нима Нима учун? Нима учун?

Нима учун?

Нима учун?

“Блиц-сўров саволлари

1. Шарқ уйғониш даври маданияти уни даврлаштириш масаласи.
2. Шарқ Уйғониш даврида хаттотлик маданияти қай даражада ривож-ланди?
3. Бу йил юртимизда “Маъмун академиясининг неча йиллиги нишонла-нади?
4. “Яхши одамлар амалга интилиши керакми? Ҳа. У агар интилмаса ёмон одамлар амални эгаллайди”-деган фикр ким томонидан айтилган.
5. Исмоил Сомоний мақбараси қайси шаҳарда жойлашган?
6. “Қутадғу билик” асари ким томонидан ёзилган?

Ўзини-ўзи баҳолаш саволлари

1. “ Этика ва эстетика” фанларини ўқитишда қайси услублардан фойдаланса бўлади?
2. “ Этика ва эстетика “фанларини ўқитишда қайси педагогик технологиялардан фойдаланиш мумкин?
4. “ Этика ва эстетика “ фанларини ўқитиш тизими деганда нималар назарда тутилади?
5. “ Этика ва эстетика” фанини ўқитишда қайси ахборот технологиялардан фойдаланиш мумкин?

Электрон таълим ресурслари

1. Soro @museum/samara/ru / Новые подходы обеспечения музея. Концепция развития музейного менеджмента и маркетинга.
2. www.hermitage.ru
3. www.cnac-gp.fr/Pompidou/
4. www.museum.sstu.runnet.ru
5. www.smartweb.fr/louvre

2-МАВЗУ: АХЛОҚИЙ ВА ЭСТЕТИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ТАРБИЯВИЙ ВОСИТАЛАРИ ВА ЙЎЛЛАРИ.

Ўрта асрларда ахлоқий тафаккур мусулмон шарқида юксак тараққиёт даражасига кўтарилган. Агар Ғарб-Оврўпада бу даврда турғунлик-схоластика ҳукм сурган бўлса, бу минтақада, хусусан Марказий Осиёда уйғониш даври юз беради. Бу даврда ахлоқшунослик машшоийунлик (арастучилик) ва тасаввуф фалсафий-диний таълимотлари ривожландилар. Беруний, Фаробий, ибн Сино, Ибн Рушдлар, Арасту таълимотини ривожлантирган ва ахлоқшунослик масалаларини ана шу йўналишда талқин қилган мутафаккирлардир.

Абу Наср Фаробий (873-950)нинг ахлоқий қарашлари унинг “Фозил одамлар шаҳари”, “Шаҳарни идора этиш китоби”, “Бахт-саодатга эришув ҳақида рисола” каби асарларда баён этилган. Фаробийнинг қарашича ахлоқий Камолотга эришиши инсоннинг ўз кўлидадир. Бунга эса тарбия ва ўз-ўзини тарбиялаши орқали эришилади. Барча халқлар бахтга эришиш учун бир-бирлари билан, ҳамкорлик муносабатида бўлишлари керак деб кўрсатади файласуф. Бахт, унинг талқинича, табиат ҳақидаги билимларни ўзлаштиришдир.

Абу Райхон Беруний 973-1048 ҳар қандай билимлар инсоннинг ахлоқий камолотга хизмат қилиш кераклигини у “бурч” “номус”, “яхшилиқ ва ёмонлик”, “адолат”, “виждон” мезонли тушунчаларни ана шу нуқтаи назардан туриб талқин қилади. Унинг ана шу ахлоқий қарашлари “Ҳиндистон”, “Жавохирот” асарларида ўз аксини топган.

Абу Али ибн Сино (980-1037) ахлоқий қарашлари “Саломон ва Ибсол ҳақида қисса”, “Зафарнома”, “Рисолат ат-Тайёр”, “Аксам аль умум ал ақлини” асарларида баён этилган.

Ибн Сино ахлоқий фазилатларни птуэлич.. эмас, балки тарбия маҳсули деб ҳисоблайди. Унингча, камолотга интилиш яхшилиқдир. Савол жавоб тарзида ёзилган “Зафарнома” номли пандномасида яхшилиқ қуйидагича тавсифланади.

“- Яхшиларнинг яхшилиги нимада? Деди: - Хоксорлик, беминнат саховат ҳамда мукофот таъма қилинмаган хизматида”³

Фаробий, ибн Синонинг фалсафий-ахлоқий қарашлари араб файласуфи Ибн Рушд (1126-1198) томонидан ривожлантирилади. Унинг ахлоқшуносликка оид қарашлари “Таҳофут ут-таҳофут” асарида баён этилган бўлиб, бунда у ихтиёр эркинлиги масаласи устида фикр юритилади. Унингча, инсон хулқ-атвори билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар азалдан белгилаб қўйилмайди, у ихтиёр эркинлигига эгадир. Бундай эркинликни инкор этиш яратувчининг моҳиятига зиддир, зотан инсоннинг ахлоққа зид хатти-ҳаракатларини тақдири азал битиклари деб бўлмайди. Илло ўз бандаларига ёмонлик соғиниши, уларни ёвузликка бошлаш яратувчининг атрибутларига кирмайди.

Ўрта асрлар мусулмон Шарқида **тасаввуф** диний-фалсафий таъминот VIII аср боши ва IX аср бошларида Марказий Осиёга кенг ёйила бошлайди ва у Абдуҳолиқ, Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро каби бир қатор машхур мутасаввулар томонидан ўзига хос маънавий-

³ Абу Али ибн Сино. Зафарнома. Самарқанд, “Сўғдиёна”, 1993, 10-бет.

ахлоқий таъминот сифатида ривожлантирилади.

Аҳмад Яссавий (тахм. 1103-1166) ахлоқий қарашларини теран фалсафийлик билан йўғрилган “Девони ҳикмат” номли ўғит-пандномасида баён этади. Унингча, Худога-Ҳақиқат, Эзгулик тимсолига эришиш учун нима хизмат қилса, уларнинг барчаси ахлоқий фазилатлардир.

Тасаввуфнинг Яссавия йўналиши унинг номи билан аталиб келинади.

Абдуҳолиқ Ғиждувоний (1103-1220) инсонни маънавий ахлоқий комиликка олиб боровчи йўллар (рашҳа)ларни ишлаб чиқади ва булар кейинчалик нақшбандия тариқати учун асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу тамойиллар тўртта бўлиб, улар: 1. Ҳуш дар дам: зикр вақтида ҳар бир чиқаётган нафас хушёрлик билан чиқмоғи, ғафлатга тушмаслик лозим, ҳар нафас олиб чиқариш пайтида Аллоҳни зикр қилиш даркор. 2. Назар бар қадам: солиқ тариқат аъзоси қаерда бўлмасин ҳар бир қадамига назар солиши, огоҳ бўлиб юрмоғи лозим. 3. Сафар дар ватан: солиқнинг ёмон одатдан хушхулқликка йўналиши. 4. Хилват дар анжуман: Зоҳиран халқ билан, ботинан Ҳақ билан бўлиш зарурлиги.

Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389) тасаввуфни маънавий-ахлоқий таълимот даражасига кўтарган мутасаввуф. У асос солган Нақшбандия тариқати Маркази Осиё халқларининг маънавий ҳаётдан чуқур ўрин эгаллайдики, бугунги кунда маънавиятимизни шакллантиришда, миллий мафкурамизни кишилар қалбига сингдиришда ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Нақшбандия тариқати А.Ғиждувоний таълимотининг такомилли бўлиб, унинг асосида “Дил ба ёру даст ба кор” (“Кўнгил Худода, қул эса ишда бўсин”) деган диний (илоҳийлик) лик ва дунёвийликни ўзида мужассамлаштирувчи шиор ётади. Мазкур шиорнинг мазмуни шундаки, ахлоқийлик инсоннинг бахт-саодатига йўналтирилган бунёдкорлик ишларида намоён бўлади ва бундай ахлоқийлик эса илоҳийлик билан йўғрилган бўлиши лозим.

Нажмиддин Кубро (1154-1226)нинг ахлоқий қарашлари “Шархуссунна вал-мисолиҳу”, “Усули асари”, “Фавоинхул-Ҷамол” номли асарларида баён этилган. Кубривия тариқатининг моҳияти қуйидаги ўнта ахлоқий қоидаларда мужассамлашган: тангрига ўз хоҳиши билан юзлашиш; зуҳд фи дунё-ҳар қандай лаззатдан ўзни тийиш; таваккул-Оллоҳга эътиқод ва бу йўлдан ҳар қандай нопок нарсалардан воз кечиш; қаноат; узлат-хилватни ихтиёр қилиш; мулозамат аз-зикр; таважжух-Худога муҳаббат қўйиш; нафсни енгиш; муроқабат-тафаккур, мушоҳада қила билиш; ризо-Худо хушнудлиги эришиш.

Тасаввуф (нақшбандия) тариқати маънавий-ахлоқий таъминот сифатида Темур ва Темурийлар даврида халқ мафкурасига айланади ва кишиларни мўғул истилосига қарши курашга, бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш учун хизмат қилади. Амир Темурнинг “Куч-адолатда” деган шиори мазмуни нақшбандия тариқатининг “Дил ба ёру даст ба кор” тамойили билан йўғрилган эди. Темурийлар даврида Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби ижодкорлар нақшбандия тариқати тамойиллари асосида ижод қиладилар ва унинг ғояларини ҳаётга тадбиқ этишда ибрат намуналарини кўрсатадилар.

Абдурахмон Жомий (1414-1492)нинг “Баҳористон” асарида бахт, бурч, яхшилик ва ёмонлик каби ахлоқий мезоний тушунчалар хусусида фикр

юритилади.

Алишер Навоий (1441-1501) инсонни олий қадрият деб билади ва бунга ҳар бир киши энг аввало ўзида ахлоқий фазилатларни шакллантириш орқали эришади. Инсон бу дунёга бир марта келар экан, деб уқдиради мутафаккир ... ўзида ана шундай фазилатларни касб этиб яшамоғи керак:

Камолот касб этким олам уйидин,
Сенга фарз ўлмағой ғамнок чикмоқ.
Жаҳондин нотамом ўтмак биайних
Эрур ҳаммомдан нопок чикмоқ.

Унинг “маҳбуб ул-қулуб” асари бевосита ахлоқий масалаларга бағишланган бўлиб, унда ахлоқий меъёрлар, тамойиллар ўғит, хикматлар тарзида баён этилади.

XV асрдан бошлаб Оврўпада уйғониш даври бошланади ва бу кейинчалик янги-илм фан, маърифатнинг ривожланган даврнинг шаклланишига замин тайёрлайди. **Уйғониш давридаги ахлоқий қарашлар гуманизм-инсонпарварлик ғоялари** таъсирида ривожланадики, бунга Лоренцо Валла, Никалло Макиавеллар катта ҳисса қўшадилар.

Л.Валла (1407-1457) “Ҳақиқий ва ёлғон эзгулик”, “Ихтиёр эркинлиги ҳақида” номли асарида барча жонзотларнинг табиатан ўзини асрашга ва изтиробдан қочишга интилишини таъкидлайди ва буни ўзининг ахлоқий қарашига асос қилиб олади. У муҳаббат, ихтиёр эркинлиги масалаларини ана шундай биологик қарашидан келиб чиққан ҳолда тавсифлайди. Унингча, муҳаббат лаззатга ўхшаш ҳиссий идрок этишдир, ихтиёр эркинлиги эса ҳар бир кишининг яхши яшаш учун интилиши ва ёмонликдан қочишидир.

М.Макиавелли (1469-1577) ахлоқшунослик масалаларини дин, сиёсат билан бевосита боғлиқ тарзда талқин қилади. Унинг бундай қарашлари “Подшоҳ”, “Тин Ливейнинг биринчи декадаси” асарларида баён этилади.

И. Кант ва Г.Гегеллар янги давр ахлоқшунослиги ривожига катта ҳисса қўшган немис мумтоз Этика ва эстетикасининг намояндаларидир.

И.Кант (1724-1804)нинг ахлоқий қарашлари ундан кейинги давр ахлоқшунослигига катта таъсир кўрсатади. У “қатъий императив” (“мутлақ буйруқ”) ёки “ахлоқнинг олтин қоида”си деган ном олган ғояни илгари сурадики, унга мувофиқ мазкур буйруқ (императив) хатти-ҳаракатнинг мазмунига боғлиқ бўлмаган ҳолда хулқ-атворнинг ялпи умумий қонунини бўладиган қоидага амал қилишни талаб этади.

Мазкур қоиданинг муҳим талаби: бу “ ... фақат шундай қоидага мувофиқ ҳаракат қилки, унга амал қилиш баробарида унинг энг умумий қонун бўлиб қолишини хохлаб қолишинг мумкин бўлсин”⁴.

Кантнинг фикрича, инсоннинг табиий майллари иродага таъсир ўтказди ва айни пайтда ирода эркин ақл ёрдамида ўрнатилган қонунга бўйсунди. Бу ахлоқий мажбурият-амр сифатида қатъий императив-мутлақ буйруқ мавқеига эгадир. Ва шундан келиб чиққан ҳолда ахлоқийликнинг мезони адолатдир, деб ҳисоблайди файласуф.

Кантнинг ахлоқий қарашлари унинг “Хулқлар метофизикаси”, “Ахлоқ

⁴ Кант И. Соч. В. 6 Т. – М., 1965, Т. 4, с. 260.

метафизикаси” асарларида ўз аксини топган.

В.Гегель (1770-1831) ахлоқшунослик масалаларини ҳуқуқ, сиёсат билан боғлиқ тарзда талқин қилади. Унинг ахлоқий императив ҳақидаги қарашни шундай: “Қонунлар ҳаракат қилмайди, балки фақат инсон ҳаракат қилади”.

У черковнинг таркидунёчилик ахлоқига қарши чиқади ва ҳар қандай фазилат “Ҳузур-ҳаловат бахш этса, шунчалик саодатга элтади”, деб ҳисоблайди.

Энг янги давр ахлоқшунослиги бевосита шу давр фалсафий фикри учун хос бўлган иррационализм (лот. Irrationalis-ғайри ақлий) услуби таъсирида ривожланади. Экзистенциячилик, прагматизм, позитивизм, руҳий таҳлил каби ахлоқий йўналишлар ана шундай услубий таъсир натижасида шу даврда юзага келади.

Экзистенциячилик (лот. Existentialia-мавжудлик) XX аср ахлоқшунослигидаги етакчи йўналишидир. Мазкур таълимотда кишининг ҳар лаҳзада ҳаёт ва ўлим оралиғида кечадиган ички кечинмалари мавжудлиги асосий масала сифати олиб қаралади. Ушбу таълимот немис файласуфи Карл Ясперс (1883-1969) томонидан илгари сурилади ва ундан кейинчалик фашизмнинг ғоявий қуроли, мафкураси сифатида фойдаланилади. Чунки Ясперс инсондаги зўрлик, шавқатсизликка мойил биологик жиҳатларни унинг маънавий-ахлоқий жавобгарликдан озод ҳолатдаги мавжудлиги тарзида талқин қилади. Кейинчалик экзистенциализмга франциялик Жон Пол Сартр (1905-69) томонидан гуманизм руҳи сингдирилади.

Прагматизм АҚШ да юзага келган бўлиб, унинг намоёндалари (Ч.Пирс, Ж.Дьюн) ахлоқий меъёрлар, нормалар кишининг фойдали фаолияти талабларига бўйсинади, деган қарашни илгари сурадилар. Шунга кўра, деб ҳисоблайди улар, ахлоқ киши хатти-ҳаракатлари, феъл атворларининг нормалари эмас, балки унинг истак ва ниятларидир. Ва улар ҳар бир кишининг ўз хоҳиши, ўз мақсади бор бўлгани учун уларда шунга мувофиқ ўзи учун нима яхши ва нима ёмон эканлигини аниқлашга ёрдам берувчи ахлоқий меъёри, ўлчовлари бўлади.

Руҳий таҳлил таълимотининг асосчиси австриялик психолог Зигмунд Фрейд (1856-1939) бўлиб, у ахлоқий масалаларни киши руҳиятида муҳим мавзени эгалловчи онгсизлик Фрейднинг фикрича, инсон шахси учта-Ид,Эго, Суперэго компоментларининг ўзаро бирлигидан ташкил топади. Ҳолати орқали талқин қилади. (Ид) Фрейднинг фикрича, онгсизлик инсон шахси таркибидаги Марказий компонентдирки, у инсон танасининг ички эҳтиёжидан келиб чиқади. Онгсизликда ҳеч қандай замон таъсири бўлмайди ва унда ҳеч қандай яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам йўқ, у ахлоқий меъёрларга бўйсинмайди.

Инсон шахси таркибидаги Эго ва Суперэго компоментлари бевосита Ид билан боғлиқдир. Эго Ид негизида, Суперэго эса Эго заминиде вужудга келади. Шахсдаги барча ахлоқий меъёрлар, хулқ-атвор талабалари Суперэго компоментиде мужассамлашади ва маънавий ахлоқий тақиқлар қатламини ҳосил қилади.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Оврўпа Шарқ Мамлакатларида рўй берган ижтимоий-сиёсий, маданий ўзгаришлар турли йўллар билан Туркистон ҳаётида ҳам кириб кела бошлайди. Бу даврда Россия Чоризми 1870 йилга келиб Кўкон хонлигини босиб олади ва Бухоро ҳамда Хива хонликларини вассалига

айлантиради. Туркистон халқларининг чоризм мустамлакачилигига қарши кураши-маърифатчилик ҳаракати юзага келади. Мазкур ҳаракат янги тараққиёт, илм-маърифатга чакирувчи, миллатни уйғотувчи куч сифатида майдонга келади. Аста-секин маърифатчилик ҳаракатидан жаидчилик ўсиб чиқади. Ва у таълим-тарбия янги мактаб, маориф тизимини йўлга қўйиш масалаларини кун тартибига қўяди. Бу даврда Аҳмад Дониш, Бердақ, Абай, Абдулла, Авлоний каби маърифатпарварлар етишиб чиқади.

Аҳмад Дониш (1827-1897) мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни танқид остига олади. Ўз юртининг Оврўпа мамлакатларидан иқтисодий, маданий жиҳатдан орқада, қолишининг асосий сабабларини кўрсатиб беришга ҳаракат қилади.

Унинг фикрича, агар ҳукмдор адолатли юритса, илм-фан, санъатнинг гуллаб-яшнашига йўл очиб берса, мамлакат обод бўлади, халқ фаровонликка эришади. Қорақалпоқ шоири Бердақ (1927-1900) “Ахмоқ подшо”, “Халқ учун”, “Бўлган эмас” каби асарларида ахлоқий меъёрлар, тамойиллар поэтик услубда баён этилади.

Абай Иброҳим Қунанбаев (1845-1904) жамиятдаги барча салбий ҳодисаларнинг сабаби ахлоқий қоида, талабларга риоя қилмасликдир деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, одам боласи онадан ахлоқсиз бўлиб туғилмайди, унинг ахлоқсизлиги тарбиясизлик натижасидир. Абай ҳаё, уят, инсоф, одилликни инсоннинг энг асосий фазилатлари деб кўрсатади. Масалан, у уятни кишининг орномуси, ўзининг ярамас хулқига қарши турувчи ички исёнидир деб тавсифлайди.

Абдулла Авлоний (1848-1734)нинг ахлоқий қарашлари ХХаср бошлари Туркистон ижтимоий-педагогик фикр тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайди. У ахлоқий тарбия, илм-маърифат масалаларини шу даврининг талаб, эҳтиёжларидан келиб чиқиб таҳлил қилади ва бунда замонавийлик, дунёвийликни асосий мезон қилиб олади.

Авлоний тарбияни уч турга бўлади: бадан тарбияси, фикр тарбияси ва ахлоқий тарбия. Булардан ахлоқий тарбияни шакллантирувчи, мартаба, комилликка кўтарувчи тарбия деб ҳисоблайди. Авлоний мазкур тарбиянинг жамият ва шахс равнақида қандай муҳим рол ўйнашни кўрсатиб беради. Бу борада унинг “Тарбия—биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир.” Деган фикри ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас, билъақс алоҳида долзарблик этмоқда.

Ахлоқий тарбия умумий тарбия тизимининг, фалсафий тил билан айтганда субстанциявий асосини ташкил этади. Чунки барча тарбия йўналишлари(эстетик, сиёсий-мафкуравий, ҳуқуқий, жисмоний ва ҳ.)нинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишда ахлоқий тарбия асосий восита – омил бўлиб хизмат қилади.

Чунки умуман ҳар қандай тарбиянинг амалий кўриниши, унинг мақсад, вазифаларининг қай даражада реаллашиши шахс ахлоқий тарбияси даражаси билан белгиланади. Ва шунга кўра ахлоқ маънавиятнинг негиз элементи ҳисобланади.

Инсон маънавият соҳиби эканлиги унинг маданияти даражаси билан белгиланади. Шунга кўра шахс ахлоқий тарбияси инсон моҳияти билан боғлиқ азалий фалсафий муамолардан бири бўлиб ҳисобланади. Чунки барча тарбия

йўналишлари ўзаро бирликда жамият ва шахс маънавиятини шакллантириш учун хизмат қилиб мазкур жараённинг натижаси ахлоқийлик мезонлари билан ўлчанади. Шу боис ахлоқий тарбия масаласига ҳар бир даврда ўта долзарб вазифа сифатида қаралган. Тарихдан маълумки, ахлоқий тарбия Конфуций, Платон, Аристотел, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий, Аҳмад Юкнакий, Авлоний каби мутафаккирларнинг диққат марказларида бўлган ва улар ўзларининг бу ҳақда ноёб фикрларини мерос қилиб қолдирганлар. Бу ерда ҳар бир аллома фикрига тўхталиш имконияти эга бўлмасда, айримларининг фикрини келтириб ўтамоғимиз. Юнон файласуфи Афлотун(эр. авв.4 аср)нинг фикрича “Тарбия фақат азалдан инсонга берилган фазилатларни шакллантиради, юзага чиқаради, холос. Борди-ю тарбия нотўғри берилса, у ҳолда инсондаги азалий фазилатлар ўзгариши ёки ўчиши мумкин.

Ахлоқий тарбия инсонни комилликка элтувчи йўлларнинг энг асосийси ҳисобланади. Юнон файласуфи Арасту(эр.авв. 4 асрда) “Маънавий баркамол инсон ақл билан фазилат бирлигига амал қиладиган кишидир. Фазилат (ахлоқий-тарбия маҳсули) инсоннинг қўлга киритган сифатидир.”-деб таъкидланган эди. Шунга кўра ахлоқий тарбия шахсни маънавий-руҳий камол топишнинг асосий йўналиши ҳисобланади. Шахсни ахлоқий тарбиялаш мураккаб узлуксиз жараён бўлиб у жамият учун энг долзарб масала ҳисобланади. У ўз вақтида буни таниқли маърифатпарвар Абдулла Авлоний бир жумла билан ифодалаб берган эди: “Тарбия (ахлоқий тарбия изоҳ бизники) биз учун ё ҳаёт-ё мамот, ё нажот- ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидир”. Алломанинг ушбу фикри ҳозирги кунда ёшларимизни миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялашда дастуриямалий аҳамият касб этмоқда.

Шахс ахлоқий тарбияси ахлоқий фазилатлар, меъёр ва тамойилларнинг муайян усул ва воситалари ёрдамида амалга оширилади.

Ахлоқий тарбиянинг асосий мақсади маънавий-ахлоқий баркамол шахсни шакллантириш бўлиб, бу ахлоқий норма, тамойил ва меъёрларни ҳар бир кишининг фаолияти, мотиви ҳатти-ҳаракатининг мазмуни, турмуш тарзига айланттириш вазифаси орқали амалга оширилади. Шу маънода ахлоқий тарбия–бу шахснинг ахлоқий маданиятини шакллантиришга қаратилган узлуксиз, тизимли жараёндир.

Мазкур вазифа бир-бирини тақозо этувчи объектив ва субъектив омиллар бирлигида амалга ошади. Жамият маънавий ҳаёти даражаси ахлоқий тарбиянинг объектив шароити–омили ҳисобланади. Мазкур тарбиянинг субъектив омили эса инсондаги илоҳий ноёб неъмат ахлоқийликни муайян тамойил восита ва усуллар билан такомиллаштиришга қаратилган мақсадли жараёндир.

Ахлоқий тарбия қуйидаги тамойиллар орқали амалга оширилади: 1)намунавийлик; 2)ўз-ўзини тарбиялаш; 3) узлуксизлик.

Намунавийлик – бу тарбияланувчига ахлоқий меъёрларнинг конкрет шахс фаолиятида қай даражада реаллашганлигини ибрат қилиб кўрсатишдир. Мазкур тамойил айна пайтда тарбиялининг ўзи тарбияланган бўлиши керак деган тамойилга амал қилишни талаб этади.

Намунавийлик тамойили, айниқса, ёшларга оила, мактабларда одоб, хулқ

кўникмаларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки болалар табиатан тақлидчи бўладиларки, улар бундай кўникмаларни биринчи галда ўз ота-оналари, ўқитувчиларидан оладилар. Шунинг учун ҳар бир ота-она, педагог ёшларни фақат ўғит, насихат билан бериш билан эмас, балки намунавий хатти-ҳаракати, ўртак кўрсатиш орқали тарбиялаши талаб этилади.

Ўз-ўзини тарбиялаш ахлоқий тарбия жараёнининг фаолият сифатида амал қилишнинг ўзига хос шакли ҳисобланади. Ўз-ўзини тарбиялаш—бу кишининг ўз-ўзини англаши, жамиятнинг эҳтиёжи, мақсади мезонидан туриб ўз-ўзига баҳо бериши, ўз-ўзини назорат қилиши асосида кечадиган фаолияти бўлиб, бунда у ўзини шахс сифатида шакллантиради. Шахсда бундай қобилият мақсадга қаратилган тарбия жараёнида шаклланади. Ва бундай тарбия биринчи галда оилада амалга ошириладигани, бунда ота-онанинг фарзандларга намуна кўрсатиши муҳим роль ўйнайди.

Ўз-ўзини тарбиялаш ижобий сифатларини такомиллаштириш ва салбий нуқсонларни тузатишга қаратилган онгли ва мунтазам фаолият деб таърифланади. Лекин, шахсда ўзининг салбий хислатларини тушуниш, уни йўқ қилишга интилиш, яхши фазилатларни ривожлантириш учун ҳаракат қилиш фаолияти ўз-ўзидан вужудга келмайди. Бунинг учун барча тарбиячилар қунт билан ёшларни ўзига нисбатан талабчанлик нуқтаи-назари билан қараш йўлида талай иш олиб боришлари лозим. Бу ўринда болани кимга ўхшаши ва кимдан ибрат олишига кўмаклашиш зарур. Аммо бу иш буйруқ ёки кўрсатма шаклида эмас балким, фикр-хоҳиш билдириш ёки маслаҳат тарзида амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Танқидий қараш вужудга келмасдан туриб ўз-ўзини тарбиялаш амалга ошмайди. Лекин бошқа кишилардаги камчиликларни танқид қилиш кифоя қилмайди. Балким ўзига нисбатан қаттиқ талабчан бўлиш, ўз камчиликларни англаш ва уларни қунт билан йўқотиш муҳим аҳамиятга моликдир. Ўзига нисбатан талабчан бўлмаслик, ўз нуқсонларини тан олмаслик, худбинликка ва ниҳоят ахлоқий тубанликка олиб боради. Ўз-ўзини тарбиялаш йўлида ижобий натижага эришмоқ учун ёшларда ўз хулқ-атворини тўғри баҳолаш қобилиятини ривожлантириш, ўзи учун маъқул ахлоқий идеал танлаш истагини вужудга келтириш лозим. Бу оқил она тарбия жараёни ва мураббийларнинг шахсий таъсири орқали вужудга келади. Инсонда ўз-ўзини тарбиялаш хусусиятлари кичик ёшда бошланиб, ёши улғайган сари такомиллашиб боради. Хусусан ўсмирлик даврида тақлидчанлик анча ривож топади. Улар ижобий шахслардан ибрат олиш билан бирга баъзан салбий мард, ботирлардан таъсирланиб уларнинг ноўя йўллари билан бориб қоладилар. Натижада: манманлик, икки юзламачилик, бағритошлик, ичкиликбозлик, ҳаттоки ўғрилиқ каби ёмон сифатларни йўқотишга уринадилар. Ўзларидаги салбий ҳаракатларни ижобий фараз қилиб баъзан жиноятлар содир қиладилар. Ўз-ўзини тарбиялаш жараёнини педагогик назоратсиз (стихияли ҳолида) қолдириб бўлмайди. Чунки ёшлар ҳаётий тажриба ва шунингдек ҳуқуқий билимдонлик етишмайди. Унинг устида айрим ўсмирлар ўжарликни принципиалликни деб хато тушуниб ахлоқсизлик даражасига тушунадилар.

Узлуксизлик ахлоқий тарбиянинг муҳим тамойили бўлиб, мазкур тарбиянинг барча йўналишлар билан узвий бирликда ва тарбия субъектларининг (оила тарбия муасасалиги мактаб, олий мактаб, жамоат ташкилотлари)нинг ўзаро алоқадорликда фаолият кўрсатишни тақозо этади.

Ахлоқий тарбиядаги узлуксизлик-тамойили таълим ва тарбия бирлигида амалга ошириладики, бу кўпинча тарбия хусусан, ахлоқий тарбия амалиётида назардан четда қолдирилади.

Ахлоқий тарбия бир қатор воситалар орқали амалга оширилади: Булар; оила, меҳнат, санъат, оммавий ахборот воситалари ва ҳ. Шахс ахлоқий тарбияси аввало оиладан шаклланади. Тўғрироғи, у она қорнидан бошланади деган гап бежиз айтилмаган. Чунки аввало ота-онанинг ўзи ахлоқий тарбия кўрган бўлиши керак. Ота-она ўзининг ахлоқий фазилатлари билан фарзандига намуна бўла олиши керак. Шунинг учун уларнинг зиммасига каттга маъсулият юклангандир.

Ахлоқийлик инсоннинг инсонийлиги унинг ахлоқий тарбия маҳсули бўлган ахлоқий маданиятида ифодаланади. Шунга кўра ахлоқий тарбиянинг аҳамияти ниҳоятда катта бўлиб, оила унинг асосий омил – воситаларидан бири ҳисобланади.

Меҳнат ҳам шахсий ахлоқий тарбияловчи муҳим воситаларидан биридир. Инсонни ҳалолликка, покликка ўргатади. Меҳнатга ўрганмаган киши дангаса, лоқайд, беъмани, адолатсиз, мол-дунёга берилувчан, тайёрга-айёр, хасис, пасткаш, такаббур каби иллатлар эгасига айланади.

“Меҳнат инсонни улуғлайди” деган мақолдакатта ҳикмат бор. Ижодий меҳнат инсонни инсон қилиб тарбиялайди, комилликка элтади, сабр тоқатли бардошли қилади. Шунинг учун оила, мактабда болаларни меҳнатга ўргатиш – меҳнат тарбиясини амалга ошириш муҳим долзарб вазифа ҳисобланади.

Санъат ахлоқий тарбия воситалар тизимида алоҳида ўрин эгаллайди. Чунки санъат асарларида ахлоқий мезоний тушунчалар, тамойиллар мазмун-моҳияти бадий образларда мужассамлашади. Шунга кўра шахсда санъат асарларини эстетик идрок этиш, ундан маънавий-руҳий ғизоланиш қобилиятини шакллантириш ахлоқий тарбиянинг муҳим вазифаси ҳисобланади. Ва худди мана шу вазифани амалга оширишда ахлоқий ва бадий-эстетик тарбиянинг мақсад ва вазифалари ўзаро муштараклашади.

Назорат саволлари

1. Ахлоқ ва санъат.
2. Фожевийлик ва қаҳрамонлик тушунчаси.
3. Ахлоқий ва эстетик муносабат.
4. Ахлоқий раванқ тушунчасининг ахлоқий тараққиёт тушунчаси билан узвийлиги.
5. Ахлоқ ва нафосат маънавиятнинг ўзаги сифатида.
6. Муҳаббат ва гўзалликнинг ўзаро алоқадорлиги.
7. Оила маънавий-ижтимоий муҳит сифатида.
8. Ахлоқ ва нафосат фалсафасининг аҳамияти ва глобал муаммолари
9. Инсон ва муҳит муносабатларининг ахлоқий-эстетик жиҳатлари.
10. Илмий-техникавий раванқ ва унда биологик ахлоқнинг роли.
11. Ахлоқий ва эстетик англаш тизими
12. Эстетик дид

3-МАВЗУ: XXI АСРНИНГ ГЛОБАЛ АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК МУАММОЛАРИ.

РЕЖА:

1. XXI асрнинг глобал ахлоқий-эстетик муаммолари.
2. Ахлоқий ва эстетик муҳит – соғлом турмуш тарзининг асоси сифатида.
3. Глобаллашув жараёнларида ахлоқий ва эстетик эҳтиёжнинг юзага келиш сабаблари.

XXI асрнинг глобал ахлоқий-эстетик муаммолари. Ахлоқий ва эстетик муҳит – соғлом турмуш тарзининг асоси сифатида. Глобаллашув жараёнларида ахлоқий ва эстетик эҳтиёжнинг юзага келиш сабаблари. Ёшлар маънавий тарбияси, оила инқирози. Комил инсонни тарбиялаш вазифалари. Комилликнинг ахлоқий қирралари **Худбинлик, ҳасад, лоқайдлик, қариндош-уруғчилик ва маҳаллийчилик, коррупция ва манфаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик каби иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этишнинг аҳамияти.**

Бу ўринда ана шундай салбий хусусиятларнинг энг хунук кўриниши бўлмиш ҳасад тўғрисида тўхталиб ўтиш жоиз деб ўйлайман. Одамзот ва жамият ҳаётида оғир асоратлар қолдирадиган ҳасад туйғуси авваламбор бошқаларни кўролмаслик, уларнинг ютуғидан қувониш ўрнига, қандайдир куйиниш, ичиқоралик оқибатида пайдо бўлади.

Шунинг учун ҳам муқаддас китобларимизда ҳасад инсонийликка мутлақо зид бўлган жирканч одат сифатида қаттиқ қораланади. Жумладан, муборак ҳадисларда «Бировга ҳасад қилишдан сақланинг, чунки олов ўтинни қандай куйдириб тугатса, ҳасад ҳам қилган савоб ишларингизни худди шундай куйдириб тугатади», деб айтилгани бежиз эмас.

Азал-азалдан очиққўнгил, самимий ва меҳнаткаш, яхшиликни юксак қадрлайдиган халқимиз бундай иллатлардан доимо ҳазар қилиб келади. Лекин, минг афсуски, умр йўлларида ҳасад балосига кўп дуч келаемиз. Олис ва яқин тарихимизда не-не буюк зотлар ҳасад ва бахиллик, кўролмаслик туфайли қандай азоб-уқубатларни бошидан кечиргани, соғлиғи, ҳатто ҳаётидан жудо бўлганини аччиқ мисолларда кўриш мумкин.(120-121-бетлар)

Ёш авлодимизни турли маънавий тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳақида гапирганда, нафақат халқимизни улуғлайдиган буюк хусусиятлар, айти пайтда унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган, эски замонлардан қолиб келаётган номаъқул одатлар ҳақида ҳам очиқ сўз юритишимиз зарур. Биринчи навбатда худбинлик ва лоқайдлик, қариндош-уруғчилик ва маҳаллийчилик, коррупция ва манфаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик каби иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этиш тўғрисида ўйлашимиз лозим. Мен бу ўта

муҳим вазифа кенг жамоатчилигимизнинг, айниқса, зиёлиларимиз, олим ва адибларимиз, санъат ва маданият аҳли, ўзини маънавият соҳасига бағишлаган барча инсонларнинг доимий диққат марказида бўлишини истардим.(119-120-бетлар)

"Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий кадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмақда", — дейди Юртбошимиз, — "Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аجدодларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини эслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибо ва иффат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз" ("Юксак маънавият - енгилмас куч", Т.: "Маънавият", 2008 й., 117-118-б.).

Маънавий мезонларнинг нисбийлиги яхшилик ва ёмонликнинг турли жамиятларда турлича тушунилиши билан боғлиқ. Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида кўпгина Ғарб мамлакатларида маънавий бузғунчилик (пала-партиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, оммавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, зулм ва зўравонликни тарғиб этувчи фильмлар ва бошқалар) жамият ҳаётининг барча жабҳаларида яққол намоён бўла бошлади. Америкалик япон миллатига мансуб олим Ф. Фукуяма «Буюк узилиш» (2003) асарида Ғарб оғир касалликка йўлиққан, унинг илк аломатлари 1960 йилларда пайдо бўлган, деган хулосага келади.

Ф. Фукуяманинг назарида, унинг асосий аломатлари қуйидагиларда намоён бўлади: 1. Жиноятчиликнинг ўсиши. «Жиноятчиликнинг урушдан кейинги тўлқинининг кўтарилиши тахминан 1963 йилларга тўғри келади, ўша вақтдан бери у янада шиддат билан тезлашди». 2. Оила инқирози. «Никоҳ ва болалар туғилиши камайиб кетди; ажралишлар сони кўпайди; АҚШдаги ҳар учта боладан биттаси никоҳсиз туғилмоқда, бутун Скандинавияда эса туғилаётган болаларнинг ярмидан кўпини никоҳсиз туғилганлар ташкил этади". 3. Аҳоли сонининг камайиши (депопуляция). Демографик портлаш муаммоси фақат «Учинчи дунё» мамлакатларига хосдир, айти пайтда «барча ривожланган мамлакатларда умуман қарама-қарши муаммо – улар аҳолисининг қисқариши масаласи кун тартибида турибди», узок умр кўриш жамиятнинг нафақахўрлардан иборат бўлиб қолиши ва уларни таъминлаш масаласини келтириб чиқаради. 4. Ижтимоий тарқоқлик – шахснинг ҳаётдан ажралиб қолгани, муносабатларнинг кескинлашуви, кишилар ўртасида ёлғиз яшашга мойиллик кучайиши. Ф. Фукуяма Ғарб жамияти дуч келган касалликнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, улар оиланинг инқирозга учрагани билан боғлиқ, деган хулосага келади.

Ғарб жамиятида ахлоқий бузукликнинг кучайиши, интернет, кабель ТВси орқали беҳаё фильмларнинг намоёиш этилишининг салбий асоратлари:

гомосексуализм, садизм ва мазохизмнинг тарғиб қилиниши.

Д. Вилкерсоннинг «Ҳис этиш» китобида Ғарб жамиятида «ахлоқий бузуқликнинг кучайиши», кабель ТВси орқали беҳаё фильмларнинг намоиш этилиши, гомосексуализм, садизм ва мазохизмнинг тарғиб қилиниши тобора кенг ўрин олаётгани таъкидланади. Буларнинг барчаси, аввало, ёшларнинг дунёқараши, ахлоқ-одоби, маънавиятига салбий таъсир этиши шубҳасиз. Ғарб оммавий маданияти, ғарбона қараш, ғайриахлоқий хатти-ҳаракатларни тарғиб этишда йирик кинокорпорациялар, хусусан, Голливуднинг ҳам "хизматлари" йўқ эмас, албатта. Президентимиз Ислом Каримов "оммавий маданият" ниқоби остида бизнинг юртимизга ҳам кириб келаётган бундай хавф-хатарлардан доимо огохлантириб келади.

Аморализм ва имморализм ғоялари.

Аморализм (аморализм - лот, *a* - йўқ, *moralis*-ахлоқ) — маънавий ҳаёт ва шахслараро муносабатда ахлоқ меъёрларининг бузилиши ҳамда уларни инкор этиш, умумэътироф этилган хулқ-атвор мезонларига эътиборсизлик ва уларга енгил-елпи муносабатда бўлиш. Амалиётда *аморализм* алоҳида бир шахснинг маънавий етук эмаслиги ёки жамиятдаги муайян кишиларни маънавий тубанликка олиб келувчи ижтимоий ҳолатлар билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Аморализмнинг тарихи қадимдан бошланган, унинг индивидуал, гуруҳларга хос ва ижтимоий шакллари маълум. Якка шахсга мансуб аморализм бир кишининг ахлоқий бузилиши, унинг хулқ-атворидаги жиддий камчиликлар мажмуи тарзида намоён бўлади. Гуруҳларга хос аморализм эса жамиятнинг бирон-бир қатлами, ижтимоий ҳаракат аъзолари орасида кенг тарқалган иллат (бойликка ружу қўйиш, жамоавий бузғунчилик, наркомания, алкоголизм, фоҳишалик ва фоҳишабозлик ҳамда бошқалар) тарзида кўзга ташланади. Ижтимоий аморализм у ёки бу тарздаги маънавий бузилишнинг бутун жамиятни қамраб олиши ёки уни мажбурлаш тамойилларининг зурлик билан амалга оширилиши (масалан, атеизм, фашизм, экстремизм, терроризм ғояларининг зўрлик билан ёйилиши, одамларни шу йўлларга ўтишга оммавий мажбурлаш ёки қадимги Помпейдаги оммавий маънавий бузилиш ҳолати) тарзида содир бўлади. Аморализмнинг сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий шакллари ҳам мавжуд. XIX аср ўрталарида Ғарбда анъанавий маданиятнинг инқирози даврида аморализмнинг бошқача шакли — имморализм ғоялари ривожлана бошлаган. Бу ғояларнинг мазмуни шуки, уларда маънавийликнинг тўла сиёсий мақсадларга бўйсундирилиши лозимлиги уқтирилади. Аморализмнинг ўта шафқатсиз, инсонийликка зид, ёвуз шакли фашизм ғояси ва амалиётида ўз ифодасини топди. Бунинг энг асосий кўриниши шахсга (фюрер)га сиғинишдир.

Бу сиғинишда ҳар қандай виждоний мезонлар рад этилади. Тарихий жараёнлар шундан далолат берадики, жамиятда инсонга муҳаббат, ҳурмат, виждон, ахлоқийлик мезонлари бузилиши аморализмга олиб келади. Шу сабабдан унга ва унинг турли кўринишларига қарши кураш таълим-тарбияда муҳим аҳамиятга эга. Аморализм кишиларнинг маънавий бузилиш оқибатида шаклланадиган, расман тан олинган ёки амалда мавжуд бўлган ахлоқ меъёрлари, баҳолар, анъаналар, хулқ-атвор намуналари тизимига мос келмайдиган хатти-

харакати, хулқидир. Аморализмни белгилаш мезонлари мутлақ ёки нисбий бўлиши мумкин. Айрим шахс ёки гуруҳларнинг умуминсоний маънавият меъёрларига мос келмайдиган хатти-харакати ва хулқи том маънода ғайри ахлоқий деб баҳоланади. Ёлғон сўзлама», «ота-онангни хўрлама», «зўравонлик қилма», «бировнинг жонига қасд этма», «ўғрилик қилма», «бошқаларга ёмонликни соғинма» каби оддий ахлоқий мезонлар инсоният томонидан асрлар мобайнида асраб-авайлаб келинган, вақт синовидан ўтган ва умумэътироф этилган.

Бир болага етти маҳалла ота-она, деган кўхна мақолимиз бор. Демак ҳар биримиз шу Ватан, шу юрт учун, унинг мусаффо эртаси учун масъулмиз. Донолардан бири “бепарволик туфайли дунёда хиёнат ва қотилликлар мавжуд” деган эди. Юртбошимиз ҳам ўзларининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида бу ҳақда шундай ёзадилар: **“Мен ҳар қандай ёвузликни сотқинликдан кўраман. Эзгулик ва ҳақиқатга садоқати бўлмаган, уларга ишонмаган одам кўрқинчлидир”**. Ёнидаги беморга эътиборли бўлиш, хайр-саховатни унутмаган, ота-онаси, аждодлари қабрини зиёрат қиладиган одам эзгуликни касб қилган одамдир. Фарзандларимизга эзгулик сифатларини юқтирмасак, аждодларимизнинг бу борадаги олийжаноблигини айтиб турмасак, улар лоқайд ва бепарво бўлиб кетавериши мумкин.

Дауншифтинг

Дауншифтинг (ингл. *downshifting*, автомобил тезлигини пасайтириш, у ёки бу жараёни секинлаштириш, сустлаштириш). Термин «ўзи учун яшаш», “бошқалар билан боғлиқ мақсадларни рад этиш” Этика ва эстетикасининг мақсадини ифодалайди.

Дауншифтерлар жамият томонидан қабул қилинган қадриятлардан юз ўгирган, умум манфаатларидан, жамият фаровонлиги, тинчлиги каби қадриятлар учун меҳнат қилиш ўрнига ўзи учун яшашни устун қўяди.

Бошқача қилиб айтганда дауншифтинг бу — доимо бир томондан даромад билан стресс, иккинчи томондан – кам зўриқиш эвазига эришиладиган ҳаловат ўртасидаги танловдан иборат. Дауншифтерлар бизнес ёки зўриқтирадиган, асабийлаштирадиган ишни ташлаб, ўзи ёки оилавий ҳаёт учун кўпроқ вақтга эга бўлишни афзал кўришади.

Дауншифтинг мафкураси ва тушунчаси XX—XXI асрларда Ғарбий Европада пайдо бўлди. Кейинчалик Россияга кириб келди. Ҳозирги кунда Россияда дауншифтерлар ҳамжамияти фаолият юритмоқда. Мафкуравий жиҳатдан хиппига, фалсафий жиҳатдан нью-эйж, буддизмга яқин оқим бўлиб ҳисобланади.

Дауншифтинг вакиллари ўзларини “истеъмом жамияти” идеалларига қарши протест билан чиқувчилар деб биладилар. “Истеъмом жамияти”ни инсонни шахс сифатида ривожланишига қарши туришда – “одамнинг одамийликдан бегоналаштиришда” айблайдилар.

«Дауншифтинг» тушунчаси биринчи марта 1994 йили нью-йоркдаги Trends Research Institute нашрида пайдо бўлди. Кейинчалик у Буюк Британияда,

Австралияда ва АҚШда кенг тарқалиб кетди.

Тарихда айрим кишиларнинг ўз маънавий камолотлари йўлида карьерадан, ижтимоий статусдан, бойликдан воз кечганлигига мисоллар кўп учрайди. Мисол учун бундан 2500 йил илгари Шакья - Муни уруғи вакили шахзода Сиддхартха Гаутама (Будда), монахлик учун ўз уйи, оиласи, мероси, мулкидан воз кечиб, азоблардан қутулиш йўлларини ўрганишга ўзини бағишлаган.

1. Мамлакатимизда ҳуқуқий-демократик давлат пойдеворига қурилаётган фуқаролик жамияти асоси, истиқболи ва тараққиётини соғлом фарзандлар ва комил инсонлар ташкил этадики, бу айниқса бугунги кунимизнинг долзарб масаласи сифатида бир қатор вазифаларни ҳал этиш билан боғлиқ жараёнدير. Юртбошимиз томонидан 2014 йил “Соғлом бола” йили деб ном берилиши авваламбор, болаларимизнинг соғлиғи, уларнинг келажаги ҳақида кўрсатилаётган эътибор ва ғамхўрликнинг амалий ифодасидир. “Бизнинг вазифамиз, керак бўлса, олий бурчимиз,- деб таъкидлайди И.А.Каримов, - фарзандларимиз ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан уйғун ривожланган, замонавий билим ва тажрибаларни пухта эгаллаган, Ватанимиз ва халқимиз келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган баркамол инсонлар бўлиб етиши учун қўлимиздан келган барча-барча ишларни амалга оширишдан иборат”.⁵

Мамлакатимизда баркамол авлодни тарбиялаш вазифасини амалга оширишдаги ислохотлар соғлом болани шакллантириш билан боғлиқ жараён бўлиб, бунда оила институти унинг илк маънавий ўчоғи вазифасини ўтайди. Шунга кўра соғлом оила соғлом болаларнинг дунёга келиши ва комил инсонлар шаклланишининг асосидир. Соғлом деганда нафақат жисмоний соғломлик, балки маънавий-ахлоқий шаклланганлик, етуклик, ақлан теранлик, соғлом фикрлилик ва мафкуравий иммунитетининг мавжудлиги назарда тутилмоғи лозим. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, соғлом оилани шакллантирмай, соғлом болани ҳам тарбиялаб бўлмайди.

Миллий тараққиётимизнинг муҳим омили сифатида кадриятларимизнинг истехкоми бўлган оила тизими бугунги глобаллашув жараёнида мафкуравий таҳдидларнинг асосий нишони бўлиб қолмоқда. Таҳдидларнинг хавфи шундаки, улар “шахс эркинлиги”, “демократия”, “инсон ҳуқуқи” ниқоби остида оилавий кадриятларимизга мутлақо ёт ахлоқсизлик Этика ва эстетикасини ёшларимизнинг дунёқараши, эътиқодига сингдиришга ҳаракат қилмоқдалар.

Кишиларни, айниқса, ёшларни ўзига оҳанграбодек жалб этадиган “оммавий маданият” ушбу мақсаднинг воситаси бўлиб хизмат қилади. Мазкур “маданият” ўсмирларнинг шахвоний ҳис-туйғуларини жунбушга келтирадиган ва шу орқали уларни миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуларидан мосуво қилиб, руҳий гиёҳвандларга айланттиришга, никоҳ, оила деган муқаддас маскан моҳиятига

⁵ И.А.Каримов. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан риволаниш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттриш йили бўлади. “Зарафшон” газетаси, 2014 й, 3- бет.

қарши қаратилган индивидуализм, эгоизм руҳиятидаги мафкуравий оғудир. Бундай оғудан хасталанган кимсалар эса оила, никоҳнинг муқаддаслиги, севги-муҳаббат, вафо ва садоқат, фарзанд, масъулият, бурч тушунчаларининг кадр қимматини унитадилар.

Сўнги йилларда бир қатор Ғарб мамлакатларида сурункали кечаётган маънавий инқироз, энг аввало, оила тизимининг ахлоқий жиҳатларига дарз кетганлиги билан изоҳланади. Америкалик таниқли сиёсатшунос, социолог Патрик Бьюкенен “Ғарбнинг ҳалокати” номли асарида оила ижтимоий институтининг таназзули боис ривожланган Ғарб мамлакатларида, шу жумладан, ўз юртида туғилишнинг йил сайин камайиб бораётганлиги ҳақида ташвишланиб, қўйидаги фактларни келтиради: агар 1970 йилда АҚШда 523 минг киши оиласиз (никоҳсиз) яшаган бўлса, 2000 йилга келиб бундайларнинг сони 6,5 миллионгача етган, яъни 1000 (!) фоизга ошган.⁶

Агар оила тизими инқироzi билан боғлиқ ушбу жараён шундай давом этса, келажакда фарзандларимизнинг маънавий- ахлоқий тарбиясида ҳам глобал муаммолар юзага келади.⁷ АҚШ ва Ғарб мамлакатларидаги оила инқирозининг асосий сабабларидан бири шундаки, унинг ахлоқий жиҳати айтиш жоиз бўлса, “шахс эркинлиги” оёғи остида топталганлигидир. Ахир инсоннинг биологик мавжудот сифатидаги ғайриахлоқий истак, майллари қуношқондан ташқаридаги эркинлиги қонун йўли билан ҳимоя қилинади, рағбатлантирилади. Масалан, АҚШнинг Вермонт штати қонун ижодкорлари бир жинслилар никоҳини қонунийлаштиришга эришадилар ва бу қарор Сенатда ҳам қўллаб-қувватланган. Бу бугунги кунда 12 та давлатда қўллаб қувватланган.

XX асрнинг охирларида молекуляр биология, генетика соҳасида эришилган ютуқлар таъсирида Ғарбда янги йўналишдаги либерал евгеника ғояси қайта тикланади.⁸ Евгеника (юнон. engines-зотдор) – бу инсоннинг ирсий соғломлиги, уни табиий – биологик жиҳатдан мукаммаллаштиришга таъсир кўрсатиш ҳақидаги таълимот бўлиб, бунда унинг маънавий–ахлоқий мавжудот эканлиги инобатга олинмайди. Янги йўналишдаги евгеника, гарчи гентерапияси, яъни аномал генларни “тўғрилаш” га қаратилган бўлса–да, лекин ушбу амалиётнинг ахлоқий жиҳатлари эътибордан четда қолдирилади.

Соғлом бола соғлом оилада шаклланиб унинг муҳим шартлардан бири бу никоҳдир. Никоҳ, оилавий мулк ва фарзандлар тарбияси оила тизимининг таркибий қисмлари бўлиб, уларнинг ўзаро уйғунликда амал қилиши ушбу тизимнинг маънавий – ахлоқий мақомини белгилайди.

Никоҳ – бу эркак ва аёл жинсининг эр-хотин бўлиб умрлари давомида бир-бирига вафодорликда яшашлари ҳақидаги қасамёди ва унга берилган фатводир. Ва бундай қасамёд ва фатво ҳуқуқий мажбурият ҳамда ихтиёр эркинлиги бўлган ахлоқий тамойили муҳаббат ва вафодорлик бирлиги, муштараклигига асосланади.

Аввал-азалдан турли миллат ва элатлар, буюк файласуф ва доно инсонлар

⁶ Қаранг: Бьюкенен П.Ж. Ғарбнинг ҳалокати. // “Жаҳон адабиёти” журнали, 2007- йил, 1-сон, 16-бет.

⁷ Ўша жойда.

⁸ Дастлаб “евгеника” атамаси инглиз антропологи Ф.Гальтон (1822-1911) томонидан қўлланилган бўлиб, унинг бу ҳақидаги фикрлари “Инсон қобилиятининг тадқиқоти” асарида баён этилади.

томонидан никоҳ муқаддас деб ҳисоблаб келинган, ундан туғилажак фарзандлар мамлакат келажаги сифатида қайғуришга чорлаган. Юнон файласуфи Афлотун оила муаммоларини ҳуқуқий жиҳатлари билан бирга маънавий ва ахлоқий жиҳатларини асослаб ”Авлодлар энг оқил ота- онадан туғилишлари зарур... бутун умр давомида ҳам ва асосан туғиш вақти келганида эҳтиёт бўлиш ва ихтиёрӣ равишда зарар келтирувчи, беҳаё ва адолатсиз ишлар қилмаслик керак. Чунки буларнинг ҳаммаси боланинг дили(руҳи) ва баданига муҳрланиб қолади ва болалар ёмон бўлиб туғиладилар”⁹ деб таъкидлар экан, соғлом бола соғлом оиладан шаклланишига боғлиқлиги ва у мамлакат, миллат келажаги эканлигини алоҳида уқтиради.

Шунингдек, кадриятларимиз қонунларида халқимиз ота-онанинг ўғил-қизларини эл-юрт учун муносиб қилиб вояга етказиш, тарбиялашни азалий удум деб билганлар. Бу халқимизнинг миллий кадриятлари ва диний урф- одатларида намоён бўлиб, бугунги кунда мамлакатизда олиб борилаётган туб ислохотларида ҳам ўз аксини топмоқда.

Соғлом бола тарбияси ва масъулиятида оила маънавий- ахлоқий маскан сифатида мамлакатимизда ўзига хос моделдаги ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг асосий омили сифатида белгиловчи рол ўйнайди. Чунки давлат ва жамият, шахс ўртасидаги муносабатлар ҳуқуқий ва ахлоқий норма, қонун, қоида ва тамойилларнинг ўзаро бирликда амал қилиши орқали уйғунлашади. Мазкур уйғунликка эса, асосан, соғлом оилада шаклланадиган маънавий-ахлоқий макон муҳитида эришилади.

Бу эса бугунги кунда соғлом бола тарбиясини ҳал этишда соғлом муҳитда шаклланган оилани маънавий шакллантириш ва уни мафкуравий таҳдидлар, хусусан, “оммавий маданият” хуружига қарши туриш, курашиш йўналишида олиб боришни талаб этади.

Ушбу вазифани амалга оширишнинг зарурий шартӣ-бу ахлоқий, эстетик ва ҳуқуқий тарбияни уйғуликда олиб бориш ва бунда ота-оналарнинг ўз фарзандларини вояга етказиш, тарбиялашга бўлган маънавий- ахлоқий ва конституциявий бурчи олдидаги масъулиятини оширишдир.

XXI аср бошида ҳам замонавий тадқиқотчилар худди шундай ходисаларни қайд этиб келмоқдалар. “Замонавий мойилликлар кумулятив тусга эга ва маданият ҳамда унинг асослари моҳиятига таъсир этган қатор ўзгаришлар келтириб чиқардилар. Шулардан асосийлари: маданиятнинг тижоратлашуви, демократлашув, ҳам илм-фан, ҳам техника соҳасида чегаралар мавҳумлашуви, – шунингдек асосий эътиборнинг моҳиятдан жараёнга кўчиши ва ҳ.к.”.

Фаннинг оммавий маданиятга муносабати ҳам ўзгариб бормоқда. Карл Ясперс оммавий маданиятни “санъат моҳиятининг тушкунлиги, инқирози” деб атаган бўлса, бу каби қарашлар 1960-1970 йиллар постмодернизм доирасида қайта кўриб чиқилиб, у кўплаб тадқиқотчилар учун оммавий маданият ва сайланма маданият қарама-қаршилигига чек қўйди.

Истеъмолчилик психологияси. Бойликни кўз-кўз қилиш.

⁹ Афлотун. Қонунлар.Тошкент., 2008й, 191- 192 бетлар.

Бойликни кўз-кўз қилиш (кийган кийимларини, еган овқатини кўз-кўз қилиш, уйини, бойлигини кўз-кўз қилиш) — исрофгарчилик, ортиқча сарф-харажат орқали ўз бойлигини, даромадини намойиш қилиш. Буни жамиятда ўз обрўга эришиш ва уни сақлаб туриш воситаси деб билиш. Инглиз тилида «*keeping up with the Joneses*» («бировдан кам бўлмаслик» ибораси ишлатилади. Яна бир ибора - *Invidious consumption*, одамларда ҳасадини келтириш учун, деган маънода қўлланилади.

Тушунча иқтисодчи ва социолог Торстейн Вебленнинг “Бойлар синфи назарияси”(Нью Йорк, 1994 й.) китобида илк бор қўлланилган. Веблен бу тушунчани 19 асрда, Иккинчи саноат инқилоби даврида ўз қўлларига катта капитални тўплаб, бошқалардан бойиб, ажралган нужоришларнинг хулқ-атворини ифодалаш учун ишлатган.

20 асрга келиб, одамларнинг турмуш даражаси кўтарилиб, ўрта синф юзага келгач, термин харид қилинган товарларни ишлатиш учун эмас, балки ўз обрўсини, статусини кўрсатиб қўйиш учун харид қилишга ишлатила бошланди. Кейинчалик бу тушунча салбий одат, гедонизм маъноларига қўшиб ишлатила бошланди.

Тадқиқотлар бу ҳодисанинг ривожланаётган мамлакатларнинг камбағал тоифалари орасида кўп учрашини кўрсатган. Қимматбаҳо нарсаларни намойишкорона сотиб олиш уларни одамлар назарида камбағал, даромади кам, деган қарашдан халос қилади, деб ўйлашган. Бу фикрни 1998 йил чоп этилган «*Менинг қўшим — миллионер*» (англ. «*The Millionaire Next Door*») китоби ҳам тасдиқлайди. Унда бой америкаликлар тежамкор ва камтарона турмуш кечириши тасвирланади.

1950-йилларга келиб АҚШда катта иморатлар қуриш ва сотиб олиш одати пайдо бўлди. Уйлар ҳажми 50 йилда икки баравар катталашди. Ўша даврга келиб қудратли жишларни сотиб олиш эпидемияси бошланди. Бу ҳам кўрғазмали истеъмолнинг рамзига айланди. Одамлар жуда катта иморатларни(иморат ёнидаги майдонни камайиши учун қўшимча пул тўлаб) сотиб ола бошладилар. Ишдан уйгача 2 соатлик масофа бўлса-да, қасрларни сотиб ола бошладилар.

Бойликни кўз-кўз қилиш – “бошқаларга ўхшамаслик учун тўлов” шаклини олди.

Дик Мейер CBS News кўрсатувида **Бойликни кўз-кўз қилиш**ни одамлардан ажралиб, фаол алоқа, муносабатдан ажралиб қолганлик учун жамиятга қарши “агрессив мактанчоқлик, кўз кўз қилиш” (англ. «*aggressive ostentation*») деб атаган.

“ОММАВИЙ МАДАНИЯТ” – поп-маданият – мазкур жамиятда аҳолининг кенг қатламлари орасида ёйилиб, устувор бўлган маданият. У ўз ичига маиший ҳаёт, қизиқишлар (спорт, поп-музыка), оммавий ахборот воситалари кабиларни

олади. Оммавий маданият моҳиятига кўра аҳоли аксарият қисмининг ҳаётини ташкил этган воқеа-ҳодисалар, интилишлар ва эҳтиёжлар билан тўлиб тошган. Оммавий маданият ўз номи билан омма, яъни кўпчилик эҳтиёжига мўлжалланган бўлиб, бу шакл ва мазмун стандартлашганлиги, шунингдек тижорат нуқтаи назаридан муваффақиятга қаратилганликни тақозо этади.

Моҳияти:

- Анъанавий маданият
- XVIII ва XIX асрларда оммавий маданият
- XX аср

Анъанавий маданият

Эртақлар, ривоятлар, қаҳрамонлар образлари ва бошқа шу каби ҳодисалар анъанавий маданият таркибидан ўрин олиб, уларда кўп миқдордаги одамлар ҳаётидаги йирик воқеа-ҳодисалар тўғрисидаги хотира ва тўқима бирикиб кетади. Кўпинча халқ маданияти намуналари ҳаётини донолик намуналарини акс эттириб, у муайян-тарихий шароитларда ўз тасдиғини топади ва авлоддан-авлодга ҳикоялар, ривоятлар тарзида ўтиб келаверади. Аксарият ҳолларда уларда ҳақиқатда бўлиб ўтган воқеалар эмас, балки одамлар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар акс этиб, ҳикоя қилувчи тасаввурининг бойлигига боғлиқ равишда тўлдирилиб, уларнинг яхшилик ва ёмонликка, идеал жамиятга оид тушунчаси билан бойитиб борилади.

Шунингдек, кино ва рассомлик санъат турлари ҳам ютуқлару-камчилик гирдобиди турибди. Бу соҳаларда актёр ва ижодкорларга эътироз йўқ. Аммо, матн ва режиссурада, сюжетда эътироз бор. Иккита савол туғилади: кўпчилик эътиборига ва эътирофига сазовор бўладиган фильм нега яратилмаяпти? Қайси картинамиз дунё миқёсида эътироф этилди?

Келтирилган мулоҳазалардан маълум бўладики, мусиқа, кўшиқчилик, кино ва рассомлик санъатларимизга оид муоаммоларни ўз вақтида ва тезкор равишда ҳал қилишимиз лозим бўлади. Бу билан ёшларимизга чинакам маънодаги санъат намуналарини тақдим эта оламиз.

Баркамол авлод тарбиясида санъатнинг ўрни масаласи ҳақида гапирганда бир неча масалага эътибор беришимиз лозим бўлади. Бизнинг назаримизда, уларнинг энг муҳимлари қуйидагилардан иброат:

1. Санъатимизни миллий ғоя руҳида ривожлантириш. Унга кўра, санъат асраларимизда Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва Халқ фаровонлигига йўналтирилган руҳ устувор бўлиши керак. Аслида тинчлик, тараққиёт ва фаровонлик ғоялари асос бўлмаган санъат асари инсон ривожига хизмат қилмайди.

2. Санъатимиз миллий меросини кенг кўламда тарғиб қилиш. Бу борада илмий ва амалий ҳаракатлар уйғун олиб борилиши керак. Сир эмас, санъатимиз миллий меросини бармоқ билан санарли кишилар чуқур билишига даъвогарлик қилишади ва қизиғи шундаки, ўз билганларини ёшларга ўргатишга у қадар шошилишмайди. Санъатимизнинг миллий мероси (мумтоз қисми)ни кенг оммалаштиришимиз лозим.

3. Жаҳон санъатининг илғор намуналарини ўрганиш. Бу иш бугунги стихияли кечмоқда. Жаҳон санъатининг илғор намуналарини ўрганиш методологияси ишлаб чиқилмагани учун, кўпчилик, айниқса ёшлар уни ўз билганича ўрганмоқда. Натижада дидсиз ва паст савияли санъат намуналари кириб келмоқда.

Маълум бўладики, баркамол авлод тарбиясида санъатдан унумли фойдаланиш учун кенг кўламли ва мақсадли дастурга эга бўлишимиз керак.

“Оммавий маданият” ва муסיқа.

Баркамол авлод тарбиясида санъатнинг ўрни бекиёс. Бугунги кунда санъатнинг турлари кенг кўламлиги билан диққатни тортади. Айни пайтда, улар орасида **муסיқа, кўшиқчилик, кино ва рассомчилик** санъаткорларининг ёшларни кўпроқ жалб этаётганлиги реал ҳодисага айланди. Бу санъат турлари ёш авлодга маънавий завқ бериш билан бирга, уларни юксак мақсадлар сари йўналтириш вазифасини ҳам ўтамоқда.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, аксарият ёшлар бўш вақтларини муסיқа ва кўшиқ тинглаш билан ўтказишади. Салмоқли қисми эса янги филмларни томоша қилиш ёки турли ижодий ишларни бажариш билан бўш вақтларини ўтказишади. Бу ҳол икки хулосани беради: 1) ёшларимизнинг санъатга қизиқиши ва ундан руҳланиши талаб даражасида; 2) ёшларга тақдим қилинаётган санъат асарларининг савияси юксак даражадами?! Шу маънода яратилаётган санъат асарларининг савияси барчамизнинг диққат марказимизда бўлиши табиий ҳолдир.

Кейинги йилларда ёшларимизни нисбатан кўпроқ ўзига жалб этаётган санъат тури-бу албатта, мусиқадир. Улар мумтоз, миллий эстрада ва жаҳон муסיқий меросидан баҳраманд бўлмоқда. Бироқ, ёшларнинг замонавий ва миллий эстрада мусиқага кўпроқ қизиқтираётганлиги сир эмас. Мазкур масала муסיқа мутахассисидан тортиб, баркамол авлод тарбияси билан шуғулланувчи кенг жамоатчиликни хушёр торттириши табиий ҳол. Негаки, миллий эстрада ва замонавий жаҳон эстрада мусиқачилигида янгилинишлар жараёни кечмоқда. Бу янгилинишлар жаҳон халқлари муסיқа меросидан унумли фойдаланиш билан бирга, баъзида манипуляция руҳидаги “муסיқа”ларни ҳам тақдим қилишга уринмоқда. Муסיқа аталмиш курама оҳанглар мажмуасидан иборат шовқин ёшлар онгини манипуляция қилади. Бунинг натижасида ёшларнинг онги, эстетик диди ва руҳи сусайиб, мусиқадан чинакам маънода завқланиш ва руҳланиш ҳисси йўқолади.

Бундай фикрларни кўшиқчилик санъати ҳақида ҳам айтиш мумкин. Ҳозирги миллий эстрада кўшиқчилик санъатимиз кенг кўламда ривожланиб бораётгани ҳолда, миллий минталитетимизга ёт бўлган йўналишлар ҳам кириб келаётгани ҳам мутахассисларни ҳаяжонлантирмоқда. Масалан, шахсан мен “реппер”ни замонавий эстрада кўшиқчилик санъат тури эканлигига ишонмайман.

Гедонизм. (*қадимги юнон, hedone – “завқланиш”, “роҳатланиш”*) — инсоннинг бутун ҳаёт мазмуни роҳатланишдан иборат, деган ғояни ифода этадиган тушунча. Гедонизмга биноан роҳатланишга интилиш инсоннинг табиий эҳтиёжи, ҳаётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучидир. Гедонизм таълимотининг асосчиси Сукротнинг замондоши Аристиппдир (э.ав. 435—355 й.й.). Аристипп инсон руҳининг икки

ҳолатини — роҳатланиш ва оғриқни фарқлайди. Биринчисига юмшоқлик ва майинлик хос бўлса, иккинчиси кўпол ва руҳиятнинг кучли силкинишларидан иборатдир. Аристипп фикрича, инсон оғриқдан қочиши ва иложи борича роҳатланишга интилиши оқибатида бахтга эришиши мумкин, жисмоний эҳтиёжларни қондириш эса инсон ҳаётининг мазмун-моҳиятини ташкил этади. Бу таълимотга биноан, ҳузурҳаловат, роҳатланиш бахш этмайдиган ҳаракатга эътибор қаратиш ва куч сарфлаш арзимайди. Дарҳақиқат, тушунча инсон ҳаётини роҳатланиш ва танага завқ бериш сифатида талқин этиш маълум асосга эга. Роҳатланиш бир қанча омиллар орқали ҳис этилиши ва моҳияти жиҳатдан турлича бўлиши мумкин: а) шахснинг ўз устида ишлаш натижасида бирон-бир нуқсонни бартараф этиши; б) бировнинг тазйиқи ва таъсирдан қутулиш; в) бирон-бир эзгу ишни амалга ошириш орқали инсоннинг юксаклигини намоён қилиш; г) ўз-ўзини ифода этиш. Роҳатланиш инсоннинг жисмоний ёки руҳий зўриқиш ҳолатининг мўътадиллашуви, зарур ҳаётий функцияларининг тикланишида ифодаланади. *Гедонизм* роҳатланишнинг айнан ана шу талқини негизида кейинчалик юзага келади. *Гедонизм*нинг моҳияти йиллар давомида ўзгариб ва ривожланиб борган. Натижада *гедонизм* ҳақидаги барча маълумотлар психологик ва ахлоқий этик *гедонизм*га ажратилган. *Гедонизм*нинг психологик талқинида инсонни ҳаракатга ундовчи асосий куч бу — завқланиш ва роҳатланишга интилиш, дея эътироф этилади. Ахлоқий-этик *гедонизм* эса, инсон ўзининг ёки ўзга кишиларнинг роҳатланиши учун яшаши керак, деган ғояни тарғиб этувчи турли хил фалсафий ёндашувларни ўзида мужассамлаштирган. Масалан, *гедонизм*ни роҳатланиш сифатида тарғиб этувчи ёндашувлардан бирининг асосчиси Эпикур инсоннинг ётсирашдан ва жирканишдан халос бўлиши бу хоҳиш истақларни қондириш дея талқин этади. Бу ёндашувда инсон эҳтиёжларининг қондирилиши эмас, балки азоб ва бахтсизликдан халос бўлиш мақсади ифода этилган. Инсон ҳаётини гедонистик ёндашув асосида талқин қилиш Этика ва эстетика тарихида марказий масалалардан бири бўлиб келган ва кўплаб файласуф-мутафаккирлар ижодида ўзига хос тарзда ифода этилган. Франция файласуфи И. Бентамнинг ёзишича, «Табиат инсонни икки асосий борлик: азоб ва роҳат гирдобига туширган. Улар бугун биз нима қилишимиз ва эртага нима билан шуғулланишимизни белгилаб беради. Ҳатто ҳақиқат ва ёлғон, сабаб ва оқибат мезонлари ҳам ана шу икки асосий негизга таянади». *Гедонизм* таълимотида инсоннинг майл ва эҳтиёжлари жамиятда ўрнатилган ижтимоий меъёрларга қарама-қарши қўйилади, инсон эркинлигини чекловчи ва унинг ўзига хос хусуятларини намоёиш этишга тўсқинлик қилувчи ҳар қандай ижтимоий шарт ва меъёрлар инкор этилади. *Гедонизм* таълимотининг ижобий жиҳати шундаки, у ўрта асрлар Этика ва эстетикасида диний догматизмга, ахлоқни соф-диний талқин этилишига қарши чиққан эди. Ҳозирги даврда ҳам инсоннинг ҳаёт мазмуни шахсий эҳтиёжларни қондиришдангина иборат, деган ғояни ёқлаб чиқадиганлар оз эмас. Улар фақат шахсий эҳтиёжларни қондириш ҳаётининг мазмуни деб билади ва бу йўлда мавжуд ижтимоий қонун-қоидаларга беписандлик билан қараш, ҳатто уларни инкор этишгача боради. Замонавий гедонистларнинг «Ишлагинг келмаса — ишлама, энг яхши нарсага эга бўлмоқчимсан, уни қўлга кирит» шиори уларнинг ҳаёт мазмунига айланган. Бундай қарашларнинг маънавий қадриятларга зид

жиҳати шундаки, гедонистлар ҳар қандай йўл билан роҳатланишга эришади, бу йўлда бошқалар манфаатини суиистеъмол қилади, жамият талабларини назар-писанд қилмайди, умрини айш-ишрат билан ўтказишга интилади. Айниқса, катта шахарларнинг пайдо бўлиши ва уларга хос бўлган турмуш тарзи гедонистик қарашларнинг кенг тарқалишига имкон яратади. Айрим олимлар *гедонизм*нинг моҳиятини инсоннинг жинсий майллари билан боғлиқ ҳолда талқин этишга интилади. Уларнинг назарида, жинсий роҳатланиш асосида юзага келадиган ҳиссиётлар жинсий майлни янада кучлироқ қондиришга ундайди ва шу тариқа асосий эътибор фақат роҳатланишга, лаззатланишга қаратилади.

ШАҲВАТПАРАСТЛИК ВА ЗЎРАВОНЛИК – ибора, мафкуравий клише бўлиб, публицистикада шаҳватпарастлик ҳамда зўравонлик сахналари мавжуд маълумотни тарқатишга қарши қаратилган.

1950 йил 4 ноябридаги инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенциясига биноан телевиденида “аҳоли соғлиғи ва маънавияти”ни асраш мақсадида чекловлар жорий этишга рухсат этилади.

Европа ҳамжамиятининг 1988 йилги кўрсатма(директива)сида айтилишича, ҳамжамият иштирокчиси бўлган мамлакатдан олиб берилаётган дастурлар трансляциясини, агар улар балоғатга етмаганлар ривожига путур етказиши мумкин бўлган ҳолларда узиб қўйишга рухсат этилади.

Калифорния, Шимолий Каролина, Техас ва Висконсин университетлари ходимлари ўтказган тадқиқотлардан маълум бўлишича, куч ва таҳдид ишлатиш тарғиб ва ташвиқ этилиши ўсмирларда агрессив хулқ-атвор шаклланишига олиб келади.

“Россия Федерациясида бола ҳуқуқларининг асосий кафолатлари тўғрисида”ги федерал қонуннинг 14-моддасига биноан давлат ҳокимияти идоралари болаларни “зўравонлик ва жоҳиллик, порнография, наркомания, токсикомания, жамоатчиликка қарши хулқ-атворни тарғиб қиладиган нашрлар, аудио ва видео маҳсулотлар тарқатилиши”дан ҳимоя қилиш чораларини кўришлари шарт.

1999 йили Давлат Думаси “Россия Федерациясида кинематография ва телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришлар соҳасидаги этика ва маънавиятга оид Олий кенгаш тўғрисида”ги қонун лойиҳасини қабул қилди, аммо Б.Н.Ельцин уни имзолашдан бош тортди. Телеканаллар раҳбарияти қонун лойиҳасини сўз эркинлигига тажовуз қилиниши деб қабул қилди. Шунга қарамай, Россиянинг баъзи минтақаларида бундай кўрсатув ва сахналарни чеклайдиган қонунлар қабул қилинди.

Буюк Британия

ВВС сиёсати талабларига кўра, соат 21 га қадар трансляция қилинадиган барча дастурлар болалар томонидан томоша қилиниши учун муайян талабларга мувофиқ бўлишини талаб қилади.

Германия

Германия Конституциясига биноан “ёшларни ҳимоя қилиш мақсадида” ахборот узатиш эркинлигини чеклашга рухсат этилган. Қатор телекомпаниялар

болалар ва ўсмирлар соғлиғига зарар етказиши мумкин бўлган дастурлар, улар болалар томонидан томоша қилиниши эҳтимолнинг қисман бўлса ҳам олди олинганидан сўнггина экранга чиқарилади деган қоидага амал қиладилар.

Франция

Франциянинг Олий аудиовизуал кенгаши, 1986 йилги қонун асосида фаолият юритиб, болаларга зарар етказиши мумкин бўлган дастурларни назорат қилиб боради. Хусусан, унинг кўрсатмасига биноан, телекомпанияларга шахватпараст ва шундай сахналари бўлган дастурларни соат 22.30 га қадар ва улар рекламасини 20.30 га қадар кўрсатмай туриш тавсия этилади.

Манба: www.wikipedia.org

Hornby A.S. "Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English"

Интернет (*lot, inter* - "аро" ва *net (work)* - "тармоқ") — 1) катта (глобал) ва кичик (локал) компьютер тармоқларини ўзаро боғлайдиган бутун жаҳон компьютер тизими, бутун дунё бўйлаб фаолият кўрсатадиган халқаро ахборот алмашувининг глобал компьютер тармоғи; 2) турли-туман масалалар ва соҳалар бўйича маълумотларни қамраб оладиган, узоқ, масофалардан туриб алоқани амалга ошириш, электрон тижорат, масофавий таълим, аудио, видео, теле, тасвир айирбошлаш ва умуман, кўпдан-кўп янгилик ва маълумотларни жамлайдиган электрон ахборот воситаси ва дастурини англатувчи тушунча. *Интернет*да географик жой, замон ва макондан қатъи назар, айрим компьютер ва майда тармоқлараро ўзаро ҳамкорлик унинг глобал информация инфратузилмасини ташкил этади.

«Интернет» тушунчаси XX асрнинг 60-йилларидан шакллана бошлаган. 1969 йилда ARPA (Илғор тадқиқот лойиҳалари) агентлиги тўпламлар коммутация қилинадиган экспериментал тармоқ яратиш мақсадида тадқиқот бошлайди. Тармоқ яратилиб, у ғоят оддий ҳамда қисқа ном — ARPANET, яъни агентлик тармоғи номини олади. Тармоқ алоқа тизимида маълумотлар оқимини мустақил узатиш технологияларини ўрганиш учун барпо этилган эди. Тадқиқот лойиҳаси муваффақиятли амалга ошади. Уни яратишда қатнашган кўпгина ташкилотлар бу тармоқдан ўз кундалик мақсадларида фойдалана бошлайди ва 1975 йилда мазкур эксперимент ишчи тармоққа жорий қилинади. Бунда тармоқ учун жавобгарлик DCA (АҚШ Мудофаа алоқаси агентлиги) зиммасига юкланади. Айни вақтда мутахассислар TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol - Узатиш жараёнини бошқариш протоколлари) Интернетпротокол асосларини ишлаб чиқишга киришади. Айнан ана шу вақтнинг ўзида "Internet" атамаси (Interconnected Networks — бирлаштирилган тармоқлар сўзларининг қисқартмаси) қўллана бошлайди. Ҳолбуки, бу вақтда ARPANET иккита алоҳида тармоққа: MILNET (Ғарбий тармоқ) — Маълумот узатиш мудофаа тармоғининг номахфий қисми (DDN) ва янги (ҳажми кичрайтирилган) ARPANETга бўлинган эди. Ўша вақтда бир йўла ҳар иккала тармоқ, назарда тутилиши керак бўлган ҳолларда эса, Internet атамаси қўлланган.

Ўтган асрнинг 90-йилларда «Жаҳон ўргимчак тўри» — Worldwide Web

гиперматн саҳифалари тизими вужудга келади. CERN (Швейцария) компанияси ходими Тим Бернерс-Ли ҳужжатларни гиперматнли чегаралаш тили — HTML тилини ишлаб чиқади. 1993 йилда NCSA (National Center for Supercomputing Application) ходимлари Марк Андрессен ва Эрик Бина илк браузер — «Mosaic X»ни ишлаб чиқишади. Кейинчалик Mosaic Communications Интернет саҳифалари браузерининг биринчи версияси — Netscape Navigator 1.0 версиясини тақдим этади. Шунинг айтиб ўтиш жоизки, 90-йилларда Майкрософт компанияси бутун дастурий таъминот бозорини бошқаради, Netscape Navigator дастури эса ўзининг onlayn имкониятлари орқали Windows билан рақобатлашиши мумкин эди. Шунда Билл Гейтс уларнинг рақобатчи эканини англаб, ходимларига бу компанияни дарҳол "ўйин"дан чиқариш тўғрисида буйруқ беради. Шу тариқа браузерлар қарама-қаршилиги бошланади. 1995 йил 7 декабрда Майкрософт Internet Explorer (IE) браузерини ишлаб чиқади. 1997 йил сентябрь ойида браузерлар қарама-қаршилиги Майкрософт компаниясининг ғалабаси билан тугайди. Ўша вақтда Луис Монье Alta Vista қидирув тизимини ишлаб чиқади. Шу вақтнинг ўзида эса Сиэтлдаги бўлажак «Интернет дўконлар қироли» — Amazon иш бошлайди. 90-йиллар охирларига келиб, Compaq компанияси Alta Vista қидирув тизимини 3 миллион доллар эвазига сотиб олади. Ўшанда дастлабки *интернет* аукционлар, порталлар, шунингдек, *интернет* тармоғида биринчи марта MP3 форматидаги мусиқий файллар пайдо бўлади. Орадан бир йил ўтгач, 1998 йилнинг март ойида Netscape компанияси жаҳон навигаторининг бошланғич кодларини очади ва бутун дунёдаги компьютер ихлосмандлари бирлашиб, Mozilla Organization деб номланган ҳамжамият - кичик лойиҳага асос солади. Кейинчалик у Mozilla Foundation деб қайта номланади. Ҳозирги кунда *интернет* браузерлар жуда кўпайиб кетган. Улар орасида энг оммалашганлари, албатта — Internet explorer, Flock, Netscape, Mozilla Firefox, Avant browser ва бошқадир.

Маълумки. 90-йилларнинг ўрталарида *интернет* тармоғига тижорат нуқтаи назаридан қаралмас эди. Аммо 1995 йилнинг охирларида Yahoo компанияси биринчи бўлиб *интернет*да реклама тарғиботини бошлайди ва *интернет* орқали даромад кўриш мумкинлигини тушуниб этади. Тез орада Yahooнинг рақиблари ҳам пайдо бўлади. Уларнинг орасида энг хавфлиси талабалар томонидан яратилган Excite эди. Аммо Yahooга қараганда Excite такомиллаштирилган тизимдан фойдаланар эди. Ўша кезларда кўпроқ даромад топиш мақсадида Yahoo ва Excitedа рекламалар, фойдали маслаҳатлар, почта сервислари ва чатлар тобора кўпайиб, бу қидирув тизимлари кўнгилочар порталларга айлана борди. Yahoo ва Excite ўртасидаги рақобат шафқатсиз эди, аммо қидирув тизимлари ўзларининг дастлабки йўналишлари бўлган маълумот қидиришни унутиб қўйди. Зарур маълумотни топиш лозим бўлганда Yahoo ва Excite кераксиз нарсаларни чиқариб берарди. Баъзан керакли маълумотларни излаб топиш учун бир кунлаб вақт кетарди. Шу боис кескин тарзда фарқланувчи янгилик зарур эди ва бунинг жавоби Стенфорд университетида топилади. Сергей Брин ва Ларри Пейжлар 1998 йилнинг биринчи ярмида янги, истиқболли технологияни ривожлантириб, бу янги қидирув тизимига Google деб ном беришди. Ўша пайтда Стенфорд университетининг ётоқхонасидаги Пейжнинг хонаси маълумотларни қайта ишлаш марказини, Брин хонаси эса ишчан офис вазифасини бажарар эди.

Оғайнилар ўз ғояларини сотмоқчи бўлишганида муваффақиятсизликка учрайди. Шунда улар бизнес режа тайёрлаб, ўз компанияларини ташкил этиш учун маблағ излашга тушади. Натижада дастлабки инвестициялар ҳажми 1 миллион АҚШ долларини ташкил этади. Бу пуллар қариндош ва дўстлардан, шунингдек, инвесторлардан тўпланади. Жумладан, Sun Microsystems компанияси ташкилотчиларидан бири Энди Бехтольсхайм ғоя муаллифларига 100 минг АҚШ долларига чек беради. Google қидирув тизими кунига 10 мингта сўровга жавоб беради ва PC Magazine журнали томонидан 1998 йилнинг энг яхши 100 та *интернет* сайти қаторига киритилади. Бугунги кунда Google энг машҳур ва муваффақиятли қидирув тизимларидан бири ҳисобланади, унинг асосчилари Брин ва Пейжнинг даромади эса бир неча миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Бугун компьютер технологиялари ҳаётимизда мустаҳкам ўринга эга, компьютер саводхонлиги кўрсаткичи эса кўп ҳолларда инсоннинг савиясини белгилаб берадиган омилга айланиб бормоқда.

Эндиликда компьютерда ишлашни билмайдиган ходимни яхши мутахассис дейиш қийин. Агар ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталарида ёшларнинг энг сеvimли машғулотлари мусиқа тинглаш ва телекўрсатувлар кўриш бўлган бўлса, ҳозирги кунда эса компьютер ва интернет аввалги қизиқишларни ёш авлод ҳаётидан сиқиб чиқарди. Замонамиз ёшларининг 70 фоизи ўз қизиқиш ва сеvimли машғулотлари ҳақида сўз юритганда спорт, дўстлар билан суҳбатлашиш, маънавий ва маданий ҳордиқ чиқариш билан бир қаторда компьютер технологиялари, *интернет*га бўлган қизиқишини биринчи ўринда тилга олади. Nielsen/Net Ratings компанияси ўтказган сўнгги илмий текширув натижаларига кўра, бутун дунё тармоғига уланаётган ёш болаларнинг сони кун эмас, соат сайин ошмоқда: биргина 2007 йили Европада ёш авлод вакилларининг учдан бир қисми onlaup тизимидан фойдалангани кузатилган. 2008 йили дунё ахборот тармоғида 10 миллион ёш "сайр" қилган бўлса, ҳозирда уларнинг сони аллақачон 13 миллиондан ошиб кетди. Бу кўрсаткич кундан-кунга кўпаймоқда. Бундай onlaup ҳаётда яшайдиган ёшларнинг катта қисми — 4,5 миллиони Буюк Британияга тўғри келади. Улар ҳар куни электрон манзилларини текширади, турли хил сайтлардан маълумот излайди ва чат (глобал тармоқдаги суҳбатхона)лар орқали мулоқотда бўлишади. Германияда ҳозирча 3 миллион, Францияда эса 1,5 миллион ёш вақтини асосан onlaup тизимида ўтказади. Бир йилдан сўнг бу кўрсаткич икки баробарга ошиши кутилмоқда. Ёш авлоднинг компьютер саводхонлиги юқори, бугун ҳатто олти яшар болалар ҳам блутус (bluetooth) ва спам нималигини катталарга нисбатан яхши билади. Дунёнинг ривожланган мамлакатларидан бири Канадада ўн етти ёшгача бўлган 6 минг бола ўртасида ўтказилган тадқиқот натижасига кўра, интернетдан фақат ахборот олиш мақсадида фойдаланилмас экан. Сўровда иштирок этганларнинг 99 фоизи *интернет*дан фойдаланишини, уларнинг ҳар ўнтасидан саккиз нафари уйда уланиш имкониятига эга эканини билдирган. Канада ёшларининг ярмидан кўпи *интернет* ва компьютер технологияларини ота-оналаридан яхшироқ билишини айтган. Уларнинг 80 фоизи мустақил равишда *интернет*га уланишини, ота-оналари компьютерга ҳимоя воситаси бўлган филтрлаш дастурини ўрнатиб қўймагани ва фарзандлари қандай сайтларга киришини назорат қилмаслигини тан

олишти. Умуман олганда, аксарият ота-оналар, аниқроғи, уларнинг 65 фоизи фарзандлари интернетдан фақат уй вазифасини тайёрлаш учун фойдаланади, деган фикрда, ёшлар эса илм олишни энг охирги ўринга қўяр экан. Улар асосан *интернет* орқали мусиқа тинглайди, электрон манзилни текширади, хуллас, вақтичоғлик қилади. Ёшларнинг учдан икки қисми интернетга янги дустлар орттириш ва ким биландир суҳбатлашиш мақсадида уланади, уларнинг 15 фоизи бу муносабатларни кейинчалик реал ҳаётда давом эттирар экан.

Ҳозирги кунда кўплаб мамлакатларда *интернет*дан фойдаланиш кўникмалари факультатив дарс сифатида мактаб дастурига киритила бошлади. Буни ҳам гриффинга қарши курашишнинг ўзига хос усули сифатида кўрсатиш мумкин. Негаки, факультатив дарслар орқали болалар интернетдан олинган маълумотларнинг қанчалик ҳаққоний ва тўғри эканини текширишга ўргатилади. Бундай дарслар, айниқса, ўсмирлар учун зарур. *Интернет*да гриффиндан ташқари ўсмир ёшлар учун яна бир қанча хавфлар ҳам бор. Яъни болалар ва интернет муаммоси тобора чуқурлашиб бораётган бир пайтда, экстремистик характердаги секта ва уюшмалар сайтларининг фойдаланишга очиқлиги, виртуал фирибгарликка кенг йўл қўйилганини ҳам эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Болаларнинг қизиқувчан табиати уларни юқорида тилга олинган турдаги сайтларга етаклаши, бу веб саҳифаларда уларнинг руҳий ёки жисмоний соғлигига хавф солувчи маълумотларни кўришига олиб келиши табиий.

Электрон почта манзиллари орқали олинган хабарлар кучли руҳий таъсир ўтказиб, болаларни *интернет* доирасида ва ундан ташқарида ҳам жиноятга ундаши ҳеч гап эмас. Банк ёки кредит карточкасидаги ҳисоб рақамларни билган болакайлар *онлайн* савдоларда қатнашиш имкони билан бирга кичик ўйинчоқдан тортиб то энг сўнгги русумдаги машина сотиб олиш ҳуқуқига ҳам эга бўлади. Бу эса уларни виртуал фирибгарларнинг нишонига айлантиради. Шу сабаб, глобал тармоқдан фойдаланувчилар кўп бўлган Белорусда бу каби муаммолар қатор янги касбларнинг вужудга келишига ҳам туртки бўлган. Янги турдаги мазкур мутахассисларнинг вазифаси оилада интернетдан фойдаланиш маданиятини жорий этадиган ҳамда болаларга психологик, маънавий ҳамда жисмоний зарар етказмайдиган очиқ ва хавфсиз ахборот маконини яратишдан иборат.

Шунингдек, кўплаб жамоат ташкилотлари, нодавлат ташкилотлар ва хусусий компаниялар ўз фаолиятини *интернет*нинг болаларга таъсири ва ундан бўладиган зарарнинг олдини олиш усулларини ўрганишга қаратган. Жумладан, *интернет* мазмунини баҳолаш ассоциацияси (ICRA) мустақил халқаро ташкилот бўлиб, асосий вазифаси ота-оналарни уларнинг фарзандларини тармоқда кутаётган кўнгилсизлик ва хавфли муносабатлар ҳақида огоҳлантириш, кибермаконда болаларни нотўғри ахборотлардан ҳимоялаш ва сўз эркинлигини таъминлашдан иборат. Ота-оналарга мавжуд муаммолар юзасидан маслаҳат, кўмак берадиган киберфаришталар (Cyberangels) - *интернет*да болалар ҳуқуқини ҳимоя қилишга йўналтирилган Европадаги илк ташкилотга 1995 йили асос солинди ва айни пайтда унга АҚШ ва Канада каби давлатлар ҳам аъзодир. Муаммолар чуқурлашгани сайин бу каби ташкилотлар ҳам кенг кўламда тадқиқотлар ўтказиш ва мавжуд хавф-хатарларга қарши кураш чораларини ишлаб чиқишни кучайтирмоқда. Хусусан,

Болаларни асрайлик (Save the Children) халқаро ҳуқуқий ташкилоти ўтказган сўровномалар натижасида маълум бўлдики, АҚШдаги 15-17 яшар ўсмирларнинг 85 фоизи, Канада ёшларининг 93 фоизи мунтазам равишда интернетдан фойдаланади. Коммуникация воситалари тадқиқоти ассоциацияси (Association for the Research of Communication Media) олган натижаларга кўра эса, ўсмирлар катта ёшлиларни 2004 йилдаёқ *интернет*дан фойдаланиш бўйича ортда қолдирган.

Испаниянинг Болаларни ҳимоя қилиш агентлиги (Child Protection Agency) тадқиқотлари натижалари шуни кўрсатдики, интернетдан доимий равишда фойдаланувчи болаларнинг 44%и виртуал мулоқот пайтида ҳеч бўлмаганда бир марта, 11%и эса бир неча бор таъқиб остига олинган. Эътиборли томони шундаки, сўровларда иштирок этган ёшларнинг 14,5 %и интернет орқали нотаниш одамлар билан учрашув белгилаган, 10 %и бундай учрашувларга ёлғиз борган, 7 %и бу ҳақда ҳеч кимга ҳеч нарса айтмаган. Дунё миқёсида эса 38% болалар зўравонлик руҳидаги сайтларни, 26% бола миллатчилик характеридаги вебсаҳифаларни мунтазам кузатиб бориши маълум бўлди. 2008 йилнинг охири ойларида дунёнинг энг машҳур компанияларидан бири бўлмиш «Майкрософт» (Microsoft) 28 давлатда ўзининг чат хоналарини ёпишини эълон қилди. Бу ҳаракат болалар муаммолари билан шуғулланувчи ҳуқуқ-тартибот ҳамда хайрия ташкилотлари томонидан тўлиқ қўллаб-қувватланди, чунки эркин ва назоратсиз форум хоналар спам, вирус ва ахлоқсиз ахборотни тарқатиш манбаига айланиб қолган эди. Шу тариқа MSNнинг текин чатлари Европа, Яқин Шарқ, Африка, Осиё ва Лотин Америкасининг кўплаб мамлакатларида ўз фаолиятини тўхтатди. Уларнинг ўрнига Microsoft Messenger тезкор хабар алмашиниш тизими жорий қилиндики, эндиликда бу хизматдан фойдаланиш учун шахсий маълумотларни киритиш асосида рўйхатдан ўтиш талаб этилади. Чунки ўтган йили Буюк Британияда шов-шувга сабаб бўлган зўравонлар устидан ўтказилган суд жараёнларининг камида 26 тасида қурбонга айланган болалар таъқибчилар билан виртуал мулоқот орқали танишгани аниқланди.

Виртуал таъқиб.

Мулоқотнинг бу каби шакллари яхши, албатта. **Бироқ масаланинг иккинчи томони ҳам борки, унга чуқурроқ назар ташлаш лозим.** Алоҳида эътибор талаб этадиган жиҳат - *интернет* орқали таъқиб деб номланади. Бугунги кунда виртуал таъқиб ниҳоятда оммалашиб бормоқда. Ўтказилган тадқиқотлар натижаларидан маълум бўлдики, ҳозирда мактаб ёшидаги болалар *интернет*дан тобора эрта фойдаланишга киришмоқда. Масалан, бошланғич синф ўқувчилари бемалол мактаб ён-атрофидаги кафе ёки клубга кириб, *интернет*дан фойдаланиши мумкин. Шу боис улар уйда ҳам *интернет*га уланиш имкони бўлишини хоҳлаши табиий. Лекин, мутахассисларнинг фикрича, ёши ўнга етмаган бола одатда мустақил равишда *интернет*дан фойдаланиш учун зарур бўлган танқидий фикрлаш ва шу асосда маълумотларни фарқлаш, уларни ажрата билиш, бошқача айтганда, «филтрлаш» қобилиятига эга эмас. Шу сабабли интернетдан ёлғиз қолганда ҳам фойдаланиш эҳтимоли бўлган болани қаттиқ назорат остига олиш керак, унга ўзи ҳақидаги шахсий маълумотларни интернет орқали танишган одамларга айтмасликни ўргатиш зарур.

Грифинг.

Сўнгги пайтларда интернет орқали таъқиб этиш ёки илмий тилда айтадиган бўлсак, *грифинг* ҳолатлари кўп кузатилмоқда. Бу каби тармоқ безорилигининг энг биринчи курбонлари айнан ёшлар қатлами, хусусан, ўсмирлар ҳисобланади. Бир қарашда беозор туюлган чат хоналар ёки махсус мулоқот дастурлари орқали кечадиган суҳбатлар тафаккури энди шаклланаётган болаларни баъзан жиноятгача етаклаб бораётгани ҳаётий ҳақиқат. Грифинг билан шуғулланадиганлар ёки *грифёрлар* замонавий ёшларнинг қизиқишларидан жуда яхши хабардор бўлиб, *onlayn* конференция, форум хоналарида исталган мавзуда суҳбат юритиши, ўзларини уларнинг муаммоларини тушунадиган одамлар сифатида кўрсатиши мумкин, бунинг устига веб тармоқда анонимликни сақлаш хусусияти қисқа фурсат ичида ишончга кириб олишга имкон яратади. Грифинг билан курашишнинг энг оддий усули — компьютерга махсус тақиқлов дастурлари (энг машҳурлари Киберпатруль ёки Кидсконтрол)ни ўрнатиш. Шунда зарарли манбалардан келадиган барча хабарлар автоматик тарзда филтрланади ёки дастурга ота-оналар томонидан киритилган чеклов туфайли боланинг ўзи қизиқиб ножўя ахборотни олмоқчи бўлганда, автоматик тақиқга тушади. Айни пайтда мазкур дастурлар ҳам тўлиқ хавфсизликни кафолатлай олмайди, чунки баъзида улар фойдали ахборотни чеклаб қўйиши ёки кераксизини ўтказиб юбориши мумкин.

“Кибернетик дўст”.

Замонавий технологияларнинг тез суръатларда ўсишига қарамай, баъзан одамлар улардан қандай оқилона фойдаланиш кераклигини тўлиқ англаб етмайди. Компьютер ва интернетгача бўлган даврда ўсиб улғайган аксарият ота-оналар ва муаллимлар агар бола интернетдан фойдалана бошласа, албатта, фойдасидан зарари кўпроқ, деб ўйлайди. Болани компьютер ёки интернетдан чалғитиш ҳаракати замирида аслида бошқа бир муаммо, яъни катталарнинг бу масалада нисбатан саводсиз экани аниқланди. Бироқ агар улар ўзлари аввал технологиялар саводсизлиги масаласига жиддийроқ ёндашиб, уни бартараф этишса, мақсадга мувофиқ бўларди. Негаки, саводсизлик масаласидан қочиш орқали болани технологиялардан ажратиб қўйиш тўғри эмас. Бунинг устига яна бир жиҳат эътиборга лойик: болаларда кибернетик дўстга нисбатан муносабат айнан катталарнинг тутган йўлидан келиб чиққан ҳолда шаклланади. Шубҳасиз, интернет билим ва керакли ахборотни олиш учун улкан имкониятлар яратади, бироқ тармоққа жойлаштириладиган катта ҳажмдаги ахборотнинг барчасини ҳам ишончли ва фойдали деб бўлмайди. Фойдаланувчилар маълумотларнинг тўғрилигини аниқ ажрата билиши учун танқидий фикрлаш қобилиятига эга бўлиши талаб этиларди. Бунинг учун болаларга интернетда хоҳлаган одам ўз саҳифасини очиши, унга ҳар қандай маълумотни жойлаштириши, бу борада унга ҳеч ким тўсқинлик қила олмаслигини вақтида тушунтириш зарур. Болаларни кенг доирадаги манбалардан фойдаланишга йўналтириш жараёнида фактларни фикрлардан фарқлашга, тўғрилиги тасдиқланмаган ахборотдан химояланишга уларни ўргатиш айниқса муҳим аҳамиятга эга.

Кибертерроризм.

Кибертерроризм (*лот, cyber terrorism; cyber - “кибер”, terror - “қўрқув”*,

“*даҳшат*”) – замонавий, илғор технологиялар, компьютер ва бошқа имкониятлардан фойдаланган ҳолда ёвуз кишиларнинг ўзининг ғараз ниятларига эришишдан иборат.

Кибертерроризм (компьютер терроризми) остида ғаразли ниятда, сиёсий мақсадларда амалга оширилган компьютер тизими ва тармоғидаги ахборотга қилинган ҳужум тушунилиб, у одамлар ҳаёти ва соғлиғига хавф пайдо қилиб, жамоатчилик тинчлигини бузади, аҳолини кўрқитиб, ҳарбий низо келтириб чиқаришга интилади. *Кибертерроризм* инсоният учун жиддий хавф бўлиб, уни ядро, бактериологик ва кимёвий қуролга тенглаштириш мумкин. Ҳатто у ўз янгилиги туфайли тўла-тўқис ўрганиб улгурилмаган қуролдир.

Масалан, компьютер тармоқлари орқали банк тизимларига кириш ва у ердан пул маблағларини ўмариш. Мисол сифатида кредит карталари билан амалга оширилаётган афера (фирромлик)лар ҳар йили 400 миллион доллар атрофида зарар келтиради. Вируслардан кўрилган зарар эса 12 миллиардни, муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши 250 миллиардга яқин зарар келтиради.

Турли компьютер тизимларига кириш билан кибертеррорчилар ҳар хил, шу жумладан яширин ахборотга ҳам йўл топадилар. Замонавий кибертеррорчиликка 1998 йили АҚШда амалга оширилган қотиллик ҳам мисол бўла олади. Интернет орқали АҚШ клиникаларидан бирининг тармоғига кириб олган террорчи (у ерда ФБР ҳимоясида оғир аҳволдаги муҳим гувоҳ даволанаётган эди) қатор тўсиқлардан ўтади ва кардиостимуляторни ишдан чиқариб, оқибатда мижозни ҳалок қилишга эришади. *Манба:* www.wikipedia.org; *Hornby A.S. “Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English”*

Лудомания.

Лудомания (*ингл, Ludomania; ludo - “стол устида шар юмалатиб ўйналадиган ўйин тури”, mania – “ашаддий жиннилик”*) ўйинга боғланиб қолиш, гэмблинг – қимор, пулли ўйинларга патологик(қалбан) боғланиб қолиш. У қимор, пулли ўйинларда қайта-қайта иштирок этишда намоён бўлиб, бу ҳол субъект ҳаётида устувор кўриниш олади ва аксинча, унинг учун ижтимоий, касб-ҳунар, моддий ва оила билан боғлиқ қадриятлар аҳамияти тушиб кетади. Шахс ўз мажбуриятларига эътибор бермай кўяди. Фонд ва валюта бозорларидаги чайқов савдоси ҳам қиморга ўхшайди, Интернет орқали савдо қилиш имконияти ҳам бунга кўмаклашади.

Сўнгги вақтда пулли ўйин автоматлари кенг русум бўлганлиги, казино, ўйингоҳлар сони кўпайганлиги сабабли қимор муаммоси тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Ўтган асрнинг 70-йилларида Англияда ўйин автоматлари тарқалиши муносабати билан кинотеатрларга одам кирмай кўйди. Кўпчилик ўйин автоматлари “телба”си бўлиб қолди. АҚШда ҳаёти буткул ана шу автоматларга боғланиб қолган “ўйинчи”лар миқдори аҳолининг 5% ни ташкил этар экан.

Бугунги кунда *лудомания*нинг қўл телефонлари ўйинлари кенг тарқалмоқда.

Лудомания – худди пиромания каби психик касалликдир. Россиядаги Бехтерев номидаги психиатрия институтида 7 йил давомида 16-57 ёшлар орасидаги 200 киши даволаниб чиққан. Беморларнинг 190 нафари – эркак, 10нафари – аёллар бўлган.

Медицина фанлари номзоди, Одесса Медицина Институтини доценти Константин Аймедов лудоманияни касаллик деб атайди: “Бизда лудомания сўзининг пайдо бўлганига энди икки йил бўлаяпти. Одамлар алкоголь наркотикнинг зарарлигини яхши билишади. Лекин лудоманиянинг касаллик эканлигини ҳам, оқибатларини ҳам сезишмаётир.

Ўйинбозларни кўрсак, “Вақтини қадрламайдиган, масъулиятсиз одамларда”, - деб қўямиз, холос. Аслида ўйиннинг моҳияти – ҳаётни виртуаллаштириш. Одам ўйнаганда ҳаётда ҳис қила олмайдиган экстремал ҳолат, жазава, завқни ҳис қилади. Мисол учун мотопойга, “осмон жангини” олайлик. Одамнинг ҳаётда бунга эришиши учун кўп вақт, билим, малака, маблағ керак. Ўйинда-чи, озгина пулни автоматга ташлаб, кнопкаларни боссанг, бас. Осмонда жанг қилганда ҳосил бўладиган адреналин тошқини рўй беради. (Репортер Ахборот Агентлиги, 2008 йил 28 ноябрь), дейди у.

Маълумотларга қараганда энг “геймерлашган” мамлакатлардан бири – Кореяда ҳар йили ўйинбозликдан 7 киши ҳалок бўлаётир. 38 ёшли бир киши ўн кун узлуксиз ўйнаган. Фақат ухлаб олишга танаффус қилган, холос. Врачлар уни юраги ёрилиб ... ўлган ҳолда топишган.

Екатеринбурглик бир ўсмир 12 соатлик узлуксиз ўйиндан кейин мия инсультидан вафот қилган. *“Болаларда миянинг бундай жароҳатланиши камдан кам учрайди. Ўйин пайтидаги узлуксиз руҳий зўриқишдан бола миясининг қон билан таъминланиши бузилган. Боши айланган. Бироқ, жазавага тушган ўсмир ўзини ўйиндан тўхтата олмаган. У ўзининг ўлаётганини билиб турса ҳам ўйинни тўхтатмаган. Зўриқишдан мия томилари ёрилиб кетган. Мияга қон келмай қолган. Ўсмир ўлаётиб ҳам ўйнайвергани кишини ҳайратлантиради,*— деган Екатеринбург болалар касалхонасининг наркология бўлими мудирин Алексей Сулимов.

Оммавий ахборот воситаларида Европа, АҚШ мактабларида ўқувчилар томонидан содир қилинаётган жиноятлар билиб, этимиз жунжикади. Ўз синфдошларини отган ўсмирлар тергов пайтида бу ишни фалон-фалон компьютер ўйини таъсирида қилганлигини очик айтганлар. Дарҳақиқат, боғланган одам, ўсмирнинг қизиқиш доираси тораёди.

Болалар 6-7 ёшдан бошлаб тенгдош, тенгқурлари билан ўйнайди. Ўйин давомида инсоний муносабатлар, атроф-муҳит ҳақида маълумот олади. Муносабатлар “мактаби”дан ўтади. Каттароқ болалардан ўзларини ўғил болача тутишни, қиз болалар ўзларини қиздек тутишни ўрганади. Кўплаб ижобий ва салбий қилиқларни биринчи марта кўради. Ёмонликнинг оқибатларини ҳам ўз даражаси ва даврасида кўради. Интизомлилик, уюшқоқлик, иродалилик, қийинчиликларга чидаб енгиб ўтишни, бошлаган ишни охирига етказишни, мақсадга етиш учун бор кучини ишга солишни, ўрганадилар. “Команда руҳи”ни ҳис қиладилар. Машқ қиладилар.

Булар болаларнинг ақлий, жисмоний, маънавий оламини бойитади. Миллий ўйинларимиз ота-боболаримизни абжир, чидамли, иродали, довюрак қилиб тарбиялаган. Чунки ўйин орқали турли шартли ҳаётий тўсиқларни, “рақиблар”ни ўз кучи билан енгиб ўтишга ўргатган. Чиниқтирган. Ўйинларда мардлик

мақталиб, фирромлик қораланган. Хуллас, ўйинлар - болаларни катта ҳаётга тайёрлаш, курашишга, енгишга ўргатишнинг ўзига хос машқлари вазифасини ўтаган. Демак, миллий ўйинлар – болани миллат фарзандига айланишининг ажралмас шартти экан.

Ўзликка содиқликда гап кўп экан. Мустабид шўролар даврида ҳам узбек ўзининг миллий, инсонпарвар болалар ўйинларини сақлаб қолди. Бугун жаҳон уни ўрганишга кела бошлади! Бир педагог айтиб берган мисол: япон педагоглари ўсмирларининг компьютер лудоманиясига берилиб, ҳаракатсизликдан соғлиқларини, маънавий таҳдидлардан ўзликларини йўқотаётганликларини кўриб, чора қидира бошлашибди. Чунки бу – миллат келажагини хавф остига қўйиши мумкин. Улар ёш японлар авлоди соғлиғини сақлаб қолиш давосини қидириб-қидириб Ўзбекистондан топишибди. Шаҳру кишлоқларимизни кезиб, болаларимиз “замонавий эмас” деб ўйнамай қўйган ҳаракатли ўйинларни ўрганиб, тўплаб, олиб кетиб, ўзларининг суперзамонавий болаларига ўргатишаётган экан. Ғарбнинг замонавий ўйинлари эса ҳаддан ортиқ технократлашиб кетган. Уларда инсоний рух, жозиба, завқ, туйғулар кам. Шунинг учун болалар ҳаракатли ўйинларга қизиқмаётган экан. Буларнинг бариси ўзбек миллий болаларининг ўйинларида бор экан. Япон педагоглариининг фикрича.

Дунёда «Номо Ludens» - “Ўйинбоз одам” ибораси истефодага кирди. “Оммавий маданият” одамларнинг иш билан эмас, ўйин билан машғул бўлишидан манфаатдор. Чунки ўйин индустрияси уларга жуда катта даромад келтиради. Шунинг учун кейинги йилларда одамни жазавага туширувчи ўйинлар кўпайиб борапти. Бу – лудомания деб ном олди. Лудус – ўйин, мания – ҳаддан ортиқ берилиш дегани. Балки ўйинбозлик деса ҳам бўлар.

Ўйинларни ташкил қилувчи ўз бизнесменлари бор. Ўйин автоматлари, казинолар – Ғарб “оммавий маданият”ининг “кашфиётлари”. Уларда иштирок этувчиларнинг нияти – тез, бир лаҳзада бойиб олиш, ютиб олиш. Меҳнат қилиб, ишлаб эмас, “ютиб олиш”. Ёки югуриб елиб, терлаб, зўр бериб эришиладиган ғалабага жойида қимирламай - ўтириб “эришиш”.

Ўйинбозлик касалига чалинган ўсмир қанақа бўлади? Олимлар И.П.Короленко ва Т.А.Донских (1990) лудомания ўйинбозлик аломатларини шундай таснифлашган:

1. Ўсмирнинг ўйинда ўтказаётган вақти миқдорининг ошиб бориши;
2. Олдинги одатлар, қизиқишлар доирасининг торайиши. Ўйин ҳақида тобора кўпроқ ўйлай бориши;
3. Ютса ҳам, ютқизса ҳам ўйиндан чиқа олмаслиги;
4. Ўйин бошланишини ошиқиб кутиш, ўйинсиз қолганда безовта бўлиб, асабийлашиш;
5. Тобора кўпроқ ўйнаш истаги, ўйинга тобора кўпроқ нарса тикиш;
6. Ўйиндан ўзини тўхта олмай қолиши. “Бўлди, ўйинни ташладим”, - дейди, бироқ олдин бирга ўйнаган шерикларни кўрганда, ўйин ҳақида гап очилганда, ўйингоҳнинг ёнидан ўтаётганда қароридан тезда айниб қолиш;
7. Ота-онасидан ўйинга пул олиш учун ёлғон гапириши, ўғирлик қилиши;
8. Оила аъзоларидан, шифокорлардан ва бошқалардан ўзининг ўта

ўйинпараслигини яшириб, ёлғон гапириши кабилар ўсмирнинг ўйинпарастлигидан далолат беради.

Ўйинга қаттиқ берилган киши ўз ҳулқини назорат қила олмай қолади. Австралиялик тадқиқотчилар А.Бласцински ва Л.Науэр (Blaszczynski, Nower, 1997) ўйинпарастларга хос ҳулқ-атворларни “фёъл-атворлари бузилганлар”; “эмоционал беқарорлар”; антисоциал, импульсив қилиқ қилувчилар, деб баҳолашган.

Луғатларда “ўйин”, “эрмак”, “ўйинчок” сўзлари ёнма-ён келади. Ҳаётда ҳам шундай. Кўринадики, ўйинлар икки хил бўларкан. Бири – фойдали. Вақтни кўнгилхушлик билан ёки зерикмай ўтказиш, кўнгил очиш, дам олиш мақсадида қилинадиган эркин ҳаракат ёки машғулот; бошқалар билан мусобақа қилиш учун маълум қоидалар асосида ўтказиладиган машғулот (футбол ўйини, шахмат ўйини); ритмик ҳаракатлар ва мимикалар уйғунлигидан иборат санъат (рақс); спектакль, цирк, концерт томошаси; болаларнинг ўйнаши, овуниши учун хизмат қиладиган нарса ёки бирор кўнгил очиш воситаси...

“Ўйин” деган сўз пул ёки бирор нарса тикиб ўйналадиган, қалтис ҳазил, ғалати қилиқ, инжиқлик ҳам кирар экан. Бу ўйинларда (кўчкор, хўроз, ит уриштириш, ошиқ, қарта, “қизилини топ”...) фаол ҳаракат, ўз кучига, ҳалолликка таянадиган тирик рақобат йўқ. Ўсмир ўсмир билан б е в о с и т а куч синашмайди. Мақсад ҳам рақибни “енгиш” эмас, балки “ютиш”.

Ҳозир “Бола - бола”, “Команда - команда” эмас, “Бола – компьютер” ўйинлари пайдо бўлди. Бунда бола 2 соат “шутер” ўйнайди. 2 соат ҳаракатсиз ўтиради. Асаблари, кўзлари зўриқади. 2 нафас ўзини киллердек тутаяди. Одам “ўлдиради”. Дикқинафас бўлади. Бир соатда 500-800 сўмини сарфлаб, жисмонан ва руҳан зўриқиб чиқади. Ғолиб ё мағлуб бўлади. Бундай ўйиннинг ўзи каби натижаси фойдаси ҳам виртуал бўлади. Бола компьютердан узоқлашган заҳоти ҳаммаси унутилади. Лекин компьютер хонаси эгасининг чўнтагидаги бола берган 500-800 сўм виртуал эмас. Реал пул. Ким ютди? Интернет клуб эгаси, Интернет тўри мутасаддиси, ўйин дастурлари эгалари. Булар болаларнинг ақлий, жисмоний, маънавий оламини хароб қиларкан.

Ўйинга (болалар учун фойдалилари бундан мустасно) баҳони халқимизнинг ўзи бериб қўйган: “Ўйин туби – ўт бўлар”; “Ел сўнги – ёғиш, Ўйин сўнги - уруш”; “Ўйиндан ўймоқ чиқар, Қозондан қуймоқ(ўймоқ - ангишвона)”; “Ўлимнинг чачвоғи - ўйин”; “Ножўя ўйин – синдирар бўйин”; “Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар”.¹⁰

Кибернетик лудомания. Бугунги кунда ёшларнинг каттагина қисми бўш вақтларини интернет-клубларда ўтказяпти. Интернет фақат тижорат, иктисодиёт, ҳордиқ, илмий маълумотлар олами эмас, балки ўйинлар ҳақидаги маълумотлар оламига ҳам айланди. “Игры @ mail.ru”, “Ўйинлар ҳақида портал”, онлайн ўйинлар, “Катта ўйинлар”, “Енгил онлайн ўйинлар”, “Браузер ўйинлар”, “Мини ўйинлар”, “Менинг олашим ўйинлари”, “Оддий ўйинлар” порталлари бор. Ўйинлар бозорларида миллионлаб дискларда сотилмоқда.

¹⁰ Шотурсун Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар махзани.-Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашри., 2001. -448 б. 399-б.”

“Кибернетик лудомания” тушунчаси ҳам жаҳон медицина амалиётига расман киритилган. Киберлудомания – компьютер ўйинбозлиги. Компьютер ўйинларига берилиб кетишнинг оғир шакли. Унинг асоратлари ёшларнинг ҳаёт тарзида, жисмоний ва маънавий соғлиғида намоён бўлади.

“Биз чат орқали хорижликлар билан уч йил тинмай гаплаша оладиган, бироқ кундалик ҳаётда биров билан юзма-юз гаплаша олмайдиган одамови болаларни кўряпмиз. Уларнинг ижтимоий алоқалари бутунлай бузилган”, - дейди Smith@ Jones Addiction Consultants компанияси директори Кит Бэккер.

Ўйинбоз одам доимо зўриқиш, ташвишда бўлади. Ўйин хумори уни асабийлаштиради. Йиллар давомида, бир кунда 12 соатлаб ўйновчи ёшлар қайд қилинган. Бу – уларнинг шунча вақт ташқи дунёдан, одамлар – реал ҳаётдан алоқаси узилишини кўрсатади.

Назорат саволлари

1. Дизайннинг ахлоқий -эстетик моҳияти
 2. Экология, ахлоқ ва нафосатнинг ўзаро алоқадорлиги
 3. Биосфера, ноосфера, этосфера тушунчаси
 4. Ахлоқий ва эстетик идеалнинг алоқадорлиги
 5. Эстетик қонуниятлар
 6. Моддий ва маънавий ҳаёт уйғунлиги тамойили
 7. Санъатнинг ахлоқий ва эстетик мазмуни
 8. Ҳаётнинг мазмуни тушунчасининг нафосат билан уйғунлиги
 9. Ўлим ва ўлмаслик, барҳаётликнинг ахлоқий-эстетик моҳияти
- Ахлоқий ва эстетик тарбиянинг ўзаро алоқадорлиги

4-МАВЗУ: ИНСОН ШАХСИДАГИ ИЛЛАТЛАРНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ОҚИБАТЛАРИ УНИНГ ЖАМИЯТ РИВОЖИГА ТАЪСИРИ РЕЖА

1. Глобаллашув даврининг инсон шахсига ахлоқий ва эстетик таъсир этиш муаммолари
2. Жамият ҳаётига “оммавий маданият”нинг намоён бўлиши ва унинг таъсири.
3. Ёшлар табиясида ахлоқий ва эстетик маданият масаласи
4. Эстетик ва ахлоқий иммунитетни шакллантириш муаммолари.

Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, ескилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта

хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмақда.

Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аждодларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини еслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибo ва иффат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз¹¹.

Оммавий маданият –маданият мавжудлигининг мураккаб, ҳамма вақт бир хил талқин қилинмайдиган ўзига хос шакли. Оммавий маданиятни Ғарб маданияти билан боғлиқ ҳодиса деб тушуниш, шунингдек, уни ғоясизлик, сифатсизлик ва дидсизлик намунаси сифатида баҳолаш кенг тарқалган. Айни пайтда фолклор, халқ маданиятини ҳам Оммавий маданият кўринишлари сифатида талқин қилинади. Лекин буларда эстетик иммунитет умуминсоний ғоялар билан узвийлашган. Оммавий маданият чуқур ижтимоий ва маданий илдизларга эга. Оммавий маданият пайдо бўлишининг ижтимоий-иқтисодий илдизлари йирик саноат ишлаб чиқаришининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Йирик саноат ривожини ёлланма ишчиларга заруратни туғдирган бўлса, феодал жамиятнинг анъанавий ижтимоий тузилишининг йемирилиши одатий меҳнатидан айрилган кишилар оммасини вужудга келтириб, ана шу эстетик эҳтиёжнинг қондиришга хизмат қилди. Оммавий маданиятнинг шаклланиши бошлаши ана шу жараённинг инъикоси эди. Зеро, у янги ижтимоий қатламларнинг (ёлланма ишчилар ва хизматчиларнинг) ўзларигагина хос бўлган маданият кўринишини яратишга бўлган интилишнинг натижаси ўлароқ шаклланди. Оммавий маданиятнинг юзага келиши ва ривожланиши айни пайтда ижтимоий қадриятларни содда, барча учун тушунарли бўлган тилга кўчириш, оммавий саводхонликнинг ўсиши, нашр маҳсулотларининг пайдо бўлиши ҳамдир. Узoқ вақт давомида дунёқараш ва хулқ меъёрлари устоздан шогирдларга яқка тартибда ўтиб борган. Тарихий тараққиёт ижтимоий тажриба ва дастурлар узатиш механизмининг универсаллашуви уларни кенгроқ доирага олиб чиқди. Бунга ҳам оммавий маданият шаклланишининг муҳим кўриниши сифатида қараш лозим. Бу жараённинг бугунги кундаги ўзига хос натижасини боғчалар, мактаблар, олий ўқув юртларида таълим, тарбия жараёнининг универсаллаштирилган - ягона стандарт ва дастурлар асосида ташкил этилганида кўришимиз мумкин. Бундай универсаллаштириш ҳозирда глобал миқёс касб этмоқда. XX асрда радио, кино,

¹¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Т.: Ma'naviyat, 2008. 123-bet.

телевидения, видео, компьютерлар тизимининг пайдо бўлиши натижасида Оммавий маданият ўз ривожланишининг янги босқичига қадам қўйди. Бу босқич кўпчилик учун мақбул бўлган қарашлар ва кадриятларни шакллантириш имкониятлари кескин даражада ўсгани билан характерланади. Таъсир этишининг нозик ва қудратли қуролига айланган реклама, мода каби воситалар ёрдамида оммавий истеъмол маданиятини, интеллектуал фаолият жисмоний меҳнатни ҳар соҳадан сиқиб чиқариш кучайган бир пайтда жисмоний соғлом бўлишга хизмат қиладиган ҳар хил спорт турларини фаол тарғиб қилиш йўли билан жисмоний баркамол шахсни шакллантиришга уриниш ҳам ана шу жараённинг натижасидир. Оммавий маданият халқ маданиятидан фарқли ўлароқ нафақат миллий, балки миллатлараро, байналмилал хусусият касб этиши, айти пайтда умуман миллийликдан узоқ бўлиши ҳам мумкин. Кўпгина ҳолларда Оммавий маданиятнинг у ёки бу намунасининг миллий мансублигини фақат унинг тили ёки ижрочисига қараб ажратиш мумкин. Элитар маданият кўпчиликка мўлжалланмагани, тушунарсиз бўлгани билан ажралиб турар экан, бу унинг ташувчиларини жамиятда алоҳида мавқега эга бўлишларига хизмат қилган. Оммавий маданият эса кенг халқ ўртасида машҳур бўлган ўзларининг аниқ муаллифлари билан ажралиб туради. Халқ маданияти ҳамма вақт муайян конкрет макон билан боғланган. Оммавий маданиятда эса бундай локаллик кузатилмайди. У аввал бошданок кенг аудиторияга мўлжалланган бўлади. Унда инсонга хос бўлган ҳиссиётлар - муҳаббат, қўрқув, муваффақиятга эришишга бўлган интилиш, ғаройиботга ишонч ва шу кабиларга асосланиш устуворлик қилади. Шу йўл билан Оммавий маданият реал ҳаётга қайсидир жиҳатлари билан ўхшаш бўлган, аммо ундан айти пайтда бир мунча узоқ бўлган ҳаёт манзарасини яратади, қарашлар ва кадриятлар тизимини, хулқ моделини шакллантиришга хизмат қилади. Оммавий маданият ўзининг мана шу хусусиятлари билан инсоннинг идеалга бўлган табиий эҳтиёжини қондиришга интилади.

Оммавий маданият олим ва мутахассислар томонидан турлича талқин этилмоқда. Уларни умумлаштирган ҳолда қуйидагича ифодалаш мумкин:

1. Оммавий маданият – халқ маданияти, урф-одатлари, маросимлари, санъати ва шу кабиларни ифодаловчи тушунча.

2. Оммавий маданият ОАВнинг ривожини билан боғлиқ ҳодиса.

3. Оммавий ишлаб чиқариш, “кўнгилочиш индустрияси” томонидан яратилган, омма истеъмолига мўлжалланган маданиятнинг сийқалаштирилган намуналари кўринишидаги салбий ҳодиса.

Бугунги кунда Оммавий маданият маданий мафкуравий тазйиқнинг энг хавфли қуролларидан бирига айланган. Унга қарши курашиш учун ёш авлоднинг онги ва қалбида эстетик иммунитетни шакллантириш лозим. Истеъмолчилик

кайфияти ўзагини ташкил этган оммавий маданият асл кишилиқ маданиятига зид, уни поймол этадиган, моҳиятини бузадиган ва охир-оқибат инсонни жон сақлашдан ўзга мақсади бўлмаган жонзод, ҳайвон даражасига туширадиган, халқни эса оламонга айлантирадиган ҳодисадир. Бугунги кунда ОАВ, телевидения маданиятни оломонлаштиришнинг асосий воситаси ва манбаи бўлиб хизмат қилмоқда. Бу аввало, одамларнинг ҳақиқатда даври бўлган, қайғу ва хурсандчилигини ифодалаган, уларни қизиқтирган ҳар қандай муаммони товарга, бир қолипга солинган кўнгилхушлиқка айлантирилишида намоён бўлади. Глобаллашув жараёнлари ва унинг йўналишларидан бири бўлган Оммавий маданият экспансияси таъсирида содир бўладиган кадриятлар тизимидаги туб ўзгаришлар “ижтимоий мавжудот” бўлган инсондаги ўзгаришларни келтириб чиқаради, инсон ва жамият маънавий-ахлоқий таянчларидан маҳрум этилади, жамият инқирозга учрай бошлайди. Шу боис биринси Президентимиз И.А.Каримов Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисдаги маърузасида Оммавий маданият масаласига алоҳида тўхталиб, шундай дейди: “Биз бугун юртимизда янги ҳаёт барпо этар эканмиз, бир масалага алоҳида эътибор беришимиз лозим. Яъни, коммунистик мафкура ва ахлоқ нормаларидан воз кечилганидан сўнг жамиятда пайдо бўлган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб, четдан биз учун мутлақо ёт бўлган, ғоявий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган “Оммавий маданият” ёпирилиб кириб келиши мумкинлиги барчамизга аён бўлиши керак”¹².

Қолаверса, бундай ёндашув Ғарб жамиятига хос иллатларни аёвсиз танқид қилган таниқли олим ва мутахассислар ижодида алоҳида ўрин тутди. Масалан, машҳур немис файласуфи Т.Адорно “Салбий диалектика”, “Маърифат диалектикаси” асарларида фанатик тимсолини теран таҳлил қилган. Хусусан, у “оммавий маданият” ҳодисасини ўрганар экан, унинг кўп қиррали мазмун-моҳиятининг икки жиҳатига, бири - дунёни фаровонлик ва роҳат макони сифатида, иккинчиси эса зўравонлик, қаҳр-ғазаб ва қасоскорлик дунёси эканига эътибор қаратади. Нима учун айнан Ғарб жамиятида фашизм ва тоталитар ҳаракатлар, оммавий фанатизм пайдо бўлгани ҳақидаги саволга Адорно бу ҳол Ғарб дунёсининг ғоявий инқирози, талай ижтимоий-руҳий омиллар таъсирида янги хилдаги одам - “авторитар шахс”нинг вужудга келишига сабаб бўлишини таъкидлайди. Айнан авторитар шахс тимсолида бир-бирига қарама-қарши ҳолат: ҳокимиятга интилиш ва унга қарши исён, итоаткорлик ва исёнкор фанатик намоён бўлади.

Адорно бу каби зиддиятни машҳур психолог З.Фрейднинг руҳий таҳлил таълимотига таянган ҳолда изоҳлайди. Маълумки, Фрейд назариясига кўра, инсон

¹² Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. –Т., O'zbekiston, 2007.

онгида болалигидаёқ онгсиз зиддиятли жараён, яъни бир томондан, онага бўлган кучли муҳаббат, иккинчи томондан, отага бемехрлик билан боғланган ҳолда кечади. Олим назарида, хатти-ҳаракат ва хулқ-атвордаги зиддият азалийдир.

Ғарб дунёсига хос ғоявий бузилишлар яна бир таниқли олим Э.Фромм қарашларида акс этган. Фромм замонавий Ғарб индустриал маданияти иррасионал моҳияти, яъни тушунтириш қийин бўлган ҳис-туйғуларга тўлиқ эканини таъкидлайди. Файласуф исёнкор ғоя ва ҳаракатлар ўзида мужассам этган тириклик душмани бўлган некрофил тимсолини тасвирлаган. Некрофил ривожланмайдиган, ўзгармайдиган, яъни механик нарсаларга талпинади, ҳаёт ва у билан боғлиқ тимсолларни яксон қилишга уринади. Шунинг учун ҳаёт мазмунини жонсиз буюмлардан излайди. Буюм, мулк унинг учун олий қадриятга айланади. Фанатизм ҳам, Фромм фикрича, некрофиллик механизмлари билан туташган, узвий боғлиқдир. Фромм фикрича, айнан шундай кимсалардан жаллодлар, террористлар, қотиллар пайдо бўлади. Шу билан бирга, Фромм садизм ёки некрофилликка мойил одамлар, хусусан, XX асрда миллионлаб одамларнинг ёстиғини қуритган Гитлер, Сталин, Пиночет, Пол-Пот каби жаллодларнинг руҳий хасталиги ҳақидаги мулоҳазаларнинг асоссизлигини таъкидлайди. «Акс ҳолда, - деб ёзади Фромм, - инсоният тарихидаги ёвузликларнинг сабабларини тушуниш мумкин бўлмас эди».

Ғарб жамияти ғоявий ҳаётида инқироз тушкунлиги туфайли бузғунчилик, оммавий невроз, ахлоқсизлик, тажовузкорлик каби ҳолатлар намоён бўлиб, тобора хатарли тус олмоқда. Зеро, глобаллашув жараёни, замонавий коммуникация тармоқларининг жадал ривожланиши, маданиятлараро, инсонлараро мулоқот кенгайиб бораётган бир паллада Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, аждодларимиз қолдирган маданий-маънавий меросни асраб-авайлаш ва келгуси авлодларга беками-кўст йетказиб бериш, ёшларимизни ақлли, доно, бахтли ва баркамол этиб тарбиялаш ғоят муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги пайтда ёшларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган жиддий хатарлардан бири - «оммавий маданият» номи билан индустриал асосда ишлаб чиқиладиган «санъат» намуналаридир. Аслида ҳақиқий санъат асаридан мутлақо йироқ бўлган, ғаразли мақсадларни кўзлайдиган айрим гуруҳларнинг бойишига хизмат киладиган, миллий қадриятларимизга зид бундай маҳсулотлар инсонни ҳаётдан йироқлаштиради, руҳан қашшоқ ва муте жонзотга айлантириб қўяди. Бундай «асар»ларда беҳаёлик, зўравонлик, ур-йиқит, фирибгарлик, гиёҳвандлик, майхўрлик каби иллатлар зимдан тарғиб қилинади, ҳаётнинг маъноси шундан иборат, деган зарарли ғоя томчи-томчи тарзида ёшларнинг қалби ва онгига зимдан сингдирилади. Бошқача айтганда, «оммавий маданият» ёшларнинг ҳаётини бутунлай захарлайди ва уларни ўз тарихи, миллий қадриятлари, ҳатто

ота-онасини танимайдиган махлуққа айлантириб қўяди. Шунинг ҳар бир фуқаро ўзида бунга қарши кураша оладиган эстетик иммунитетни шакллантириши керак.

Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида «оммавий маданият» хавфидан халқимиз, жамоатчилигимизни огоҳ этгани бежиз эмас. Чунки бундай хавф-хатарларнинг зарари бирданига кўзга ташланмайди. Балки йиллар ўтиши давомида аста-секин намоён бўла боради. Оммавий маданият, биринчи навбатда, фойда, мўмай даромад олишни кўзлаб ҳаракат қилади. Лекин у бундай фойдани эндигина ҳаётга кириб келаётган миллионлаб покиза қалбларни заҳарлаш эвазига орттирмоқчи бўлади. Оммавий маданият уйингиздаги, шаҳар ва қишлоғингиздаги кўпдан-кўп ахборот тармоқлари орқали сиздан рухсат сўрамасдан кириб келаверади. Биргина реклама роликлари орқали тарғиб этиладиган маданият ёки турмуш тарзи намуналарини олинг. Улар орқали гўёки эҳтиёж учун зарур оддий бир матоҳ тарғиб қилинаётгандек бўлиб кўринса-да, унинг замирида бизнинг миллий ахлоқимизга тўғри келмайдиган нимадир яширинган бўлади. Ана шу номсиз нимадир бориб-бориб, оммавий маданият, оммавий турмуш тарзи тамойилларини белгилайдиган кучга айланиш учун даъвогарлик қилади, бизнинг қалбимиздан миллий ўзлик туйғуси, Ватан ҳиссини сиқиб чиқармоқчи бўлади. Масалан, ўзининг хурматини билган, қалбида озгина уят, ор-номус туйғуси бўлган инсон ҳеч қачон ҳамманинг олдида йечиниб, ювинмайди. Лекин ойнаи жаҳон орқали бериладиган совун ёки соч ювиш воситасига тааллуқли рекламада ана шундай ҳолатлар очикчасига кўрсатилади. Баданига совун суркаётган аёл кишининг сув остида қандай ҳиссий ҳолатни бошидан кечираётгани кўз-кўз қилинади. Мақсадсиз ҳам шундай роҳатдан бенасиб қолманг, шу «бебаҳо» совунни сотиб олинг, деган мазмунда одамларнинг қўлтиғига сув пуркашдан иборат. Ҳолбуки, халқимиз ювиниш фойдали эканини шусиз ҳам яхши билади ва неча асрлардан буён тозалик-озодалик қоидаларига амал қилиб келади. Агар эътибор берган бўлсангиз, ҳадиси шарифда ва ислом шариати талқинига бағишланган бошқа кўплаб тарихий манбаларда ювиниш ва покиза юришининг қоидалари жуда ибратли равишда тушунтирилади. Ота-боболаримиз минг йиллар давомида ана шу қоидалар асосида яшаб келган ва ҳеч қачон бошқалардан кам бўлмаган. Энди боягидек рекламалар ҳар куни ойнаи жаҳондан узлуксиз равишда кўрсатиб туриладиган бўлса, қани, айтинг, ана шу ҳикматларга тўла қоидаларни ўрганишда ёшларимизда рағбат-кунт бўладими? Улар, ана, телевизорда тайёрини кўрсатиб турибди-ку, оддий ювиниш-таранишни ўрганиш учун ҳам китоб титиб ўтираманми, деган номаъқул хаёлга бормайдими? Боради, албатта. Чунки одамзот ҳамиша осонини танлашга мойил. «Оммавий маданият»га қарши курашнинг энг самарали йўли – йигит-қизларимизни ёшлигидан бошлаб юксак эстетик иммунитетини камол топтириш,

маданий савия, дид ва фаросат эгаси, мустақил фикрлайдиган, маърифатли қилиб тарбиялашдан иборат. Ана шундай фазилятларга эга бўлган ёшлар замирида вайронкор ғоялар ётган «оммавий маданият» намуналаридан ҳазар қилади. Жамиятда мустақил фикрловчи, хурфикр, талабчан дидли, маънавияти юксак одамлар қанча кўп бўлса, оммавий маданиятнинг бозори шунча касод бўлади. Ақлли, талабчан, фаҳм-фаросатли одамлар ўзлари истеъмол қиладиган, киядиган, эшитадиган, кўрадиган, ўқийдиган нарсаларга юксак талаб қўядилар. Яхши маҳсулот кўп юксак ақл-заковат, маблағ, вақт, технологияларни талаб қилади. "Оммавий маданият" ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотлари "китч" маҳсулотлар дейилади. Китч (немисча) "арзон нарса", "арзонлаштириш" маъносини англатади. Сосиолог Герман Брохнинг фикрича, китч - "ўхшатиш, тақлид қилиш тизими"дир. Олим нимани нимага ўхшатиш ҳақида гапирмоқда? Албатта, қалбаки нарсани асл нарсага. Ёмон нарсани яхши нарсага. Хунук нарсани гўзал нарсага. Бу қўлбола усулда тикилган кийимга дунёдаги машҳур фирма ва компаниянинг ёрлиқларини ёпиштириб қўйишга ўхшайди. Демак, китч - асл нарса эмас, аслнинг нусхаси, яъни қиммат нарсанинг арзонлаштирилган ясама нусхаси, қалбаки нарса яратиш. Минг афсуски, бу ҳолат ахлоқ ва таълим-тарбия соҳасида ҳам кўзга ташланмоқда. Яъни, меҳрибон бўлиш эмас, меҳрибонга ўхшаб кўриниш, ҳақиқий дўст эмас, ҳақиқий дўстга ўхшаш ва ҳ.к. Натижада ахлоқ псевдоахлоқ билан алмашади. Яхшилик ўрнини "яхшилик" эгаллайди. Шакл мазмунни сиқиб чиқаради. "Оммавий маданият" бозоридаги товарлар оддий ва "кўча одами"га мўлжалланган. Биз керак маҳсулотларимизни аввал яхшилаб текшириб, кейин харид қиламиз. Лекин кўраётган, эшитаётган нарсаларга, очиғи, эътиборсизмиз. Ваҳоланки, глобаллашув "оммавий маданият"ни ёймоқда. У ўзбекларнинг тафаккурига, мусиқаси, кийиниши, ўзаро муомаласи, оиласи, оилавий муносабатларига, ҳатто орзуларига ҳам чанг солмоқда. Бизга қарши ғоявий кўпоровчилик олиб бораётган мафкура полигонлари ўз мақсадига эришиш учун ҳеч нарсани аямаяпти ҳамма воситаларни ишга солмоқда, кўплаб маблағ сарфламоқда, энг замонавий усул-услугаларни қўллаган ҳолда, ёшларни ўзига ром этадиган турли томошалар, кўнгилочар кўрсатувлар, мусиқий каналлар ташкил этмоқда. Бундай манбалар орқали бузғунчи ғоялар тарғиб этиляпти, энг ёмони - уларни ҳали оқ-қоранинг фарқига бормаидиган, ишонувчан, таъсирга берилувчан ёшларимиз кўряпти, томоша қиляпти. Бу эса "оммавий маданият" тизими, маҳсулотлари, ёшларимизни аврашнинг ўзига хос усули шакллангани, демак, уларга қарши кураш ҳар биримизнинг кундалик амалий ишимизга айланиши зарурлигини тақозо этмоқда. Шу маънода, турли ғоялар, ҳаётий қараш ва қадриятлар тўқнаш келган пайтда шахс масъулияти, у танлайдиган ижтимоий орзу-умидларнинг аҳамияти бекиёс даражада ортади. Маънавий бузуқлик

деганда, умуминсоний ва миллий ахлоқ, қадрият, маданият, дин ва тарбия асосларига зид бўлган, инсон шахсининг тубанлашуви, жамият, оила ва кишилар томонидан белгиланган ахлоқ меъёрларига риоя этмаслик ёхуд уларни инкор этиш тушунилади. Маънавий бузғунчилик эса, муайян кучлар, марказлар, шахслар томонидан ўз манфаатларини ғоявий-мафкуравий жиҳатдан таъминлаш, ғаразли мақсадларни кўзлаб, мамлакати ва ўзга давлатлар халқи, айниқса, ёшларини чалғитиш, уларнинг онгига ғайриинсоний ва ғайриахлоқий ғоя ва қарашларни сингдиришга хизмат қиладиган усул ва технологиялардир.

Эстетик-ахлоқий маданият кенг кўламли, чуқур маъноли тушунчадир. Бунда адабиёт, санъат турлари, тарихий анъаналар, мумтоз фалсафа, халқ ижоди, авлодлар тажрибаси, яхши удумлар, одатларнинг биргаликдаги иштироки назарда тутилади. Албатта, умуминсоний қадриятлар ҳамма учун баробар. Ҳамма ерда ҳам инсон ахлоқи, унинг камолоти учун кураш давом этади. Бироқ, бунда қадимий анъаналарга содиқликни, миллий менталитетни, халқнинг ўзига хос хислатларини ҳисобга олиш зарур. Халқ ўзлигини сақламаса, энг улуғ ва энг азиз қадрият – мустақиллик хавф остида қолади. Шу маънода, «ғоявий комиллик» тушунчаси «ватанпарварлик», «элсеварлик», «миллий ғурур» тушунчалари билан узвий алоқада олиб қаралиши керак. Бу яна шунинг учун ҳам муҳимки, жамиятимиз тараққий этиб борган сари ёшларимиз дунёқарашини ўзгартириб юбориш, эстетик иммунитетни издан чиқаришга уринишлар бўлмоқда. Бу ҳолатлар, бизнинг фикримизча, қуйидаги кўринишларда намоён бўлмоқда:

1. Ёт ғояларни тарғиб қилиш. Космополитизм, нигилизм, экстремизм, терроризм ва шафқатсиз индивидуализм каби халқимизга ёт ғоялар турли воситалар билан тарғиб-ташвиқ қилинмоқда. Мисол учун, космополитизм ғоясини олайлик. Унга кўра, дунё халқлари миллат ёки этник таркибга эга бўлмасдан, умумий бир руҳда яшаши лозим эмиш. Инсоннинг “умумий руҳ”да яшаши яхши. Бироқ, миллатни, демакки, ўзликни унутишга даъват ғоят манфур ниятдир. Чунки миллат бу - инсоннинг насл-насаби, ўзлиги ва ғоявий дунёсини пок сақловчи birlikдир. Миллат сифатида яшаш маданиятли бўлишга олиб келади ва унинг умуминсоний қадриятлар ривожига салбий таъсири йўқ. Аксинча, миллат сифатида яшайдиган халқ ўзи ва ўзганинг қадрига етади. Бундан фарқли ўлароқ, космополитизм ғояси кишини ўзлигидан айириб, насл-насабсиз бир кишига айлантриб қўяди.

2. Менталитетга хос бўлмаган одатларни тарғиб қилиш. Кейинги вақтларда телевидение, радио ва интернет саҳифалари орқали халқимиз турмуш тарзига ёт бўлган турли одатлар тарғиб-ташвиқ қилинмоқда. Мисол учун, оила қуриш одатини олайлик. Эмишки, оила қуришда ёшлар обдон бир-бирини синашлари, иложи бўлса, маълум муддат бирга яшашлари лозим эмиш. Бу фоҳишабозликнинг

кўринишларидан бошқа нарса эмас. Шунинг учун ҳам Ғарбда фоҳишабозлик авж олган. Мисол учун, “Гардиан” газетасининг эътироф этишича, Буюк Британияда фоҳишабозлик билан шуғулланувчи эркаклар йилига ўртача 10.000 фунт стерлинг, аёллар 18.530 фунт стерлинг ишлашади. 30-40 ёшлардаги эркаклар эса йилига ўртача 24.800 фунт стерлинг, аёллар эса 34.200 фунт стерлинг ишлашар экан. Эътибор беринг, танасини сотиб бойлик орттириш ва буни маданият кўриниши деб ҳисоблаш Ғарб кишиси учун оддий ҳолдир. Ваҳолангки, бизда ёшларнинг бир-бирини синашига имкон берилади ва у одоб-ахлоқ доирасида кечади. Никоҳсиз қиз ва йигитнинг учрашиб юриши айб саналади.

3. Ёшлар дунёқарашини бузишга интилиш. Халқимизнинг нисбатан кўпчилигини ёшлар ташкил қилади. Шу сабабли улар бизнинг олтин омилимиз ҳисобланади. Афсуски, баъзида Ғарб оламининг ёшларимиз дунёқарашини бузишга қаратилган хатти-ҳаракатини сезиб қоламиз. Ўз Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини қарор топтириш, давлат ва жамиятга нисбатан ишонсизлик уйғотиш - ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган ғоялардир. Бунинг акси ўлароқ, Ғарб ҳаёти худди жаннатдек кўкларга кўтариб мақталмоқда. Бу омилларнинг барчаси жамиятимизда изчил эстетик иммунитетни йўлга қўйиш заруратини келтириб чиқаради. Чунки истиқлол йилларига келиб, ўзбек кишиси бугун бошини баланд кўтариб, дунё бўйлаб ўзини намоён этмоқда. Миллий ғурур, ватанпарварлик туйғулари Ватан тараққиёти, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун кураш туйғулари билан кўшилиб, маънавиятимиз асосини белгиламоқда. Кўп минг йиллик тарихга эга маънавиятимизни тиклаш баробарида биз умумбашарий ғоявий қадриятларни ҳам бажонидил қабул қиламиз. Зеро, дунёда бирор халқ, бирор мамлакат ўз қобиғига ўралиб яшай олмайди. Ўзбек халқи миллий анъаналарига содиқ, айни пайтда, у дунёдаги илғор, ҳаётни гўзал қилувчи, инсонни юксалтирувчи ғояларни, илм-маърифатни ўзлаштириб келган. Биз қадимдан Юнонистон, Ҳиндистон, Эрон, Хитой, Россия билан илмий-маданий ҳамкорликда, алоқада бўлиб келганмиз. Ҳозир ҳам дунё илм-фани ютуқларини эгаллашга бўлган иштиёқ бизда тобора ортмоқда. Ўшларимиз тараққий этган мамлакатларга бориб ўқишмоқдалар, Европа, Америка, Япония, Корея тадбиркорлари, ўқув юртлари билан узвий алоқа ўрнатилиши ижобий самара бермоқда. Жумладан, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуришда ҳам биз ривожланган мамлакатлар тажрибасига таянамиз. Эркинлик, инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш, эркин ва умумхалқ сайловларини ўтказиш, сўз эркинлигини таъминлаш, ҳокимиятлараро назорат ва жамоатчилик назорати каби тамойиллар бизда жорий этилганини жаҳон ҳамжамияти кўриб турибди.

Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярми ва ХХИ аср бошларида кўпгина Ғарб

мамлакатларида ғоявий бузғунчилик (палапартиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, оммавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, куч ва зўравонликни тарғиб этувчи фильмлар ва бошқалар) жамият ҳаётининг барча жабҳаларида яққол намоён бўлмоқда. Бу жараённинг чуқурлашуви, даҳшатли тус олаётгани Ғарб олимлари, махсус марказ ҳамда ОАВ томонидан амалга оширилган кўплаб тадқиқот натижаларида акс этирилган. Масалан, бир гуруҳ америкалик олимлар амалга оширган тадқиқот натижасига кўра, тартибсиз жинсий ҳаёт кечириётган ўсмирларнинг 30 фоизи бахтсизлиги, умидсизлиги, ҳаётдан қониқмаслигини тан олган. Уларнинг маълум қисми жинсий хасталикка учраган, бошқалари эса чуқур руҳий тушкунлик ҳолатига тушиб қолган. Шунингдек, тадқиқотда америкалик ўсмирларнинг жинсий фаоллиги даражасининг юқорилиги, жинояткорона ҳаракатлар, яъни автомашиналарни олиб қочиш, ўғирлик, зўравонлик, вандализм каби ҳолатлар билан боғлиқлиги аниқланган. Ушбу масала юзасидан Калифорния штати Фуллертон шаҳри полисия ва халқ таълими департаментлари томонидан 1998 йил март ойида ўтказилган тадқиқот натижалари ҳам диққатга сазовордир. Таниқли америкалик социолог, келиб чиқиши япон миллатига мансуб Френсис Фукуяма оила ва жамиятдаги муаммолар хусусида тўхталиб, «куфр - Ғарбни ичидан емирмоқда» деб, Ғарб сивилизацияси ҳолатига ўзига хос ташхис қўяди. У 1989 йилда ёзган «Тарихнинг интиҳоси» мақоласида «Совуқ уруш»нинг тугаши Ғарб либерализмининг бошқа барча қадриятлар тизими устидан узил-кесил ғалабасини англатади, деб ёзган эди. Лекин орадан 10 йил ўтиб, Фукуяма «Буюк узилиш» (2003 й.) асарида Ғарб оғир касалликка йўлиққан, унинг илк аломатлари 1960 йилларда пайдо бўлган деган хулосага келади. Фукуяма назарида, унинг асосий аломатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Жиноятчиликнинг ўсиши. «Жиноятчиликнинг урушдан кейинги тўлқинининг кўтарилиши тахминан 1963 йилларга тўғри келади, ўша вақтдан бери у янада шиддат билан тезлашди».

2. Оила инқирози. «Никоҳ ва болалар туғилиши камайиб кетди; ажралишлар сони кўпайди; АҚШдаги ҳар учтадан битта бола никоҳсиз туғилмоқда, бутун Скандинавияда эса туғилаётган болаларнинг ярмидан кўпини никоҳсиз туғилганлар ташкил этади».

3. Аҳоли сонининг камайиши (депопуляция). Демографик портлаш муаммоси фақат «Учинчи дунё» мамлакатларига хосдир, айти пайтда, «барча ривожланган мамлакатларда умуман қарама-қарши муаммо – улар аҳолисининг қисқариши масаласи кун тартибида турибди». Умр узоклиги жамиятда асосан нафақахўрлардан иборат бўлиши, уларни таъминлаш масаласини келтириб чиқаради. Туғилишнинг сунъий равишда рағбатлантирилиши эса, масалан,

Франсия мисолида ўта қиммат ва самарасиз иш бўлиб чиқди.

4. Ижтимоий тарқоқлик - шахснинг ҳаётдан ажралиб қолгани, муносабатларнинг кескинлашуви, кишилар ўртасида ёлғиз яшашга майлнинг кучайиши. Америкалик социолог, Ғарб жамияти дуч келган касалликнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, уларни оиланинг инқирозга учрагани билан боғлиқ, деган хулосага келади. Чунки Фукуяна назарида «оила - ижтимоий капиталнинг муҳим манбаи», яъни айнан оилада фуқаролик ахлоқининг асослари яратилади, унинг ўрнини ҳеч қандай қонунчилик актлари билан тўлдириб бўлмайди. Фукуяма оила инқирози бу шунчаки афсона деб ҳисоблайдиган олимлар билан баҳс юритиб, оила фақатгина эволюциянинг янги босқичи - «ўзаро фуқаролик жинсий алоқа» босқичига ўтганини таъкидлайди. Асарда, шунингдек, Ғарб ғоявий инқирозининг бошқа муҳим сабаблари, чунончи, «культурологик» омил, яъни Ғарб маданий қадриятлари емирилиб бораётгани таҳлил этилади. Феминистик ҳаракатлар, жинсий «инқилоб», гея (бесоқолбозлик) ва лесбиянкаликнинг (аёллар гомосексуаллиги) эркинлиги, руҳий таҳлил ва антропологияга ёппасига қизиқиш, афсунгарлик ва хиромантияга берилиш шундан далолат беради. Эътиборли жиҳати шундаки, Ғарб давлатлари ғоявий ҳаётидаги салбий ҳолатлар Ғарб олим ва мутахассисларини ҳам ғоятда ташвишлантирмоқда. Масалан, Д.Вилкерсоннинг «Ҳис этиш» китобида Ғарб жамиятида «ахлоқий бузукликнинг кучайиши», кабель телевиденияси орқали намоёниш этилаётган беҳаё сахналар, гомосексуализм, садизм ва мазохизмнинг тарғиб этилиши тобора кенг ўрин олаётгани таъкидланади. Буларнинг барчаси, аввало, ёшларнинг дунёқараши, ахлоқ-одоби, маънавиятига салбий таъсир этиши шубҳасиздир. Ғарб оммавий маданияти, ғарбона қараш, ғайриахлоқий хатти-ҳаракатларни тарғиб этишда йирик кинокорпорациялар, хусусан, Голливуднинг ҳам «хизмати» бор. Аммо, сўнгги вақтда Голливудга ҳам бундай тарғибот қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлиги англанаётган кўринади. Бу борадаги вазиятдан ташвишга тушган талай муассаса ва ташкилотлар муаммони жиддий ўрганишга киришмоқда. Мавжуд маълумотлар шундан далолат берадики, Ғарб мамлакатлари ўз дунёқараши, андозалари ва ҳаёт тарзини турли-туман воситалар, ҳатто «рангли инқилоблар» орқали ўзга миллат ва халқлар турмушига тикиштиришга уринаётган бўлса-да, Ғарб жамоатчилиги ахлоқсизлик ва уни тарғиб этиш нималарга олиб келишини аллақачон тушуниб етгандек. Шу боис Ўзбекистонда амалга оширилаётган сиёсат инсониятнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-технологик тараққиёт борасида тўплаган ижобий тажрибасини астойдил ўрганган ҳолда, биринчи галда, давлатчилик анъаналаримиз, миллий қадриятларимиз, бой маънавият ва маданиятимиз негизида юртимизда демократик ҳуқуқий давлат ҳамда фуқаролик жамиятини барпо этиш, ривожланган мамлакатлар қаторидан

муносиб ўрин эгаллашга қаратилган.

Дарҳақиқат, жамият ҳаётида кечаётган жараёнларни таҳлил қилиш, турли ғоявий-мафкуравий таҳдидлардан огоҳ бўлиш, хориждан кириб келаётган мамлакатимиз манфаатлари, миллий анъана ва қадриятларимизга ёт ғоя ва қарашлар қандай мақсадни кўзлаётганини англаб етиш ҳамда бу борада оммавий ахборот воситалари, радио, телевидение каналлари орқали аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида изчил тарғибот ишларини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

Ғарбга хос оммавий маданиятни умуминсоний маданият, универсал маданият сифатида эътироф этилишига уриниш мавжуд. Шу ўринда, глобаллашувни “яхлит дунёнинг шаклланиши, ягона йирик давлатнинг қарор топиши, ягона жаҳон маданиятига эга халқаро ҳамжамиятнинг таркиб топиши жараёни” сифатида талқин қилаётган олимлар ёдга тушади. Бу жиҳатдан, аксилглобалистлар глобаллашув жараёнини маданий империализмнинг янги кўриниши деб талқин қилаётгани ҳам бежиз эмас. покиза ахлоқ умумий тараққиётга ёрдам беради. Зеро, Ғарб олаמידан келаётган бундай вайронкор ғоялардан нафақат алоҳида одамлар, балки бутун миллатлар ҳаёти йемирилади ва одамларимиз шундай ғояни олиб келиб сингдирганлар учун тайёр қуролга, “тараққий этган” қулга айланади. Афсуски, бундай ғоялар таъсирига берилувчилар ҳам орамизда йўқ эмас. Ҳолбуки, ота-боболаримиз буни қаттиқ қоралаганлар, инсонийликка зид ҳодиса деб қараганлар. Масалан, маънавиятимиз бобокалони ҳазрат Алишер Навоий ўз асарларида ҳалоллик, поклик, камтаринлик, ростгўйлик, ҳаё, вафо, ибодат, андиша, тавозеъ, хушсуханлик каби ахлоқий сифатларни улуғлаб таъриф этган. Мир Алишер Навоий “Маҳбуб ул қулуб” асарида юксак инсоний ахлоқнинг яхлит концепсиясини баён этган. Улуғ мутафаккир кибру ҳаво, манманлик, худбинликни кескин рад этади, бунинг ўрнига хуштавозеълик, юксак дид, маърифатга, илмга ошуфталик, ватанпарварликни улуғлайди, эҳсон, садоқат, ҳиммат, сахийликни инсон шарафи деб таърифлайди. Чунончи, “Аллоҳ сенга қандай яхшилик қилса, сен ҳам бошқаларга шундай яхшилик қил”, деган ҳадисни келтириб, бундай ёзади: “Инсоният боғининг дилписандроқ шажари эҳсондур ва одамийлик конининг аржумандроқ гавҳари ҳам эҳсондир”. Чунки исломда кенг тарғиб қилинган “эҳсон” тушунчаси эзгулик билан маънодошдир. Эзгуликка ошиқ қалб эгаси бўлиш улуғ бахт. Навоий: “Эҳсон сифати саодати абад бил, фитна ва офат яъжужи дафъиға садд бил”. Бунинг маъноси куйидагича: “Эҳсонни абадий саодат сифати деб бил, уни фитна ва офатлар яъжужи (оламни кемиришга тайёр очофат махлуқлар тимсоли) йўлида девор деб ҳисобла”. Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида келтирилишича, кун чиқар томонда бутун вужуди нафсдан иборат бўлган, учраган жонзотларни кемириб, юртларни вайрон қиладиган махлуқсифат инсонлар яшаркан, Искандар тоғ дарасини девор билан

мустаҳкамлаб, аҳолини шу балодан халос этади. Карам, футувват, қаноат, ростгўйлик, адолат ҳақида улуғ Навоий ва бошқа мутафаккирларимиз баён этган фикрлар бугунги маънавий тарбия учун қимматли манбадир.

1.2. Глобаллашув жараёнида эстетик иммунитет орқали “оммавий маданият” таҳдидларини олдини олишнинг роли.

Глобаллашув миллий маънавиятга ҳам таъсир ўтказади. Бу жараённинг мамлакатлар иқтисодий сиёсати ва маънавиятига ўтказиши мумкин бўлган ижобий ва салбий таъсири Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби Махатма Гандининг қуйидаги сўзларида яхши ифодаланган. “Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим маҳкам беркитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истамайман”. Ҳозирги кунда бирорта ҳам миллий маънавият йўқки, у бошқа халқлар маънавиятидан ажратилган бўлсин. Улар ўзига хос эстетик қиёфага эга бўлиб, ёшларда гўзалликка қаратилган иммунитетни оширишга хизмат қилади. Ўзбек миллий маънавияти ҳам узоқ ва яқин қўшни халқларнинг илғор анъаналарини ўзлаштириш натижасида бойиб борди. Маънавиятимизнинг ривожланиш тарихини кузатсак, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин. XX аср бошларидаги ўзбек маданияти ва маънавияти ҳамда унинг аср охиридаги ҳолати ўртасида анча жиддий тафовут бор. Бу фарқни адабиёт, санъат, фан, ҳатто оддий юриш-туриш ва кийим-кечак, турмуш соҳаларида ҳам кузатиш мумкин.

Барчамизга аён бўлиши керакки, қаердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча – қаерда хушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл – идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади. Шу ҳудуд ёшларининг эстетик иммунитетни юксалиб боради. Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий кадрларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало–қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда. Бинобарин, фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш ҳар қачонгидан кўра муҳим аҳамият касб этмоқда. Биз ҳам фарзандларимизни она Ватанга муҳаббат, бой тарихимизга, ота – боболаримизнинг муқаддас динига садоқат руҳида тарбиялаш учун, таъбир жоиз бўлса, аввало, уларнинг қалби ва онгида мафкуравий иммунитетни кучайтиришимиз зарур. Ёш авлодимизни турли ғоявий тажовузлардан ҳимоя

қилиш ҳақида гапирганда, нафақат халқимизни улуғлайдиган буюк хусусиятлар айни пайтда унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган, эски замонлардан қолиб келаётган номаъқул одатлар ҳақида ҳам очиқ сўз юритишимиз зарур. Биринчи навбатда, худбинлик ва лоқайдлик, қариндош – уруғчилик ва маҳаллийчилик, коррупсия ва манфаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик каби иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этиш тўғрисида ўйлашимиз лозим. Ўзбекистон шароитида мафкуравий тарбиянинг асосий вазифаси – халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-истаклари, мақсадларини, миллий истиқлол мафкурасининг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборатдир. Зеро, Ғарб олаmidан келаётган бундай вайронкор ғоялардан нафақат алоҳида одамлар, балки бутун миллатлар ҳаёти йемирилади ва одамларимиз шундай ғояни олиб келиб сингдирганлар учун тайёр қуролга, “тараққий этган” қулга айланади. Афсуски, бундай ғоялар таъсирига берилувчилар ҳам орамизда йўқ эмас. Холбуки, ота-боболаримиз буни қаттиқ қоралаганлар, инсонийликка зид ҳодиса деб қараганлар. Масалан, маънавиятимиз бобоқалони ҳазрат Алишер Навоий ўз асарларида ҳалоллик, поклик, камтаринлик, ростгўйлик, ҳаё, вафо, ибод, андиша, тавозеъ, хушсуханлик каби ахлоқий сифатларни улуғлаб таъриф этган. Мир Алишер Навоий “Маҳбуб ул қулуб” асарида юксак инсоний ахлоқнинг яхлит концепсиясини баён этган. Улуғ мутафаккир кибру ҳаво, манманлик, худбинликни кескин рад этади, бунинг ўрнига хуштавозеълик, юксак дид, маърифатга, илмга ошуфталик, ватанпарварликни улуғлайди, эҳсон, садоқат, ҳиммат, саҳийликни инсон шарафи деб таърифлайди. Чунончи, “Аллоҳ сенга қандай яхшилик қилса, сен ҳам бошқаларга шундай яхшилик қил”, деган ҳадисни келтириб, бундай ёзади: “Инсоният боғининг дилписандроқ шажари эҳсондур ва одамийлик конининг аржумандроқ гавҳари ҳам эҳсондир”. Чунки исломда кенг тарғиб қилинган “эҳсон” тушунчаси эзгулик билан маънодошдир. Эзгуликка ошиқ қалб эгаси бўлиш улуғ бахт. Навоий: “Эҳсон сифати саодати абад бил, фитна ва офат яъжужи дафъиға садд бил”. Бунинг маъноси қуйидагича: “Эҳсонни абадий саодат сифати деб бил, уни фитна ва офатлар яъжужи (оламни кемиришга тайёр очофат махлуқлар тимсоли) йўлида девор деб ҳисобла”. Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида келтирилишича, кун чиқар томонда бутун вужуди нафсдан иборат бўлган, учраган жонзотларни кемириб, юртларни вайрон қиладиган махлуқсифат инсонлар яшаркан, Искандар тоғ дарасини девор билан мустаҳкамлаб, аҳолини шу балодан халос этади. Карам, футувват, қаноат, ростгўйлик, адолат ҳақида улуғ Навоий ва бошқа мутафаккирларимиз баён этган фикрлар бугунги маънавий тарбия учун қимматли манбадир. Глобаллашув миллий маънавиятга ҳам таъсир ўтказди. Ҳозирги кунда бирорта ҳам миллий

маънавият йўқки, у бошқа халқлар маънавиятидан ажратилган бўлсин. Улар ўзига хос эстетик қиёфага эга бўлиб, ёшларда гўзалликка қаратилган иммунитетни оширишга хизмат қилади. Ўзбек миллий маънавияти ҳам узоқ ва яқин қўшни халқларнинг илғор анъаналарини ўзлаштириш натижасида бойиб борди. Маънавиятимизнинг ривожланиш тарихини кузатсак, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин. XX аср бошларидаги ўзбек маданияти ва маънавияти ҳамда унинг аср охиридаги ҳолати ўртасида анча жиддий тафовут бор. Бу фарқни адабиёт, санъат, фан, ҳатто оддий юриш-туриш ва кийим-кечак, турмуш соҳаларида ҳам кузатиш мумкин. Барчамизга аён бўлиши керакки, қаердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча – қаерда ҳушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл – идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади. Шу ҳудуд ёшларнинг эстетик иммунитетни юксалиб боради. Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало–қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда. Бинобарин, фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш ҳар қачонгидан кўра муҳим аҳамият касб этмоқда. Биз ҳам фарзандларимизни она Ватанга муҳаббат, бой тарихимизга, ота – боболаримизнинг муқаддас динига садоқат руҳида тарбиялаш учун, таъбир жоиз бўлса, аввало, уларнинг қалби ва онгида мафкуравий иммунитетни кучайтиришимиз зарур.

Ёш авлодимизни турли ғоявий тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳақида гапирганда, нафақат халқимизни улуғлайдиган буюк хусусиятлар айни пайтда унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган, эски замонлардан қолиб келаётган номаъқул одатлар ҳақида ҳам очиқ сўз юритишимиз зарур. Биринчи навбатда, худбинлик ва лоқайдлик, қариндош – уруғчилик ва маҳаллийчилик, коррупсия ва манфаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик каби иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этиш тўғрисида ўйлашимиз лозим. Ўзбекистон шароитида мафкуравий тарбиянинг асосий вазифаси – халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-истаклари, мақсадларини, миллий истиқлол мафкурасининг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборатдир.

Назорат саволлари

1. Улуғворликнинг ахлоқий-эстетик моҳияти
2. Ахлоқий ва эстетик тарбиянинг ўзаро алоқадорлиги

3. Ахлоқий ва эстетик маданият
4. Ахлоқ ва нафосатнинг глобал муаммолари
5. Нафосатли англаш ва ахлоқий англашнинг моҳияти
6. Жасорат ва улуғворлик тушунчалари
7. Муҳаббат ва нафрат тушунчаларининг санъатда намоён бўлиши,
8. Эзгулик ва гўзаллик ахлоқий-эстетик фазилат ва иллатларнинг санъатда ифода топиши.
9. Этикет ва эстетиканинг алоқадорлиги
10. Гўзаллик ва хунуклик хусусиятларининг акс этиши.

5-МАВЗУ: ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИЛАРИ ЭТИКАСИ ВА ИМИЖИ

Этикет ахлоқий маданиятнинг яққол кўзга ташланадиган муносабатлар кўринишларидан бири сифатида кўпроқ инсоннинг ташқи маданиятини, ўзаро муносабатлардаги ўзини тутиш қонун-қоидаларнинг бажарилиши бошқаради. Этикетга келадиган бўлсак, одоб қоидалари этикет қоидаларидан устун ҳисобланган. Зеро одоб расм-русмлар – асосан ташқи таъсирга эмас, балки ички жиҳатларга – инсонийликни, хулқ ва ахлоқийлик учун асос сифатида қаратилган. Яъни этикет “муҳими қандайлиги эмас, балки бошқалар учун қандай кўринишда” шиори остида ўзини йўқотиб қўймаслик, аслзодалиқнинг мавжудлигини кўрсатишга интилиш ва шу билан жамоатчиликда ижобий таассурот қолдириш билан боғлиқ бўлган.

Давлат хизматчилари ходимлари умумий этикет қоидаларига амал қилиш билан бирга дипломатик этикет қоидаларга амал қилишлари шарт булади. Бу этикет қоидалари умумиинсоний қоида сифатида ахлоқий норма ҳисобланади. Уни бузиш ёки амал қилмаслик нафақат минтақавий ахлоқий қоиданинг, балки халқаро зиддиятларни келтириб чиқариши мумкин.

ДИПЛОМАТИК ЭТИКЕТ

Дипломатик этикет – бу дипломатлар ва бошқа расмий шахсларнинг бир-бири билан дипломатик тадбирларда бўладиган мулоқотлари чоғида амал қиладиган яхши хулқдарининг қоидалари.

Дипломатик этикет шаклланиш жараёнида умумий этикет қоидаларига таянади, шу билан бирга дипломатик нормалар ва қоидалар бизнес этикети амалиётида ва умумий этикет қоидаларида ўз аксини топади. Ушбу қоидаларни бузилишига йўл қўйиш мумкин эмас, оддий такаллуфнинг муносабатларда қўлланмаслиги дипломатик этикетда ҳурматсизликка тенглаштирилади ва халқаро ва миллатлараро зиддиятларни келтириб чиқаришга қодир.

Дипломатик этикет турли-тумандир. У ўз ичига учрашувлар, ўзаро салом алмашиш, табрик йўллаш, қабул маросимларини ўтказиш, ташрифларни амалга ошириш, суҳбат ва музокаралар олиб бориш этикети ва дипломатик церемониални қамраб олади.

Дипломатия — бу ўзаро келишувлар, битим ва конвенциялар тузиш

санъатидир. Ушбу натижаларга учрашувларнинг муваффақиятли якунида эришилади.

Дипломатик учрашувлар ўзининг белгиланган регламенти, этикети ва кўпинча ўз протоколи билан ажралиб туради. Бунинг асосий сабаби шундан иборатки, дипломатик учрашувларнинг қатнашчилари дипломатия каби нозик фаолиятнинг асосини ташкил этувчи субординация қоидалари ва профессионал чекланишларга қатъий риоя қиладилар.

Учрашувлар ўзаро салом алмашиш билан бошланади. Саломлашиш турлари ҳар хил бўлади. Ҳорижий мамлакатларда узоқ сафарда бўлган киши бу мамлакатнинг миллий удум ва қонун-қоидаларини ўз мамлакати урф-одатлари билан таққослайди. Мисол учун, шуни таъкидлаш лозимки, мусулмонлар учун Шариат қонунларига биноан аёл ва эркак кишининг қўллари, агар улар қариндош бўлмаса, ҳатто бир-бирига тегиб кетиши ҳам қатъиян ман этилади.

Расмий қабуллар. Давлат раҳбарлари ўртасида расмий муносабатларни кенг тарқалган ва умумий қабул қилинган шаклларида бири расмий қабулларни ўтказишдир.

Қабулларни ташкил этиш одати бизга ўтмишдан келган бўлиб, тинчликпарварлик, яхшилик белгиси ҳисобланган. Меҳмондўстлик эса, шу кунга қадар давлатнинг шаъни, халқнинг тўкин-сочинлик кўрсаткичи бўлиб келмоқда. Расмий қабул маросимларида меҳмоннинг анъанавий таомларининг тортилиши меҳмон давлатга бўлган алоҳида ҳурмат-эътибордан далолат беради.

Ҳозирги кунда халқаро амалиётда ҳамма иштирокчилар учун бажарилиши шарт бўлган ва ўз этикетига хос бўлган бир нечта расмий қабулларнинг тури мавжуд.

Дипломатик қабуллар чоғида суҳбат олиб борилади, аниқ белгиланмаган музокаралар, танишув ва бошқа тадбирлар амалга оширилади.

Иштирокчилар бир-бирларининг ўзаро алоқаси, йиғилиш характери, ёшига қараб, бир-бирларини тўлиқ исм-шарифларини айтиб ўтишлари ёки фақатгина фамилияларини айтиш билан чегараланадилар.

Дипломатик учрашув ёки дипломатик қабулнинг характери ўзаро мулоқотнинг меъёри ва шаклини, саломлашиш даражасини белгилайди.

Бир учрашув бутунлай норасмий, бошқаси – ярим расмий, учинчиси эса – протокол томонидан олдиндан белгиланган тарзда ўтказилади. Этикет аниқ ва бир хил тавсияларни кўзламайди.

Дипломатик этикетга кўра, асосий муомала шарти қабул тури билан боғлиқдир.

Хулқ-атворнинг асосий шарти дипломатик этикетга биноан қабул маросими билан боғлиқдир.

Қабул маросимлари дипломатик корпус вакиллари ўртасида ҳамда расмий ҳукумат вакиллариининг ҳорижий вакиллар билан алоқаларини ўрнатиш ва уларни ривожлантиришга қаратилган.

Қабул маросимлари бирор-бир воқеани нишонлаш учун, масалан, мамлакатга давлат ёки ҳукумат раҳбари ташрифи ёки байрам ва юбилей саналари муносабати

билан, таниқли шахсларга ҳурмат белгиси сифатида, бирор-бир ҳужжатларни имзолаш шарафига ўтказилади.

Қабулларнинг куйидаги турлари мавжуд: «Шампан виноси бокали» ёки «Вино бокали» қабуллари кенг тарқалган. Қабулнинг бу тури одатда пешинда бошланиб бир-бир ярим соат давом этади. Бундай қабул тури оддийлиги билан ажралиб, шартлилик чекланган. Бундай қабулларда мураккаб музокаралар олиб бориш мумкин эмас. Ушбу турдаги қабуллар одатда инсонларни бир-бирига таништириш ёки кейинги учрашувларни белгилаш учун хизмат қилади.

«Нонушта» қабули (инглизча – «Ланч») куннинг биринчи ярмида – соат 15.00да ўтказилади. Қабул таомномасига оддий газаклар, 1-2 турдаги иссиқ таом ва десерт киради. Қабул сўнгида кофе ёки чой таклиф этилади. Қабул пайтида аввал яхна ичимликлар ва пиво берилади. Бу каби қабуллар жиддий суҳбатга ёки бирор-бир муаммоларни муқокама қилишга имкон яратади. Қабул пайтидаги танаффус (янги таом тортилишидан ёки десерт ва чойдан аввал) таклиф этилган томонларга қисқа вақтга суҳбатдошларни тарк этиб, керакли масалаларни муқокама қилишга имкон беради.

Халқаро протокол амалиётида кундузги қабуллар кечки қабулларга нисбатан катта тантанага эга бўлмаган қабуллар, деб ҳисобланади.

«Тушлик» қабули даража жиҳатидан муҳимроқ ҳисобланади. Унинг бошланиш вақти – соат 19.30, 20.00 ёки 20.30ларга бориб тақалади. Таомлар, газак ва шароблар «Нонушта» қабули кабидир. «Тушлик» 2-3 соат ёки ундан зиёд давом этади. «Нонушта» каби «Тушлик» ҳам турли усулда ўтказилади. Усуллардан бири меҳмонларни алоҳида ўтказишни назарда тутаяди. Ушбу ҳолатда меҳмонлар қабул ўтказиладиган жойда хоналарнинг бирида белгиланган вақтда тўпланадилар. Уларга яхна ичимликлар, пиво, виски ва шарбатлар тортилади. Енгил газаклар тавсия қилиниши мумкин. Шундан сўнг меҳмонлар умумий столга таклиф этилиб, уларга ўрнатилган тартибда таом ва винолар тортилади. Десерт вақтида мезбон ва асосий меҳмон ўртасида «шампан» қадаҳи сўзлари (тостлари) билан фикр алмашилади. Сўнгра меҳмонлар алоҳида ажратилган жойга ўтадилар ва уларга чой ёки кофе ҳамда коньяк ва ликер таклиф қилинади.

«Нонушта» каби «Тушлик» қабули ҳам муҳим суҳбат ва танишувлар учун имконият яратади.

«Нонушта» ва «Тушликнинг бошқа бир тури бу «Тушлик» – буфет " бўлиб, одатда у соат 18.00-20.00 ларда бошланади. Қабул чайтида таомлар алоҳида столда жойлашган бўлади, меҳмонлар ўрта ҳажмдаги столлар атрофларида жойларини эгаллаб, ўз-ўзларига хизмат қиладилар. Меҳмонларга винолар таклиф этилиши мумкин. Баъзан винолар алоҳида кичик столчага жойлаштирилади ва меҳмонлар ўзлари туриб ликопчаларга алоҳида столдаги таомлардан солгани каби виноларни ҳам олишлари мумкин. Чой ва кофелар ҳам шу тарзда таклиф қилинади.

«Коктейл» ёки «а-ля фуршет» туридаги қабуллар тайёргарлик ва ташкил этилиши нуқтаи назаридан оддий ва кенг тарқалгандир. Улар тик турган ҳолда ўтказилади. Асосан официантлар меҳмонларга енгил совуқ газаклар ҳамда яхна ва маст қилувчи ичимликларини олиб келадилар. Баъзан улар столларга

жойлаштирилиши ҳам мумкин. Ушбу қабуллар кечки вақтда тахминан соат 18.00 - 19.00 ларда ўтказилади. Ушбу қабул бошқаларига нисбатан ҳар бир иштирокчини бошқалар билан мулоқот қилишига қулай имконият яратади, чунки стол атрофида ўтириб, меҳмонлар фақат яқин ўтирганлар билан муомала қилишлари мумкин.

Юқорида таъкидланган қабулларга меҳмонлар одатда рафиқалари билан бирга таклиф қилинадилар.

Қабулларнинг яна бир тури "Чой" бўлиб, у, одатда, аёллар учун соат 16.00-18.00 лар мобайнида ўтказилади. Баъзи бир ҳолларда ушбу қабул дипломатик ваколатхонанинг раҳбари ёки дипломатнинг рафиқаси кетиши муносабати билан ҳам ўтказилиши мумкин. Қабулга чой ёки кофе, кондитер маҳсулотлари, конфетлар, мевалар, баъзида енгил газаклар ва вино ҳам тортилиши мумкии.

Ҳайъатлар (делегациялар) ташрифи

Меҳмонни қабул қилиш барча халқларда оддий ҳолларда ҳам алоҳида эътибор билан ўз ўрнига қўйилади. Халқаро муносабатлар даражасида эса меҳмонга бўлган эътибор жиддий тусга киради. Бу ҳолат ташриф даражаси, мақсади ва характериға боғлиқ бўлади.

Ташрифлар ўз классификацияси бўйича бир неча турларға бўлинади. Улар: олий даражада ташкил этиладиган давлат ва расмий ташрифлари, «Саммитлар», амалий ва норасмий ташрифлар. «Саммит» ва олий даражадаги учрашувларда асосий эътибор сиёсий музокараларға ҳамда тантанали маросимлар тадбирлари, гулчамбар қўйиш маросимлари, эҳтиром ташрифлари, қабуллар, жамоат билан учрашувларға қаратилади. Бундай ташриф одатда қўшма ҳужжатларни имзолаш билан яқунланади. Бу авваламбор ишлаб чиқилган ва келишилган дастур бўйича амалға оширилиб, фақат бирор-бир фавқулоддаги ҳодисалар туфайли дастурға маълум ўзгаришлар киритилиши мумкин.

Дипломатик ёзишмаларни олиб бориш

Дипломатик ҳужжатларға давлат арбобларининг нутқлари, ноталар, мактублар ва меморандумлар киради. Уларда давлатнинг халқаро миқёсдаги муаммоларға муносабати ва ҳукуматнинг уларға нисбатан тутган мавқеи баён қилинади. Юқорида кўрсатилган ҳужжатларда бирор-бир давлатни тан олиш ва дипломатик алоқаларни ўрнатиш, фаол халқаро муаммоларни ҳал этиш бўйича таклифлар, давлат суверенитетини ёки халқаро ҳуқуқ тамойилларини бузиш билан боғлиқ ҳаракатларға нисбатан қаршиликларға доир маълумотлар баён қилинган бўлиши мумкин.

Халқаро дипломатик амалиётда қуйидаги ҳужжат турлари юритилади: шахсий ноталар, эслатма қайдлари, меморандумлар, шахсий яримрасмий хатлар. Шахсий нота биринчи шахс номидаи тузилиб, икки томонни қизиқтирувчи бирор-бир ҳодиса ҳақидаги маълумотға эга бўлади. Юқори даражадаги муҳим халқаро масалалар ҳақидаги шахсий нота ёзишмаси шахсий мактуб даражасига кўтарилиши мумкин.

Вербал нота жуда кенг тарқалган дипломатик ҳужжат ҳисобланади. У учинчи шахс номидан ёзилиб, тегишли Ташқи ишлар вазирлиги ёки элчихоналар томонидан кенг қамровли масалаларни, хусусан сиёсий, иқтисодий, протокол ва

огохлантирувчи характерга эга бўлган масалаларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш учун ёзилади.

Эслатма ёзувлар одатда оғзаки қилинган баёнотни муҳимлигини таъкидлаб ўтиш учун шахсан топширилади. Улар шахси аниқланмаган ҳолда тузилади: «маълум қилинмоқда» қабилида.

Меморандум бирор-бир масалани жуда аниқ кўрсатади ва ўзида факт, таҳлил ва аргументларни мужассам этади,

Шахсай хат деярли норасмий ҳужжат бўлиб, расмий шахсларга йўлланади ва ёзишмаларнинг маълум қоидасига қатъий амал қилишни кўзламайди ҳамда хат йўлланган шахснинг масъулияти доирасида ҳал этилиши мумкин бўлган масалаларни ечиш учун ишлатилади. Бунга мисол тариқасида ташкил этилган қабул ёки концертда иштирок этишдан миннатдорчилик билдирилган хатларни келтириш мумкин.

Ташрифномаларнинг пастдаги чап бурчагида қалам билан қуйидаги маълумларни англатувчи ёзувлар белгиланиши мумкин:

р.ё.	Табрикнома
р.г.	Ташаккурнома
р.с.	Таъзиянома
р.р.	Масофадан туриб таништириш
р.ф.с.	Танишувдан мамнун бўлиш
р.р.с.	ШаШахсий ташриф ўрнига (кетиш сафари
	анафасила)
р.ф..N.а.	Янги йил муносабати билан табрикнома

Дипломатик баённома (протокол)

“Дипломатик баённома” – Давлатлараро ҳамкорликда муносабатларнинг асосий қоидалари, жумладан суверенитетни ҳурмат қилиш, тенглик, эркинлик, ҳудудий барқарорлик, бир-бирини ички ишларига аралашмаслик каби талабларга риоя қилмасдан туриб тўлақонли келишувни амалга оширолмаган бўлар эдилар.

Бундай талабларни бажариш учун бу борадага тажрибадан ташқари маълум бир дастурамал ҳам лозим. Бундай дастурамал дипломат (музокара) баённомаси дейилади. Ўшбу баённома давлатнинг вужудга келишидан тортиб, ҳозирги давргача бўлган ўзаро ҳамкорлик муносабатларининг қайта ишланган, йиллар давомида таҳрир ва тажрибадан ўтган, замонавий талабларни ҳам ўз ичига қамраб олган қоидалар мажмуидир.

«Дипломатик луғат» дипломат баённомасида тўғрисида аниқроқ тушунча бера олади:

Дипломатик баённома – халқаро муносабатларда расмий шахслар, вакиллар томонидан ҳукуматлар томонидан амалга оширилиши лозим бўлган умумқабул қилинган анъана, тартиб, расм-русмлар қоидасининг мажмуидир.

Умуман олганда, музокара этикетининг бир қанча қатъий қоидалари мавжуд. Улар қуйидагича:

Саломлашиш ва кўришишда исми билан мурожаат қилиш. Бу нафақат уни ҳурмат қилишингизни, балки ўзингизга нисбатан ҳам шундай ҳурмат билан

қарашингизни англатади.

Нигоҳ муҳим аҳамиятга эгадир. Самимиятни кўрсатиш учун суҳбатдошини кўзларига қараш лозим.

Саломлашувда туриш шарт. Ўтириб кўришилмайди. Ёш ва жинсининг аҳамияти йўқ.

Табассум ва ширинсуханлик ҳар қандай вазиятга объектив ёндошишга олиб келади.

Исмингизни айтиб кўришинг. Биринчи марта кўриб турган бўлсангиз исми-шарифингизни айтиб ўзингизни бир йўла таништиринг. Агар аввал ҳам учрашганизга гумонингиз бўлса, исмингизни айтганингиз маъқул – бу шеригингизни ноқулай вазиятга тушиб қолишини олдини олади.

Кўришганда қўл бериб кўришиш керак. Бунда қўлни ҳаддан зиёд қисиб юбориш ярамайди. Шашт билан узатилган қўл муносабатни янада мустаҳкамлайди.

Музокара кийими. Бундаусти бошимиз макон, замон ва воқеликнинг табиатига тўғри келиши лозим. Расмий музокараларга одми рангдаги кийимлар мос келади. Бўйинбоғ туси унинг эгаси борасида маълум тасаввурни пайдо қилиш имконига эга.

қизил, сариқ – эркинлик, қатъийатлик;

қора тусда қизил безаклар – ўзига нисбатан ишончни кучлилиги, муайянлик;

кўк ва тўқ жиггаранг – бағрикенглик;

тўқ кулранг – ҳиссиётларга эрк бермаслик;

хаворанг – хотиржамлик;

яшил, сариқ – сергаклик.

Педагогик этика

Педагогик фаолият файласуфни жонли ҳаёт, амалиёт, ёш авлод билан боғлаб турувчи зарурий ҳалқадур. Акс ҳолда гарчи илм соҳасида кўп марраларга, даражаларга эришилса ҳамки, файласуф олим айни замонда дарс бериш билан ҳам шуғулланмаса, қуруқ абстракциялар оламига кириб кетиб, сафоатабоз (схолост) бўлиб қолиши хавфи кучаяди. Айни шу ҳолда Этика ва эстетиканинг ҳаётдан узоқлашуви, жамиятда қадрсизланиш, ҳатто кризисга учраши ва ҳалокати содир бўлади. Ваҳоланки, буюк эзотерик файласуф Эль —Мория айтганидай "Амалда фойда келтирмайдиган билим — ўлик билимдир".

Шунингдек, агар Этика ва эстетика энг қадим даврларда, ҳозирги илмий билимлар шаклланмасдан ҳам олдин вужудга келиб, ҳамон яшаб келаётган экан, бунда жуда катта ҳикмат бор. Бу ҳикматни машҳур немис файласуфи Ч.Фихте “Файласуф бугун инсониятнинг тарбиячисидир” деган биргина жумласи ғоят аниқ ифода қилган. Шунингдек, нафақат Шарққа, балки Ғарбга ҳам ўз донишмандлиги билан машҳур бўлган буюк файласуф, ватандошимиз Абу Наср

Фаробий ҳам мураббийлик мартабасининг нақадар улуғлигига алоҳида эътибор қаратган. "Инсоний вужуддан мақсад, —деб ёзади у, — энг олий бахт — саодатга эришувдир... Бахт — саодатга эришув ва туғма қобилиятларнинг ривожланиши ўз — ўзича бўлавермайди, балки бу масалада қандайдир бир муаллим ёки раҳбарга муҳтожлик туғилади".

Тўғри, туғма ақл, зийракликка эга бўлган одамга ҳатто тоғу —тошлар, дарахт ва ўсимликлар ҳам таълим бера олади. Хусусан, пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом саводсиз бўла туриб, шундай буюк ҳикматли фикрларни айтганларки, ислом маданиятининг ҳозир ҳам тириклиги бу билимнинг нақадар чуқурлигини кўрсатиб турибди. Ва лекин, ҳар бир инсон ҳам бу мартабага лойиқ бўлиб туғилавермайдику!

Шундай экан ўқитувчи ўз талабасига дунё, борлиқ деган бу улкан китобни ўқиш ўрганишга ёрдам берувчи мўътабар зот бўлиши, шунга лойиқ бўлишга интилиши шарт. Ўқитувчи бўлиш шарафи ҳақида энг машҳур шоир дилдан куйлаганлар. Масалан, Абдулла Орипов ўзининг " Муаллим" деган шеърида шундай ёзади:

Муаллим ҳақида сўзим ушбудир:

Муаллим камолот ичра кўзгудир.

Ўқидим Геродот, тарихни кўп бор,

Фаробий, Дантени такрор ва такрор.

Барини ўқидим, лол қолди ақлим,

Барига устозсан ўзинг муаллим.

Алишер қалбига солган сеҳр-файз,

Сенсан, эй, муаллим, устоз Абдуллайс.

Қутлуғ хонадонда қутлуғ калом бу,

Ҳамид Олимжон бу, Ғафур Ғулом бу.

Рост айтсам, ўзингсан энг аввал даҳо,

Сен ҳаёт ганжида дурри бебаҳо.

Япон жанговарлик санъатини ўрганаётган самурайларнинг "Ота — онам менга ҳаёт бахш этган бўлса, устоз мени инсонга айлантирди" деган, ўз қасамёдларига қўшиб айтадиган сўзлари билан ҳам, қадимги Хитонинг "Ота-онанг сенга осмон ва ер кабидирлар, лекин сенинг устозинг ва хожанг Қуёш ва Ой кабидирлар" деган ҳикматлари билан ҳам уйғундир.

Шундай қилиб, ўқитувчи бўлишни орзу қилмаслик ўз олдида турган асосий масаланинг моҳиятини билмаслик ва нодонликдандир. Қолаверса, ўзи ўрганган илм соҳасини - Этика ва эстетикани билмаслигидандир. Айни пайтда хатто Этика ва эстетикани қониқарли билган ҳар қандай инсон чин маънодаги Этика ва эстетика мураббийи олий унвонга сазовор бўла олмаслиги ҳам мумкин. Зеро, чин маънодаги Этика ва эстетика муаллими билимдан ташқари муайян ўзига хос бошқа сифатга ҳам эга бўлиши керак.

Бу сифат қандайлиги Абу Наср Форобий томонидан жуда яхши кўрсатилган : “Ўзидан бошқа кишиларга раҳбарлик қилиш, уларни бахт—саодатга эришув даражасига кўтариш... ҳар кимнинг кўлидан келадиган иш эмас. Ким бировни бахт—саодатга эриштириш бўйича зарурий ишларга руҳлантириш қобилиятли бўлмаса ва бу ишларни бажара олишга қудратсиз бўлса, бундай одам сира ҳам раҳбар (яъни, мураббий, муаллим, устоз) бўла олмайди”.

Юртимизнинг энг теран ҳикматлари Этика ва эстетика ўқитувчиси, аввало, комил инсон бўлиши кераклигини кўрсатади. Зеро ўзи комил бўлмаган инсон ўзгаларга ҳам комиллик йўлини кўрсата олмайди. Ваҳоланки, 2010 йили “Бакамол авлод йили” деб номланиши ушбу масаланинг нақадар долзарб сиёсий ўринга чиққанини кўрсатиб турипти.

Демак, биз биринчи ўринда “Қандай одамни комил дейиш мумкин?” леган саволга теран фалсафий жавобни ҳамига ўз хотирамизда тутишимиз керак. Бундай жавоб бизнинг энг қадимий маданиятимизда, хусусан, "Авесто"даёқ мавжуддир. Бу ундаги “Эзгу фикр, эзгу калом (сўз) ва эзгу амал” деган шиорида ўз ўрқин ифодасини топган. Барча фалсафий таълимотларнинг асосий мақсади ҳам ҳамиша шундан иборат бўлган.

Ғарб Этика ва эстетикасида эса бу ҳикмат бир қадар конкретлаштирилган ва рационаллаштирилган эди.

Буни биз немис файласуфи И. Кантнинг уч машҳур саволидан биламиз. Булар “Мен нимани билишим мумкин?”, “Мен нима қилишим керак?” ва “Мен нимани умид қилишим мумкин?” деган саволлар эди. Биринчи саволга у ўзининг назарий Этика ва эстетикасида, иккинчи саволига амалий Этика ва эстетикасида

жавоб берган эди. Учинчи савол эса ҳам назарий, ҳам амалий характердаги анча мураккаброқ савол бўлиб, жавобда индивиднинг “умид истиқболи” кўрсатиб берилиши керак бўлган маданият муаммосига бориб тақалган эди. Маданиятнинг энг олий идеали сифатида эса Кант деярли барча буюк Ғарб файласуфлари каби, “Худо – бу муҳаббат” деган инжил сураларини тарғиб этган хринистиан схоластлари каби, шунингдек, тасаввуф таълимоти намояндалари каби ишқни тан олган эди. Яъни ушбу идеалга кўра бутун борлиқ ишқдан бошланади ва яна ўз манбаига, ишққа қайтади. Демак, ҳар қандай индивид учун олий идеал ишқдир. Файласуфнинг асосий вазифаси ҳам индивидга шу йўлни кўрсатишдан иборат.

Маълумки, буюк рус ёзувчиси Л.Толстой ҳам Кантнинг мазкур ғоялари билан яқиндан танишган ва у билан ҳамфикр бўлган эди. Биз бунга Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” номли асари бош қаҳрамонларидан бири Андрей Болконскийнинг оғир ярадорлик ҳолатида, ўлим олди талвасасида қалбидан кечган қуйидаги фикрлари билан танишиш орқали ишонч ҳосил қила оламиз. “Ишқ бу ҳаёт демакдир, - дейди Болконский. - Мен ниманики тушунган бўлсам, фақат севганим учунгина тушунганман. Оламдаги барча нарсалар мендаги ишқ туфайли бордир. Ҳамма нарса фақат унга боғлиқдир. Ишқ бу Худо демакдир, ва ўлим – шу ишқнинг кичик бир заррачаси сифатида менинг шу умумий ва абадий манбага қайтмоғимдир”.

Кўриниб турибдики, ушбу фикрлар “Авестода”ги эзгу фикр, эзгу калом, эзгу амал ҳикмати билан ҳам, тасаввуф таълимотининг комилликка эришув, яъни шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат босқичлари орқали “Ан ал-Ҳақликка” эришиш ҳақидаги ғояларда ҳам аллақачон ўз ифодасини топган эди.

Демак, чин мураббийлик, яъни мураббий фикри, сўзи ва иши ҳамиша энг улуғ иш бўлиб келган. Ваҳоланки, ҳар қандай киши, хатто кучли олим ҳам чин мураббий бўла олмайди, албатта, балки ҳам ахлоқий, ҳам илмий билимлар эгаси бўлган ва бу сифатларни бошқаларга ҳам юқтира оладиган инсонгина чин Этика ва эстетика муаллими бўла олади. Агар шу сифатлар ўқитувчида бўлмаса, у Этика ва эстетикадан дарс бера олмайди. Ҳиндларнинг "Бхагават Гита" муқаддас китобида бу ҳақида оддийгина қилиб шундай дейилган: "Одатда одамларга раҳбар керак бўлади, раҳбар эса ўз мисолида бошқаларга намуна бўладиган одамдир. Агар раҳбарнинг ўзи нотўғри ишлар қилса, у бошқалардан тўғри бўлишни қандай талаб қила олади?".

Шундай қилиб, файласуфда теран билимларни эгаллаш ва мураббий бўлиш иқтидори бир медалнинг икки томони каби ажралмас бирликни ташкил этиши керак. Зеро, файласуф аслида кишиларни комилликка бошламоқ учун

дунёга келади. Буни Этика ва эстетиканинг “Донишмандлик ва муҳаббат” деган номи ҳам ҳамisha кўрсатиб туради. Қадимги юнон файласуфи Гекраклит яхши тушунтирганидай, “Кўп нарсани билиш ҳали донишман бўлиш эмас”. Зеро, донишмандлик (софия) билимнинг ўзидангина иборат эмас ва барча билимларнинг жами ҳам эмас. Донишмандлик тушунчасининг мазмунига кўп билим эгаси бўлиш билан бирга бу билимларни қўлланишнинг ахлоқий мезонларини ҳам билиш ва, энг муҳими, бошқа одамларга ва атроф табиатга, бутун борлиққа меҳру шафқатли бўлишни ҳам киради.

Лекин кейинги даврларда инсониятнинг бутун диққати асосан фақат билимли бўлишга қаратилди, маданиятнинг бошқа энг муҳим жихатлари эса эътибордан четда қолиб кетди. Бу ҳол Конфуций давридаёқ бошланган эди ва у ҳозирга қадар давом этиб, ўз максимал даражасига етди. Бу ҳолнинг бошланганини эса Конфуцийнинг ўз вақтида афсус билан айтган “Қадимги одамлар ўзлари учун билим олар эдилар. Ҳозиргилар эса бошқаларни эзиш учун билим эгалламоқдалар” сўзлари ҳам кўрсатган эди.

3. Эндиликда мустақил жамиятимиз маънавиятини қайта қураётган эканмиз биз бундай иллатдан озод бўлишимиз, яъни ўз билимимизни бошқаларни эзиш учун эмас, аксинча, бошқаларга ёрдам бериш учун, уларга бахтли бўлиш йўлини кўрсатиш учун қўллашимиз керак. Шундагина файласуф эзгу фикр, эзгу калом ва эзгу амал эгаси бўла олади, ўзининг чин вазифасини бажара олади.

Лекин, бугунги кунда, бизнингча, бу ҳам етарли эмас. Зеро бугунги кунда ҳар қанча эзгу фикр эгаси бўлманг ва эзгу калом айтманг ҳамда эзгу амаллар билан шахсий намуна кўрсатманг, одамларни ўзингизга жалб этувчи жиҳатингиз ҳам бўлмаса, иш юришмайди. Зеро телевидение, кино, театр, радио каби оммавий ахборот воситалари бир — бири билан мусобақалашиб, информация узатишнинг энг қизиқ усулларини қўллаб турган, “оммавий маданият” ҳам бу мусобақада улардан қолишмай турган бугунги кунда ўқитувчидан бу рақобатда қатнашмоқ учун жуда катта санъат эгаси бўлиш ҳам тақозо этилмоқда. Яъни бугун у яхши сўзни оддий айтиш билан чеклана олмайди, балки уни жуда чиройли, ифодали таъсирчан нутқ билан, яъни артистлик маҳорати билан ҳам артистлардан устун бўлиши керак. Бунинг учун киши ўзини зўрлаши ҳам керак эмас, балки ўз касбини чин қалбдан севиши керак. Шундагина булар ҳаммаси табиий равишда вужудга келади.

Ушбу саволни ёритишдан асосий мақсад ўқув жараёнида лекторнинг ўрнини ҳеч нима боса олмаслигини кўрсатиб беришдан ҳам иборат эди. Ваҳоланки, чет элларда мактаб, колледж ва бошқа ўқув даргоҳларида маърузачининг жонли

нутқини тинглаш ўрнига юксак техникалашган ахборот тизимларидан (компютер, магнитофон, интернет ва ш.к.) кенг фойдаланиш амалиёти кузатилмоқда. Биз бу ерда ўзимизнинг хос нуқтаи назаримизни билдирмоқчимиз. Бунинг учун яна бир карра ва конкретроқ равишда чин устоз темирдан ёки бошқа жонсиз нарсаларда ясалган робот эмас, балки ниҳоятда ноёб зот эканини эслаб олишимиз зарур.

Устоз (ўқитувчи, педагог) ушбу сўзнинг энг олий маъносида олиб қаралса бу " донишмандлик фидоийсидир", ҳақнинг ҳизматчиси бўлган инсондир, У жаҳолат зулматида йўл топа олмай турганларга йўлни ёритувчи зиёдир. Унинг зиёси талабанинг қоронғулик чулғаб олган қобилиятлари ва имкониятларининг намоён бўлиши, рўёбга чиқишига ёрдам берадиган кучли руҳий мададдир.

Ана шу олий маънодаги устоз ўзи гений бўлмагани ҳолда (унинг гениаллиги ҳам аслида шунда бўлса керак) генийларни тарбиялаб етиштириш қобилиятига эга бўлган зотдир. Лекин бу қобилият кўпинча ҳалқнинг назарига даҳоларга тушунганичалик тушмайди. Шунга қарамасдан устоз ўз ишини камтарлик билан давом эттираверади. Чунки унинг асл мақсади шон —шуҳрат эмас, балки баркамол инсонларни тарбиялашдир.

"Ўзиданда юксакроқ шогирдни тарбиялай олмайдиган устоз чин усгоз эмас" деган Баҳовиддин Нақшбанд ғоясининг моҳияти ҳам айна шунда эди.

Ўзиданда юксакроқ шогирдларни етиштирмақ учун эса ўқитувчи қуйидаги сифатни ўзида жо этишга тинимсиз ҳаракат қилиши керак:

1. Ўқитувчининг ўзи баркомиликка тинимсиз интилган чоғдагина чин устоз бўла олади, бу интилишдан тўхтагани замони у бу номга муносиблигини йўқотади. Фалсафий материални баён этишнинг бошқа шаклларида (газета, илмий адабиётлар, радио, телевидение ва ҳ.к. даги чиқишларида) бундай узлуксизлик талаб этилмайди. Зеро, ўқитувчи бир ой, бир йилда бир марта эмас, балки ҳар куни кечагидан комилроқ бўлиши керак. Чунки у ҳар куни, ҳар соат, ҳар дақиқа ўз шогирдлари учун намунадир.

2. Ўзининг ҳар битта шогирдида яхши ва ёмон томонларни, ютуқ ва камчиликларни кўра оладиган, уларга ишона оладиган, улар даврасига кўтаринки руҳ кирита оладиган, ўз ўқувчилари қалбини ром эта оладиган бўлиши зарур. Фалсафий материални баён этишнинг бошқа шаклларида эса муаллиф ўз мухлислари билан бундай бевосита алоқадорлик, шогирд қалбига тўғридан тўғри кириш имкониятига эга эмас.

3. Ўқитувчининг вазифаси ўз ўқувчиларига билим беришдангина иборат эмас, балки ва, асосан, уларнинг эндигина шаклланаётган онгини энг олий руҳий кадриятларга — Муҳаббат, Адолат, Ҳақ (Ҳақиқат), Гўзаллик кабиларга йўналтиришдан иборатдир. Унинг ана шу жиҳати бугунги кунда айниқса долзарб. Зеро, Этика ва эстетикани фақат фан деб қараб келинган вақтларда устознинг вазифаси фақат билим бериш билан чекланиб қолгани туфайли бир қатор ёш авлод теран руҳий кадриятлардан баҳра олиш имкониятидан узоқ вақтлар маҳрум бўлиб келган эди. Киши онгини энг олий руҳий кадриятларга йўналтириш эса ўқитувчи билан шогирд орасида иккиёқлама жонли мулоқот бор бўлган чоғдагина мумкин бўлади. Радиода, телевидение экранларида ва ҳ.к. бундай бевоситалик йўқ, яъни "қалб қалбдан бевосита сув ичиш" имконига эга эмас.

4. Талабаларни тарбиялаётган устоз аввало ўз шахсий менини ҳудбинликдан ажратиб олмоғи, ўзининг ҳар бир ҳатти-харакатини бошқара оладиган бўлиши керак. Шунингдек, унда асосий ҳаётий масалаларга нисбатан очиқ-ойдин, аниқ қарашлар шаклланган бўлиши, бошқаларни тушуниш истаги ва қобилияти ривожланиши ва бу йўлда катта сабру тоқат ҳислатларини касб этиши ҳам керак.

Фалсафий материални бошқа ерларда баён этишнинг ҳеч қайси шаклида лектордан бундай сифатлари қатъий, изчил, узлуксиз ва давомли бўлиши талаб этилмайди.

Шундай қилиб, ўқув жараёнида малакали, ўз ишини яхши биладиган ва яхши кўрадиган, билимли ва ахлоқли, одил ва инсонпарвар, ширинсўз ва моҳир нотик (оратор) сифатига эга бўлган Этика ва эстетика ўқитувчисининг ўрнини ҳеч бир янги технология билан алмаштириб бўлмайди. Телевидение кўрсатувлари, матбуот саҳифаларида чиққан ахборотлар ҳам талабанинг педагог лектор билан жонли мулоқоти ўрнини асло боса олмайди.

Чунки, талаба маърузачининг на радиодаги, на телевидениядаги чиқишларида ва на матбуотда чоп этилган мақолаларида муаллиф фикрининг ўзини қизиқтириб қолган жойларига жалб қилиш, савол бериб, ўз саволларига шу зумда, бевосита жавоб олиш, у билан бевосита боғланиш, дарс мазмунида фаол иштирок этиш имкониятига эга бўла олмайди. Иккинчи томондан, нотик(лектор) ҳам ўз лекциясини қандай қабул қилаётганидан, тингловчига қандай таъсир кўрсатаётганидан, унда қандай саволлар туғилаётганидан ёки уни умуман бефарқ қолдираётганидан ва бошқа ҳолатларидан бевосита ва тез хабардор бўла олмайди. Шунинг учун умуман ўқитишда, айниқса Этика ва эстетикани ўқитишда ахборот узатишнинг бошқа воситаларидан фойдаланиш мумкин ва керак бўлган ҳолларда ҳам меъёрни эсан чиқармаслик ва асосий эътиборни жонли мулоқатга

қаратиш зарурлигини эсдан чиқармаслик керак. Албатта, таълимнинг маъруза— мулоқотдан бошқа ҳилларининг ҳам катта аҳамияти бор. Лекин, буларнинг ҳеч бири жонли мулоқотнинг ўрнини асло боса олмаслигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Этикет—бу кишиларнинг ўзаро муносабатига тегишли умумий тарзда қабул қилинган ва риоя қилиниши талаб этиладиган ахлоқий қоидалардир. Шунга кўра у муомила одобининг расмийлашган шаклидирки, у ҳар бир халқнинг урф-одати, хулқ-атвори билан бевосита боғлиқ одоб қоидалари ҳисобланади. Масалан, бизнинг халқимиздаги меҳмондорчилик, дастурхон устида ўтириш – овқатланишнинг одоб қоидалари—этикетлардан (дастурхон тўрида энг катталарнинг ўтириши, овқат ейишни уларнинг бошлаб бериши ва бошқ.)дан Ғарб – Оврўпа халқларнинг бу борадаги этикетлари фарқ қилади. (Бу ўринда Махтумқулининг: “Ҳар йигитнинг аслини билай десангиз, маракада ўтириб туришинг кўринг” деган сўзларини эслаш кифоя).

Бугунги глобаллашув, дунё халқлари маданий алоқаларининг кенгайиб боришида кишиларимизда, айниқса ёшларимизда миллий қадриятларимизга содиқлик руҳида тарбиялаш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Шунга кўра ёшларимиз миллий этикет кўникмаларини шакллантириш бугунги тарбия тизимининг муҳим вазифаси ҳисобланадики, оила буни амалга оширувчи асосий субъект саналади. Дарҳақиқат, одоб кўникмалари болада ёшлиқдан бевосита ота-онанинг намунавий хатти-ҳаракатлари таъсирида шаклланади. “Қуш уясида кўрганини қилади” деган халқ ҳикматида ана шу оддий ҳақиқат мужассамлашгандир.

Этикет муомала одоби сифатида фақат муайян миллат, халқ муносабатидаги эмас, балки халқаро ижтимоий-сиёсий миқёсида, хусусан, дипломатия соҳасида қабул қилинган қонун-қоидалар тарзида ҳам амал қилади. Бундай қонун қоидалар расмий ҳарактерга эга бўлиб, уларга элчилардан тортиб, давлат бошлиқларигача бирдай риоя қилиниши талаб этилади. Ва уларни бузиш қатъиян тақиқланадики, бунга йўл қўйилган ҳолда катта жарима тўланади. (Собиқ шўролар мамлакатининг бошлиғи Н. С. Хрушчев 1962 йилда БМТ ассамблеясида маъруза қилиш этикетини бузганлиги учун унга жарима белгиланган эди).

Касб одоби ахлоқий маданиятнинг моддий ва маънавий ишлаб чиқариш жараёнида амал қилиш шаклидир. Бошқача қилиб айтганда, касб одоби муайян ишлаб чиқариш соҳасида шуғулланувчи шахс—касб эгасининг ўз ижтимоий бурчини ахлоқий норма, меъёрлар мезонидан ўташ маданиятидир. Касб одоби бир-бири билан узвий боғлиқ икки жиҳатни ўз ичига олади: ҳуқуқий ва ахлоқий. Касб эгасининг ўз бурчини жамиятнинг мақсад ва манфаатларига мувофиқ мажбурият доирасида бажариши биринчи жиҳат моҳиятни ифодаласа, иккинчи жиҳатнинг моҳияти эса ихтиёр эркинлиги, ахлоқий танлов асосланишлиги билан изоҳланади. Ва қайд этилган жиҳатлар ўзаро узвий бирликда касб эгаси фаолиятида ахлоқий муносабат тарзида намоён бўлган пайтдагина касб одоби ахлоқий маданиятнинг амал қилиш шакли ҳисобланади. Дарҳақиқат, масалан, шифокор-врачнинг касб одоби Гиппократга қасамёдини фақат мажбурият

доирасида эмас, балки ахлоқий танлов тамойиллари асосида адо этишлигида намоён бўлади. Шунини таъкидлаш керакки, касб одобида ҳуқуқий жиҳат белгиловчи, устувор томон ҳисобланади. Ва шу боис ҳеч бир табиб, ҳатто ўзининг ашадий душманини ҳам даволамасликка ҳаққи йўқ.

Касб одоби ҳуқуқий ва ахлоқий жиҳатларининг бирлиги тамойили барча касб эгаларига ҳам бирдек таллуқлидир.

Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, касб одоби турли тоифадаги кишилар ўртасидаги ўзаро алоқа муомала одоби бўлиб қолмасдан, айна пайтда унда шахс ва жамият ўртасидаги ижтимоий муносабатлар ифодаланади. Чунки ҳар бир ижтимоий гуруҳ касбий вазифа-бурчларини бажаришига кўра иерархияли, мавқега эгадирларки, бунда уларнинг бири иккинчисига нисбатан имтиёзли ҳуқуқга эга бўлади. Чунончи, ўқитувчи укувчига нисбатан, мактаб директори ўқитувчига нисбатан ва ҳ.

Шу жиҳатдан олиб қараганда касб одоби маданияти жамият ва шахс муносабатларини уйғунлаштиришда муҳим мавқени эгаллайдики, бу айниқса бугунги кунда мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этишда муҳим аҳамият касб этади. Зотан бундай жамият ўз моҳиятига кўра ўз-ўзини бошқа тамойилига асосланган тизим бўлиб, бунда фуқароларнинг ахлоқий маданияти устивор мавқени эгаллайди.

Назорат саволлари

1. Ахлоқ ва нафосат фалсафаси асосий тушунчаларининг тизимлилик хусусияти.
2. Санъат эстетик тарбиянинг асосий воситаси сифатида
3. Ахлоқий ва эстетик тушунчаларнинг боғлиқлиги.
4. Гўзаллик ва эзгуликнинг ўзаро алоқадорлиги
5. Хулқ гўзаллиги
6. Никоҳ ва оиланинг ахлоқий –эстетик воқелик сифатидаги хусусиятлари
7. Бахт тушунчасининг ахлоқий моҳияти
8. Виждон тушунчасининг моҳияти
9. Бурч ва унинг кўринишлари
10. Гўзаллик ва эзгуликнинг ўзаро алоқадорлиги

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

(жами 10 соат)

Амалий машғулотлар ижтимоий фан йўналиши бўлганлиги сабабли семинар тарзида ўтказилади ҳамда қуйида бериладиган саволлар ва уларнинг жавобларини замонавий педагогик технологияларини қўллаган ҳолда бажаришни тақазо этади.

1- амалий машғулот: “Этика” ва “Эстетика” фанини ўқитишнинг замонавий усуллари ва услублари.

Режа:

1. Жаҳоннинг илғор олий таълим масканларида “Этика” ва “Эстетика”ни ўрганиш ва ўқитиш тажрибалари.
2. Ўзбекистонда “Этика” ва “Эстетика”ни қиёсий ўрганиш муаммолари.
3. Этика, эстетика фанини ўқитиш муаммолари ва методикаси.
4. Этика ва эстетика фанидан таълим беришнинг дидактик тамойиллари. Этика ва эстетика фанини ўқитишда илғор педагогик технологиялар ва интерактив усуллар.

Ҳозирги даврда этика ва эстетикани ўқитишнинг яна бир мураккаблиги шундаки, уни ўрганадиган инсонлар табиатида ҳам катта тезлик билан мураккаб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Яъни, биз бугунги талабалар бутун инсоният маънавиятида содир бўлган глобал маънавий инқирознинг аксу садоси эканини ҳам ҳисобга олишимиз жоиз. Маълумки, ушбу жараён биз тоталитар социализм давридаги ёпиқ жамият шароитидан чиққан ва Ғарб фалсафасининг О.Шпенглер, Х.Ортега-и-Гассет, К. Мангейм, Х. Арндт, Т. Адорно, М. Хоркхеймер, В. Беньямин ва Г. Маркузе каби таниқли файласуфлари салбий моҳиятини аниқ ёритиб берган оммавий маданиятнинг ёпирилиб кириб келиши учун қулай бўлган очик жамият, ахборот хаоси, глобаллашув, шунингдек, мафкуравий хуружлар шароитида айниқса катта хавф туғдирмоқда. Бу ҳол мазкур шароитда ёшларни аслида элитар маданият бўлиб келган фалсафий маданият руҳида тарбиялашни, асл баркамол авлодни етиштириш ишини беқиёс мураккаблаштиради. Бу ҳол бўйича давлатимиз раҳбари ўз бевовталигини жуда кўп марта таъкидлагани бизга яхши маълум. Хусусан, президентимиз ёшларни очик ахборот олиш даврида ҳукм сураётган умумбашарий маънавий кризисдан асраш муаммосига деярли барча асарларида алоҳида эътибор қаратган. Масалан, “...кейинги йилларда кўплаб намоёниш этилаётган жангарилик фильмларини олайлик, - деб ёзади И.А.Каримов. - Бу фильмларни кўпчилик, айниқса, ёшлар мароқ билан кўради, чунки одамзот табиатан мана шундай тўполонларни томоша қилишга мойил... Афсус билан таъкидлашимиз лозим: тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинкглари, яъни хатти-ҳаракатларини кўзгатиб юбориш осонроқ. Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча

турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қахрамонларига кўр-кўрона тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди.”

Учинчи томондан, ҳозирги даврда фалсафа, этика ва эстетикани ўқитишда барча фанларни ўқитишда бўлгани каби янги услубиятни қўллаш, яъни инновацион методлардан фойдаланиш талаб этилмоқда. Яъни биз шаклланиши ҳали ўз ниҳоясига етмаган этика ва эстетика фанларини янги услубият асосида ўқитиш муаммолари устида ҳам ишлашимиз зарурати кўндаланг бўлмоқда.

Мазкур шарт-шароитдан келиб чиқилса, ҳозирги кунда таълим юртларида мазкур фанларни ўқитиш нақадар мураккаб иш экани кўринади. Шунга кўра фалсафадан мутахассис бўлиш ҳозирги даврда ниҳоятда қийин ва масъулиятли, айни пайтда жуда шарафли ва масъулиятли ишдир. Лекин бу шараф фақат ўқитувчининг ўз виждони ва уни тушуниб ета олган айрим талабалардан бошқаларга сезилмайдиган беғараз шарафдир.

Ана шу шарафга созовор бўлиш учун даставвал дарс ўтиш жараёни ҳақида умумназарий тасаввурга эга бўлишимиз муҳимдир.

2. Ўзбекистонда Этика” ва “Эстетика”ни қиёсий ўрганиш муаммолари.

Олий ўқув юртида ишловчи профессор, доцент, ассисентларнинг энг асосий вазифаси – талабаларни ўқитишдир. Ўқитиш жараёни ҳақида икки ҳил тасаввур шаклланган бўлиши мумкин. Биринчиси, Субъект-объект орасидаги муносабат тарзида ифодаланса, иккинчиси Субъект-субъект орасидаги муносабат тарзида ифодаланади. Биринчи ҳолда ўқитувчи талабаларга информацияни қабул қилувчи объект сифатида қараса, иккинчисида у билан бевосита мулоқат қилувчи, яъни ҳамсухбат сифатида қарайди. Албатта, ушбу фанлардан дарс ўтишнинг энг яхши шакли биринчисидир.

Методикадан баъзи мутахассисларнинг фикрига кўра гўё дарс ўтишнинг иккинчи шакли янги бўлиб, биринчиси эски, анъанавий экан. Бу фикрни тўғри деб бўлмайди. Чунки, аввало, барча даврларда ҳар икки шаклни ҳам қўллашнинг давр ва шарт шароитлар билан тақозаланадиган ҳамда ўқитувчининг ўз ҳолатидан келиб чиқадиган (яъни объектив ва субъектив) сабаблари бўлади. Шу маънода бу масала таҳлилига конкрет ёндошув зарур.

Масалан, субъект-объект муносабати 1) талабалар гуруҳида тортинчоқ, нофаол ёки билим савияси жуда саёз талабалар кўпчиликини ташкил этадиган ҳолда; 2) ўқитувчининг ўзи маърузани бемалол ўқий оладиган тажриба ва билимга эга бўлмаган ҳолда 3) ўқув мавзуси ва материали жуда янги, ҳали ҳар томонлама ўрганилмаган, эндигина ўрганила бошланган ҳолда бўлиши ҳам мумкин. Шу каби ҳолларда барча даврларда, айниқса, бугунги кун дарсларида субъект-объект муносабати қарор топиши табиий. Лекин бундан, биринчидан, этика ва эстетика дарсларини ҳамиша шундай ўтиш керак, деган хулосани чиқаришга ҳам шошиш керак эмас. Иккинчидан, шундай ҳолларда ҳам, яъни субъект-объект доирасида дарс ўта туриб ҳам бундай дарслар ичида ҳам субъект-субъект муносабатлари тарзини ҳам имкон борича, фрагментар равишда бўлса ҳам киритиб туриш мумкинлигини ҳисобга олиш жоиз.

Аксинча, субъект-субъект тарзида дарс ўтилишида, ўқитувчи асосий субъект бўлиши, талабалар эса унга нисбатан муайян даражада объект бўлишлари ҳам табиий. Масалан, фалсафадан дарс беришнинг энг юксак намунаси ҳисобланмиш Платоннинг барча диалогларида Сукрот ўз шогирдлари билан баҳс (диалог) олиб бораркан, яъни субъект-субъект тарзида мулоқот олиб бораркан, ушбу мулоқотларнинг катта қисмида, айниқса асосий ғоялар муҳокамаси ва хулосаларида Сукрот монологлари катта ўрин эгаллаганини кўрамиз. Ваҳоланки, Сукротнинг шогирдлари, бизнинг дастлабки дарсларда фалсафа нималигини тасаввур ҳам эта олмайдиган ҳолда дарсга кирадиган, масалан, ҳуқуқшунос бўламан деб, кириш бали етмагани учунгина бошқа факультетга кириб, шунинг билан бирга на ўз соҳасини ва на фалсафани билишга қизиқиш билан қарай олмайдиганларлардан ҳам ташкил топишини ҳисобга олишга тўғри келади.

Шуларнинг ҳаммасига қарамасдан, ҳозирги кун талабасига ўқитувчи ҳам объект, яъни билимлари узатилаётган ва ўзи ўзгартириши керак бўлган объект сифатида ҳам, ўзи билан тенг мулоқотга ҳақли субъект сифатида ҳам ёндошуви мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги давр фалсафий дарсларининг юксак экзистенциал маъноси ҳам шунда, яъни талаба билан тенгдай, айна вақтда ундан устун устоз даражасида тура билишдадир. Бу вазиятда туриш тажрибасиз ва фалсафий-назарий билими саёз ўқитувчи учун жуда қийин ва қалтис иш. Шунинг учун ҳам бу ҳолларда кўпчилик ёш ўқитувчилар субъект-объект вариантыда иш юритадилар. Ушбу вариантни ишнинг бошланишида, унинг айрим қисмларида қўллашни узурли ҳисоблаш мумкин бўлса ҳамки, уни мутлоқлаштириш ярамайди. Чунки бугунги кун талабаси гарчи чуқур назарий билиш кўникмаларига эриша олмаган бўлса ҳамки, кенг ахборот омборига эгаллиги жихатидан ўз ўқитувчисидан устун келиши қийин

эмас. Айни шундай ҳолларда унинг билан субъект-субъект, яъни фалсафий суҳбатларнинг “тенгхуққли партнери” сифатида мулоқатда бўлиш фойдали бўлади.

Юқорида берилган матндан қуйида берилган саволларга жавоб беринг.

Саволлар

1. Ахлоқ ва нафосат фалсафасининг предмети, тадқиқот доираси мақсади ва вазифалари.
2. Ахлоқ ва нафосат тузилмаси.
3. Ахлоқ ва нафосат фалсафасининг тушунчалари.
4. Гўзаллик ва эзгул ик тушунчасининг ўзаро алоқадорлиги.
5. Ахлоқ ва нафосатнинг миллий – минтақавийлик хусусиятлари.
6. Ахлоқ ва нафосатнинг маънавият тизимидаги бирлаштирувчилик хусусияти.
7. Ахлоқ ва санъат.
8. Фожевийлик ва қахрамонлик тушунчаси.
9. Ахлоқий ва эстетик муносабат.
10. Ахлоқий равнақ тушунчасининг ахлоқий тараққиёт тушунчаси билан узвийлиги.

Амалий машғулотни ўтказиш тартиби:

1. Тингловчи берилган ҳар бир савол бўйича ўз фикрини баён қилади;
2. Қўйилган саволни қандай қилиб қулай ўқитиш методлари ҳақида таклиф беради;
3. Берилган таклиф бўйича бир нечта мисоллар кўрсатади;
4. Таклиф қилинаётган замонавий таълим методининг самарадорлигини исботлайди.

2-амалий машғулот. Ахлоқий ва эстетик маданиятни шакллантиришнинг тарбиявий воситалари ва йўллари.

Ўрта асрларда ахлоқий тафаккур мусулмон шарқида юксак тараққиёт даражасига кўтарилган. Агар Ғарб-Оврўпада бу даврда турғунлик-схоластика ҳукм сурган бўлса, бу минтақада, хусусан Марказий Осиёда уйғониш даври юз беради. Бу даврда ахлоқшунослик машшойийунлик (арастучилик) ва тасаввуф фалсафий-диний таълимотлари ривожландилар. Беруний, Фаробий, ибн Сино, Ибн Рушдлар, Арасту таълимотини ривожлантирган ва ахлоқшунослик масалаларини ана шу йўналишда талқин қилган мутафаккирлардир.

Абу Наср Фаробий (873-950)нинг ахлоқий қарашлари унинг “Фозил одамлар шаҳари”, “Шаҳарни идора этиш китоби”, “Бахт-саодатга эришув ҳақида рисола” каби асарларда баён этилган. Фаробийнинг қарашича ахлоқий Камолотга эришиши инсоннинг ўз қўлидадир. Бунга эса тарбия ва ўз-ўзини тарбиялаши орқали эришилади. Барча халқлар бахтга эришиш учун бир-бирлари билан, ҳамкорлик муносабатида бўлишлари керак деб кўрсатади файласуф. Бахт, унинг талқинича, табиат ҳақидаги билимларни ўзлаштиришдир.

Абу Райҳон Беруний 973-1048 ҳар қандай билимлар инсоннинг ахлоқий камолотга хизмат қилиш кераклигини у “бурч” “номус”, “яхшилиқ ва ёмонлик”, “адолат”, “виждон” мезонли тушунчаларни ана шу нуқтаи назардан туриб талқин қилади. Унинг ана шу ахлоқий қарашлари “Ҳиндистон”, “Жавохирот” асарларида ўз

аксини топган.

Абу Али ибн Сино (980-1037) ахлоқий қарашлари “Саломон ва Ибсол ҳақида қисса”, “Зафарнома”, “Рисолат ат-Тайёр”, “Аксам аль умум ал ақлини” асарларида баён этилган.

Ибн Сино ахлоқий фазилатларни птуэлич.. эмас, балки тарбия маҳсули деб ҳисоблайди. Унингча, камолотга интилиш яхшиликдир. Савол жавоб тарзида ёзилган “Зафарнома” номли пандномасида яхшилик қуйидагича тавсифланади.

“- Яхшиларнинг яхшилиги нимада? Деди: - Хоксорлик, беминнат саховат ҳамда мукофот таъма қилинмаган хизматида”¹³

Фаробий, ибн Синонинг фалсафий-ахлоқий қарашлари араб файласуфи Ибн Рушд (1126-1198) томонидан ривожлантирилади. Унинг ахлоқшуносликка оид қарашлари “Таҳофут ут-таҳофут” асарида баён этилган бўлиб, бунда у ихтиёр эркинлиги масаласи устида фикр юритилади. Унингча, инсон хулқ-атвори билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар азалдан белгилаб қўйилмайди, у ихтиёр эркинлигига эгадир. Бундай эркинликни инкор этиш яратувчининг моҳиятига зиддир, зотан инсоннинг ахлоққа зид хатти-ҳаракатларини тақдири азал битиклари деб бўлмайди. Илло ўз бандаларига ёмонлик соғиниши, уларни ёвузликка бошлаш яратувчининг атрибутларига кирмайди.

Ўрта асрлар мусулмон Шарқда **тасаввуф** диний-фалсафий таъминот VIII аср боши ва IX аср бошларида Марказий Осиёга кенг ёйила бошлайди ва у Абдуҳолик, Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро каби бир қатор машҳур мутасаввулар томонидан ўзига хос маънавий-ахлоқий таъминот сифатида ривожлантирилади.

Аҳмад Яссавий (тахм. 1103-1166) ахлоқий қарашларини теран фалсафийлик билан йўғрилган “Девони ҳикмат” номли ўғит-пандномасида баён этади. Унингча, Худога-Ҳақиқат, Эзгулик тимсолига эришиш учун нима хизмат қилса, уларнинг барчаси ахлоқий фазилатлардир.

Тасаввуфнинг Яссавия йўналиши унинг номи билан аталиб келинади.

Абдуҳолик Ғиждувоний (1103-1220) инсонни маънавий ахлоқий комиликка олиб боровчи йўллар (рашҳа)ларни ишлаб чиқади ва булар кейинчалик нақшбандия тариқати учун асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу тамойиллар тўртта бўлиб, улар: 1. Ҳуш дар дам: зикр вақтида ҳар бир чиқаётган нафас хушёрлик билан чиқмоғи, ғафлатга тушмаслик лозим, ҳар нафас олиб чиқариш пайтида Аллоҳни зикр қилиш даркор. 2. Назар бар қадам: солиқ тариқат аъзоси қаерда бўлмасин ҳар бир қадамига назар солиши, огоҳ бўлиб юрмоғи лозим. 3. Сафар дар ватан: солиқнинг ёмон одатдан хушхулқликка йўналиши. 4. Хилват дар анжуман: Зоҳиран халқ билан, ботинан Ҳақ билан бўлиш зарурлиги.

Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389) тасаввуфни маънавий-ахлоқий таълимот даражасига кўтарган мутасаввуф. У асос солган Нақшбандия тариқати Маркази Осиё халқларининг маънавий ҳаётдан чуқур ўрин эгаллайдики, бугунги кунда маънавиятимизни шакллантиришда, миллий мафкурамизни кишилар қалбига сингдиришда ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Нақшбандия тариқати А.Ғиждувоний таълимотининг такомили бўлиб, унинг

¹³ Абу Али ибн Сино. Зафарнома. Самарқанд, “Сўғдиёна”, 1993, 10-бет.

асосида “Дил ба ёру даст ба кор” (“Кўнги́л Худода, кул эса ишда бўсин”) деган диний (илоҳийлик) лик ва дунёвийликни ўзида мужассамлаштирувчи шиор ётади. Мазкур шиорнинг мазмуни шундаки, ахлоқийлик инсоннинг бахт-саодатига йўналтирилган бунёдкорлик ишларида намоён бўлади ва бундай ахлоқийлик эса илоҳийлик билан йўғрилган бўлиши лозим.

Нажмиддин Кубро (1154-1226)нинг ахлоқий қарашлари “Шархуссунна вал-мисолиҳу”, “Усули асари”, “Фавоинҳул-Жамол” номли асарларида баён этилган. Кубривия тариқатининг моҳияти қуйидаги ўнта ахлоқий қоидаларда мужассамлашган: тангрига ўз ҳоҳиши билан юзлашиш; зуҳд фи дунё-ҳар қандай лаззатдан ўзни тийиш; таваккул-Оллоҳга эътиқод ва бу йўлдан ҳар қандай нопок нарсалардан воз кечиш; қаноат; узлат-хилватни ихтиёр қилиш; мулозамат аз-зикр; таважжух-Худого муҳаббат қўйиш; нафсни енгиш; муроқабат-тафаккур, мушоҳада қила билиш; ризо-Худо хушнудлиги эришиш.

Тасаввуф (нақшбандия) тариқати маънавий-ахлоқий таъминот сифатида Темур ва Темурийлар даврида халқ мафкурасига айланади ва кишиларни мўғул истилосига қарши курашга, бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш учун хизмат қилади. Амир Темурнинг “Куч-адолатда” деган шиори мазмуни нақшбандия тариқатининг “Дил ба ёру даст ба кор” тамойили билан йўғрилган эди. Темурийлар даврида Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби ижодкорлар нақшбандия тариқати тамойиллари асосида ижод қиладилар ва унинг ғояларини ҳаётга тадбиқ этишда ибрат намуналарини кўрсатадилар.

Абдурахмон Жомий (1414-1492)нинг “Баҳористон” асарида бахт, бурч, яхшилик ва ёмонлик каби ахлоқий мезоний тушунчалар хусусида фикр юритилади.

Алишер Навоий (1441-1501) инсонни олий кадрият деб билади ва бунга ҳар бир киши энг аввало ўзида ахлоқий фазилатларни шакллантириш орқали эришади. Инсон бу дунёга бир марта келар экан, деб уқдиради мутафаккир ўзида ана шундай фазилатларни касб этиб яшамоғи керак:

Камолот касб этким олам уйидин,
Сенга фарз ўлмағой ғамнок чиқмоқ.
Жаҳондин нотамом ўтмак биайних
Эрур ҳаммомдан нопок чиқмоқ.

Унинг “маҳбуб ул-қулуб” асари бевосита ахлоқий масалаларга бағишланган бўлиб, унда ахлоқий меъёрлар, тамойиллар ўғит, ҳикматлар тарзида баён этилади.

XV асрдан бошлаб Оврўпада уйғониш даври бошланади ва бу кейинчалик янги-илм фан, маърифатнинг ривожланган даврнинг шаклланишига замин тайёрлайди. **Уйғониш давридаги ахлоқий қарашлар гуманизм-инсонпарварлик ғоялари** таъсирида ривожланадики, бунга Лоренцо Валла, Никалло Макиавеллалар катта ҳисса қўшадилар.

Л.Валла (1407-1457) “Ҳақиқий ва ёлғон эзгулик”, “Ихтиёр эркинлиги ҳақида” номли асарида барча жонзотларнинг табиатан ўзини асрашга ва изтиробдан қочишга интилишини таъкидлайди ва буни ўзининг ахлоқий қарашига асос қилиб олади. У муҳаббат, ихтиёр эркинлиги масалаларини ана шундай биологик қарашидан келиб чиққан ҳолда тавсифлайди. Унингча, муҳаббат лаззатга ўхшаш ҳиссий идрок этишдир, ихтиёр эркинлиги эса ҳар бир кишининг яхши яшаш учун интилиши ва

ёмонликдан қочишидир.

М.Макиавелли (1469-1577) ахлоқшунослик масалаларини дин, сиёсат билан бевосита боғлиқ тарзда талқин қилади. Унинг бундай қарашлари “Подшоҳ”, “Тин Ливейнинг биринчи декадаси” асарларида баён этилади.

И. Кант ва Г.Гегеллар янги давр ахлоқшунослиги ривожига катта ҳисса қўшган немис мумтоз фалсафасининг намоёндаларидир.

И.Кант (1724-1804)нинг ахлоқий қарашлари ундан кейинги давр ахлоқшунослигига катта таъсир кўрсатади. У “катъий императив” (“мутлақ буйруқ”) ёки “ахлоқнинг олтин қоида”си деган ном олган ғояни илгари сурадики, унга мувофиқ мазкур буйруқ (императив) хатти-ҳаракатнинг мазмунига боғлиқ бўлмаган ҳолда хулқ-атворнинг ялпи умумий қонунини бўладиган қоидага амал қилишни талаб этади.

Мазкур қонуннинг муҳим талаби: бу “... фақат шундай қоидага мувофиқ ҳаракат қилки, унга амал қилиш баробарида унинг энг умумий қонун бўлиб қолишини хохлаб қолишининг мумкин бўлсин”¹⁴.

Кантнинг фикрича, инсоннинг табиий майллари иродага таъсир ўтказиши ва айни пайтда ирода эркин ақл ёрдамида ўрнатилган қонунга бўйсинади. Бу ахлоқий мажбурият-амр сифатида катъий императив-мутлақ буйруқ мавқеига эгадир. Ва шундан келиб чиққан ҳолда ахлоқийликнинг мезони адолатдир, деб ҳисоблайди файласуф.

Кантнинг ахлоқий қарашлари унинг “Хулқлар метофизикаси”, “Ахлоқ метафизикаси” асарларида ўз аксини топган.

В.Гегель (1770-1831) ахлоқшунослик масалаларини ҳуқуқ, сиёсат билан боғлиқ тарзда талқин қилади. Унинг ахлоқий императив ҳақидаги қарашни шундай: “Қонунлар ҳаракат қилмайди, балки фақат инсон ҳаракат қилади”.

У черковнинг таркидунёчилик ахлоқига қарши чиқади ва ҳар қандай фазилат “Ҳузур-ҳаловат бахш этса, шунчалик саодатга элтади”, деб ҳисоблайди.

Энг янги давр ахлоқшунослиги бевосита шу давр фалсафий фикри учун хос бўлган иррационализм (лот. Irrationalis-ғайри ақлий) услуби таъсирида ривожланади. Эксистенциячилик, прагматизм, позитивизм, руҳий таҳлил каби ахлоқий йўналишлар ана шундай услубий таъсир натижасида шу даврда юзага келади.

Эксистенциячилик (лот. Existentia-мавжудлик) XX аср ахлоқшунослигидаги етакчи йўналишдир. Мазкур таълимотда кишининг ҳар лаҳзада ҳаёт ва ўлим оралиғида кечадиган ички кечинмалари мавжудлиги асосий масала сифати олиб қаралади. Ушбу таълимот немис файласуфи Карл Ясперс (1883-1969) томонидан илгари сурилади ва ундан кейинчалик фашизмнинг ғоявий қуроли, мафкураси сифатида фойдаланилади. Чунки Ясперс инсондаги зўрлик, шавқатсизликка мойил биологик жиҳатларни унинг маънавий-ахлоқий жавобгарликдан озод ҳолатдаги мавжудлиги тарзида талқин қилади. Кейинчалик экзистенциализмга франциялик Жон Пол Сартр (1905-69) томонидан гуманизм руҳи сингдирилади.

Прагматизм АҚШ да юзага келган бўлиб, унинг намоёндалари (Ч.Пирс, Ж.Дьон) ахлоқий меъёрлар, нормалар кишининг фойдали фаолияти талабларига бўйсинади, деган қарашни илгари сурадилар. Шунга кўра, деб ҳисоблайди улар, ахлоқ киши

¹⁴ Кант И. Соч. В. 6 Т. – М., 1965, Т. 4, с. 260.

хатти-ҳаракатлари, феъл атворларининг нормалари эмас, балки унинг истак ва ниятларидир. Ва улар ҳар бир кишининг ўз хоҳиши, ўз мақсади бор бўлгани учун уларда шунга мувофиқ ўзи учун нима яхши ва нима ёмон эканлигини аниқлашга ёрдам берувчи ахлоқий меъёри, ўлчовлари бўлади.

Рухий таҳлил таълимотининг асосчиси австриялик психолог Зигмунд Фрейд (1856-1939) бўлиб, у ахлоқий масалаларни киши руҳиятида муҳим мавзени эгалловчи онгсизлик Фрейднинг фикрича, инсон шахси учта-Ид,Эго, Суперэго компоментларининг ўзаро бирлигидан ташкил топади. Ҳолати орқали талқин қилади. (Ид) Фрейднинг фикрича, онгсизлик инсон шахси таркибидаги Марказий компонентдирки, у инсон танасининг ички эҳтиёжидан келиб чиқади. Онгсизликда ҳеч қандай замон таъсири бўлмайди ва унда ҳеч қандай яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам йўқ, у ахлоқий меъёрларга бўйсинмайди.

Инсон шахси таркибидаги Эго ва Суперэго компоментлари бевосита Ид билан боғлиқдир. Эго Ид негизида, Суперэго эса Эго заминида вужудга келади. Шахсдаги барча ахлоқий меъёрлар, хулқ-атвор талабалари Суперэго компоментида мужассамлашади ва маънавий ахлоқий тақиқлар қатламини ҳосил қилади.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Оврўпа Шарқ Мамлакатларида рўй берган ижтимоий-сиёсий, маданий ўзгаришлар турли йўллар билан Туркистон ҳаётида ҳам кириб кела бошлайди. Бу даврда Россия Чоризми 1870 йилга келиб Қўқон хонлигини босиб олади ва Бухоро ҳамда Хива хонликларини вассалига айлантиради. Туркистон халқларининг чоризм мустамлакачилигига қарши кураши-маърифатчилик ҳаракати юзага келади. Мазкур ҳаракат янги тараққиёт, илм-маърифатга чақирувчи, миллатни уйғотувчи куч сифатида майдонга келади. Аста-секин маърифатчилик ҳаракатидан жадидчилик ўсиб чиқади. Ва у таълим-тарбия янгича мактаб, маориф тизимини йўлга қўйиш масалаларини кун тартибига қўяди. Бу даврда Аҳмад Дониш, Бердақ, Абай, Абдулла, Авлоний каби маърифатпарварлар етишиб чиқади.

Аҳмад Дониш (1827-1897) мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни танқид остига олади. Ўз юртининг Оврўпа мамлакатларидан иқтисодий, маданий жиҳатдан орқада, қолишнинг асосий сабабларини кўрсатиб беришга ҳаракат қилади.

Унинг фикрича, агар ҳукмдор адолатли юритса, илм-фан, санъатнинг гуллаб-яшнашига йўл очиб берса, мамлакат обод бўлади, халқ фаровонликка эришади. Қорақалпоқ шоири Бердақ (1927-1900) “Ахмоқ подшо”, “Халқ учун”, “Бўлган эмас” каби асарларида ахлоқий меъёрлар, тамойиллар поэтик услубда баён этилади.

Абай Иброҳим Қунанбаев (1845-1904) жамиятдаги барча салбий ҳодисаларнинг сабаби ахлоқий қоида, талабларга риоя қилмасликдир деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, одам боласи онадан ахлоқсиз бўлиб туғилмайди, унинг ахлоқсизлиги тарбиясизлик натижасидир. Абай ҳаё, уят, инсоф, одилликни инсоннинг энг асосий фазилатлари деб кўрсатади. Масалан, у уятни кишининг ор-номуси, ўзининг ярамас хулқига қарши турувчи ички исёнидир деб тавсифлайди.

Абдулла Авлоний (1848-1734)нинг ахлоқий қарашлари XXаср бошлари Туркистон ижтимоий-педагогик фикр тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайди. У ахлоқий тарбия, илм-маърифат масалаларини шу даврининг талаб, эҳтиёжларидан келиб чиқиб таҳлил қилади ва бунда замонавийлик, дунёвийликни асосий мезон қилиб олади.

Авлоний тарбияни уч турга бўлади: бадан тарбияси, фикр тарбияси ва ахлоқий тарбия. Булардан ахлоқий тарбияни шакллантирувчи, мартаба, комилликка кўтарувчи тарбия деб ҳисоблайди. Авлоний мазкур тарбиянинг жамият ва шахс равнақида қандай муҳим рол ўйнашни кўрсатиб беради. Бу борада унинг “Тарбия—биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир.” Деган фикри ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас, билъақс алоҳида долзарблик этмоқда.

Юқорида берилган матндан қуйида берилган саволларга жавоб беринг.

Саволлар

1. Ахлоқ ва нафосат маънавиятнинг ўзаги сифатида.
2. Муҳаббат ва гўзалликнинг ўзаро алоқадорлиги.
3. Оила маънавий-ижтимоий муҳит сифатида.
4. Ахлоқ ва нафосат фалсафасининг аҳамияти ва глобал муаммолари
5. Инсон ва муҳит муносабатларининг ахлоқий-эстетик жиҳатлари.
6. Илмий-техникавий равнақ ва унда биологик ахлоқнинг роли.
7. Ахлоқий ва эстетик англаш тизими
8. Эстетик дид
9. Ахлоқий ва эстетик муносабат
10. Дизайннинг ахлоқий -эстетик моҳияти

Амалий машғулотни ўтказиш тартиби:

5. Тингловчи берилган ҳар бир савол бўйича ўз фикрини баён қилади;
6. Қўйилган саволни қандай қилиб қулай ўқитиш методлари ҳақида таклиф беради;
7. Берилган таклиф бўйича бир нечта мисоллар кўрсатади;
8. Таклиф қилинаётган замонавий таълим методининг самарадорлигини исботлайди.

3-амалий машғулот. XXI асрнинг глобал ахлоқий-эстетик муаммолари.

Режа:

- а. XXI асрнинг глобал ахлоқий-эстетик муаммолари.
- б. Ахлоқий ва эстетик муҳит – соғлом турмуш тарзининг асоси сифатида.
- с. Глобаллашув жараёнларида ахлоқий ва эстетик эҳтиёжнинг юзага келиш сабаблари.

Ёш авлодимизни турли маънавий тажовулардан ҳимоя қилиш ҳақида гапирганда, нафақат халқимизни улуғлайдиган буюк хусусиятлар, айти пайтда унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган, эски замонлардан қолиб келаётган номаъқул одатлар ҳақида ҳам очиқ сўз юритишимиз зарур. Биринчи навбатда худбинлик ва лоқайдлик, қариндош-уруғчилик ва маҳаллийчилик, коррупция ва манфаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик каби иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этиш тўғрисида ўйлашимиз лозим. Мен бу ўта муҳим вазифа кенг

жамоатчилигимизнинг, айниқса, зиёлиларимиз, олим ва адибларимиз, санъат ва маданият аҳли, ўзини маънавий соҳасига бағишлаган барча инсонларнинг доимий диққат марказида бўлишини истардим.(119-120-бетлар)

"Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий кадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда", — дейди Юртбошимиз, — "Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аجدодларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини эслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибодат ва ифрат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъна-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз" ("Юксак маънавийт - энгилмас куч", Т.: "Маънавийт", 2008 й., 117-118-б.).

Маънавий мезонларнинг нисбийлиги яхшилик ва ёмонликнинг турли жамиятларда турлича тушунилиши билан боғлиқ. Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида кўпгина Ғарб мамлакатларида маънавий бузғунчилик (пала-партиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, оммавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, зулм ва зўравонликни тарғиб этувчи фильмлар ва бошқалар) жамият ҳаётининг барча жаҳаларида яққол намоён бўла бошлади. Америкалик япон миллатига мансуб олим Ф. Фукуяма «Буюк узилиш» (2003) асарида Ғарб оғир касалликка йўлиққан, унинг илк аломатлари 1960 йилларда пайдо бўлган, деган хулосага келади. Ф. Фукуяманинг назарида, унинг асосий аломатлари қуйидагиларда намоён бўлади: 1. Жиноятчиликнинг ўсиши. «Жиноятчиликнинг урушдан кейинги тўлқинининг кўтарилиши тахминан 1963 йилларга тўғри келади, ўша вақтдан бери у янада шиддат билан тезлашди». 2. Оила инқирози. «Никоҳ ва болалар туғилиши камайиб кетди; ажралишлар сони кўпайди; АҚШдаги ҳар учта боладан биттаси никоҳсиз туғилмоқда, бутун Скандинавияда эса туғилаётган болаларнинг ярмидан кўпини никоҳсиз туғилганлар ташкил этади». 3. Аҳоли сонининг камайиши (депопуляция). Демографик портлаш муаммоси фақат «Учинчи дунё» мамлакатларига хосдир, айти пайтда «барча ривожланган мамлакатларда умуман қарама-қарши муаммо – улар аҳолисининг қисқариши масаласи кун тартибиде турибди», узок умр кўриш жамиятнинг нафақахўрлардан иборат бўлиб қолиши ва уларни таъминлаш масаласини келтириб чиқаради. 4. Ижтимоий тарқоқлик – шахснинг ҳаётдан ажралиб қолгани, муносабатларнинг кескинлашуви, кишилар ўртасида ёлғиз яшашга мойиллик кучайиши. Ф. Фукуяма Ғарб жамияти дуч келган касалликнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, улар оиланинг инқирозга учрагани билан боғлиқ, деган хулосага келади.

Ғарб жамиятида ахлоқий бузуқликнинг кучайиши, интернет, кабель ТВси орқали беҳаё фильмларнинг намоёиш этилишининг салбий асоратлари: гомосексуализм, садизм ва мазохизмнинг тарғиб қилиниши.

Д. Вилкерсоннинг «Ҳис этиш» китобида Ғарб жамиятида «ахлоқий бузуқликнинг кучайиши», кабель ТВси орқали беҳаё фильмларнинг намоёиш этилиши, гомосексуализм, садизм ва мазохизмнинг тарғиб қилиниши тобора кенг ўрин олаётгани

таъкидланади. Буларнинг барчаси, аввало, ёшларнинг дунёқараши, ахлоқ-одоби, маънавиятига салбий таъсир этиши шубҳасиз. Ғарб оммавий маданияти, ғарбона қараш, ғайриахлоқий хатти-ҳаракатларни тарғиб этишда йирик кинокорпорациялар, хусусан, Голливуднинг ҳам "хизматлари" йўқ эмас, албатта. Президентимиз Ислом Каримов "оммавий маданият" ниқоби остида бизнинг юртимизга ҳам кириб келаётган бундай хавф-хатарлардан доимо огохлантириб келади.

Аморализм ва имморализм ғоялари.

Аморализм (аморализм - лот, *a* - йўқ, *moralis*-ахлоқ) — маънавий ҳаёт ва шахслараро муносабатда ахлоқ меъёрларининг бузилиши ҳамда уларни инкор этиш, умумэътироф этилган хулқ-атвор мезонларига эътиборсизлик ва уларга енгил-елпи муносабатда бўлиш. Амалиётда *аморализм* алоҳида бир шахснинг маънавий етук эмаслиги ёки жамиятдаги муайян кишиларни маънавий тубанликка олиб келувчи ижтимоий ҳолатлар билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Аморализмнинг тарихи қадимдан бошланган, унинг индивидуал, гуруҳларга хос ва ижтимоий шакллари маълум. Якка шахсга мансуб аморализм бир кишининг ахлоқий бузилиши, унинг хулқ-атворидаги жиддий камчиликлар мажмуи тарзида намоён бўлади. Гуруҳларга хос аморализм эса жамиятнинг бирон-бир қатлами, ижтимоий ҳаракат аъзолари орасида кенг тарқалган иллат (бойликка ружу қўйиш, жамоавий бузғунчилик, наркомания, алкоголизм, фоҳишаллик ва фоҳишабозлик ҳамда бошқалар) тарзида кўзга ташланади. Ижтимоий аморализм у ёки бу тарздаги маънавий бузилишнинг бутун жамиятни қамраб олиши ёки уни мажбурлаш тамойилларининг зурлик билан амалга оширилиши (масалан, атеизм, фашизм, экстремизм, терроризм ғояларининг зўрлик билан ёйилиши, одамларни шу йўлларга ўтишга оммавий мажбурлаш ёки қадимги Помпейдаги оммавий маънавий бузилиш ҳолати) тарзида содир бўлади. Аморализмнинг сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий шакллари ҳам мавжуд. XIX аср ўрталарида Ғарбда анъанавий маданиятнинг инқирози даврида аморализмнинг бошқача шакли — имморализм ғоялари ривожлана бошлаган. Бу ғояларнинг мазмуни шуки, уларда маънавийликнинг тўла сиёсий мақсадларга бўйсундирилиши лозимлиги уқтирилади. Аморализмнинг ўта шафқатсиз, инсонийликка зид, ёвуз шакли фашизм ғояси ва амалиётида ўз ифодасини топди. Бунинг энг асосий кўриниши шахсга (фюрер)га сиғинишдир.

Бу сиғинишда ҳар қандай виждоний мезонлар рад этилади. Тарихий жараёнлар шундан далолат берадики, жамиятда инсонга муҳаббат, ҳурмат, виждон, ахлоқийлик мезонлари бузилиши аморализмга олиб келади. Шу сабабдан унга ва унинг турли кўринишларига қарши кураш таълим-тарбияда муҳим аҳамиятга эга. Аморализм кишиларнинг маънавий бузилиш оқибатида шаклланадиган, расман тан олинган ёки амалда мавжуд бўлган ахлоқ меъёрлари, баҳолар, анъаналар, хулқ-атвор намуналари тизимига мос келмайдиган хатти-ҳаракати, хулқидир. Аморализмни белгилаш мезонлари мутлақ ёки нисбий бўлиши мумкин. Айрим шахс ёки гуруҳларнинг умуминсоний маънавият меъёрларига мос келмайдиган хатти-ҳаракати ва хулқи том маънода ғайри ахлоқий деб баҳоланади. Ёлғон сўзлама», «ота-онангни хўрлама», «зўравонлик қилма», «бировнинг жонига қасд этма», «ўғрилиқ қилма», «бошқаларга ёмонликни соғинма» каби оддий ахлоқий мезонлар инсоният томонидан асрлар мобайнида асраб-авайлаб келинган, вақт синовидан ўтган ва умумэътироф этилган.

Бир болага етти маҳалла ота-она, деган кўҳна мақолимиз бор. Демак ҳар

биримиз шу Ватан, шу юрт учун, унинг мусаффо эртаси учун масъулмиз. Донолардан бири “бепарволик туфайли дунёда хиёнат ва қотилликлар мавжуд” деган эди. Юртбошимиз ҳам ўзларининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида бу ҳақда шундай ёзадилар: “Мен ҳар қандай ёвузликни сотқинликдан кўраман. Эзгулик ва ҳақиқатга садоқати бўлмаган, уларга ишонмаган одам кўрқинчлидир”. Ёнидаги беморга эътиборли бўлиш, хайр-саховатни унутмаган, ота-онаси, аجدодлари қабрини зиёрат қиладиган одам эзгуликни касб қилган одамдир. Фарзандларимизга эзгулик сифатларини юқтирмасак, аجدодларимизнинг бу борадаги олийжаноблигини айтиб турмасак, улар лоқайд ва бепарво бўлиб кетавериши мумкин.

. Дауншифтинг

Дауншифтинг (ингл. *downshifting*, автомобил тезлигини пасайтириш, у ёки бу жараёни секинлаштириш, сустлаштириш). Термин «ўзи учун яшаш», “бошқалар билан боғлиқ мақсадларни рад этиш” фалсафасининг мақсадини ифодалайди.

Дауншифтерлар жамият томонидан қабул қилинган кадриятлардан юз ўгирган, умум манфаатларидан, жамият фаровонлиги, тинчлиги каби кадриятлар учун меҳнат қилиш ўрнига ўзи учун яшашни устун қўяди.

Бошқача қилиб айтганда дауншифтинг бу — доимо бир томондан даромад билан стресс, иккинчи томондан – кам зўриқиш эвазига эришиладиган ҳаловат ўртасидаги танловдан иборат. Дауншифтерлар бизнес ёки зўриқтирадиган, асабийлаштирадиган ишни ташлаб, ўзи ёки оилавий ҳаёт учун кўпроқ вақтга эга бўлишни афзал кўришади.

Дауншифтинг мафкураси ва тушунчаси XX—XXI асрларда Ғарбий Европада пайдо бўлди. Кейинчалик Россияга кириб келди. Ҳозирги кунда Россияда дауншифтерлар ҳамжамияти фаолият юритмоқда. Мафкуравий жиҳатдан хиппига, фалсафий жиҳатдан нью-эйж, буддизмга яқин оқим бўлиб ҳисобланади.

Дауншифтинг вакиллари ўзларини “истеъмол жамияти” идеалларига қарши протест билан чиқувчилар деб биладилар. “Истеъмол жамияти”ни инсонни шахс сифатида ривожланишига қарши туришда – “одамнинг одамийликдан бегоналаштиришда” айблайдилар.

«Дауншифтинг» тушунчаси биринчи марта 1994 йили нью-йоркдаги Trends Research Institute нашрида пайдо бўлди. Кейинчалик у Буюк Британияда, Австралияда ва АҚШда кенг тарқалиб кетди.

Тарихда айрим кишиларнинг ўз маънавий камолотлари йўлида карьерадан, ижтимоий статусдан, бойликдан воз кечганлигига мисоллар кўп учрайди. Мисол учун бундан 2500 йил илгари Шакья - Муни уруғи вакили шахзода Сиддхартха Гаутама (Будда), монахлик учун ўз уйи, оиласи, мероси, мулкидан воз кечиб, азоблардан қутулиш йўлларини ўрганишга ўзини бағишлаган.

Юқорида берилган матндан қуйида берилган саволларга жавоб беринг.

Саволлар

1. Экология, ахлоқ ва нафосатнинг ўзаро алоқадорлиги
2. Биосфера, ноосфера, этосфера тушунчаси
3. Ахлоқий ва эстетик идеалнинг алоқадорлиги

4. Эстетик қонуниятлар
5. Моддий ва маънавий ҳаёт уйғунлиги тамойили
6. Санъатнинг ахлоқий ва эстетик мазмуни
7. Ҳаётнинг мазмуни тушунчасининг нафосат билан уйғунлиги
8. Ўлим ва ўлмаслик, барҳаётликнинг ахлоқий-эстетик моҳияти
9. Ахлоқий ва эстетик тарбиянинг ўзаро алоқадорлиги
10. Улуғворликнинг ахлоқий-эстетик моҳияти

Амалий машғулотни ўтказиш тартиби:

1. Тингловчи берилган ҳар бир савол бўйича ўз фикрини баён қилади;
2. Қўйилган саволни қандай қилиб қулай ўқитиш методлари ҳақида таклиф беради;
3. Берилган таклиф бўйича бир нечта мисоллар кўрсатади;
4. Таклиф қилинаётган замонавий таълим методининг самарадорлигини исботлайди.

4-амалий машғулот. Инсон шахсидаги иллатларнинг пайдо бўлиш оқибатлари унинг жамият ривожига таъсири

Режа

1. Глобаллашув даврининг инсон шахсига ахлоқий ва эстетик таъсир этиш муаммолари
2. Жамият ҳаётига “оммавий маданият”нинг намоён бўлиши ва унинг таъсири.
3. Ёшлар табиясида ахлоқий ва эстетик маданият масаласи
4. Эстетик ва ахлоқий иммунитетни шакллантириш муаммолари.

Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий кадриятларни менсимасдан, ескилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда.

Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аجدодларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини еслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибодат ва ифбат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз¹⁵.

Оммавий маданият —маданият мавжудлигининг мураккаб, ҳамма вақт бир хил талқин қилинмайдиган ўзига хос шакли. Оммавий маданиятни Ғарб маданияти билан боғлиқ ҳодиса деб тушуниш, шунингдек, уни ғоясизлик, сифатсизлик ва дидсизлик

¹⁵ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Т.: Ма'naviyat, 2008. 123-bet.

намунаси сифатида баҳолаш кенг тарқалган. Айни пайтда фолклор, халқ маданиятини ҳам Оммавий маданият кўринишлари сифатида талқин қилинади. Лекин буларда эстетик иммунитет умуминсоний ғоялар билан узвийлашган. Оммавий маданият чуқур ижтимоий ва маданий илдизларга эга. Оммавий маданият пайдо бўлишининг ижтимоий-иқтисодий илдизлари йирик саноат ишлаб чиқаришининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Йирик саноат ривожини ёлланма ишчиларга заруратни туғдирган бўлса, феодал жамиятнинг анъанавий ижтимоий тузилишининг йемирилиши одатий меҳнатидан айрилган кишилар оммасини вужудга келтириб, ана шу эстетик эҳтиёжнинг қондиришга хизмат қилди. Оммавий маданиятнинг шаклланиши бошлаши ана шу жараённинг инъикоси эди. Зеро, у янги ижтимоий қатламларнинг (ёлланма ишчилар ва хизматчиларнинг) ўзларигагина хос бўлган маданият кўринишини яратишга бўлган интилишнинг натижаси ўлароқ шаклланди. Оммавий маданиятнинг юзага келиши ва ривожланиши айни пайтда ижтимоий қадриятларни содда, барча учун тушунарли бўлган тилга кўчириш, оммавий саводхонликнинг ўсиши, нашр маҳсулотларининг пайдо бўлиши ҳамдир. Узок вақт давомида дунёқараш ва хулқ меъёрлари устоздан шогирдларга яқка тартибда ўтиб борган. Тарихий тараққиёт ижтимоий тажриба ва дастурлар узатиш механизмининг универсаллашуви уларни кенгроқ доирага олиб чиқди. Бунга ҳам оммавий маданият шаклланишининг муҳим кўриниши сифатида қараш лозим. Бу жараённинг бугунги кундаги ўзига хос натижасини боғчалар, мактаблар, олий ўқув юртларида таълим, тарбия жараёнининг универсаллаштирилган - ягона стандарт ва дастурлар асосида ташкил этилганида кўришимиз мумкин. Бундай универсаллаштириш ҳозирда глобал миқёс касб этмоқда. XX асрда радио, кино, телевидения, видео, компьютерлар тизимининг пайдо бўлиши натижасида Оммавий маданият ўз ривожланишининг янги босқичига қадам қўйди. Бу босқич кўпчилик учун мақбул бўлган қарашлар ва қадриятларни шакллантириш имкониятлари кескин даражада ўсгани билан характерланади. Таъсир этишининг нозик ва қудратли қуролига айланган реклама, мода каби воситалар ёрдамида оммавий истеъмол маданиятини, интеллектуал фаолият жисмоний меҳнатни ҳар соҳадан сиқиб чиқариш кучайган бир пайтда жисмоний соғлом бўлишга хизмат қиладиган ҳар хил спорт турларини фаол тарғиб қилиш йўли билан жисмоний баркамол шахсни шакллантиришга уриниш ҳам ана шу жараённинг натижасидир. Оммавий маданият халқ маданиятидан фарқли ўлароқ нафақат миллий, балки миллатлараро, байналмилал хусусият касб этиши, айни пайтда умуман миллийликдан узок бўлиши ҳам мумкин. Кўпгина ҳолларда Оммавий маданиятнинг у ёки бу намунасининг миллий мансублигини фақат унинг тили ёки ижрочисига қараб ажратиш мумкин. Элитар маданият кўпчиликка мўлжалланмагани, тушунарсиз бўлгани билан ажралиб турар экан, бу унинг ташувчиларини жамиятда алоҳида мавқега эга бўлишларига хизмат қилган. Оммавий маданият эса кенг халқ ўртасида

машхур бўлган ўзларининг аниқ муаллифлари билан ажралиб туради. Халқ маданияти ҳамма вақт муайян конкрет макон билан боғланган. Оммавий маданиятда эса бундай локалик кузатилмайди. У аввал бошданок кенг аудиторияга мўлжалланган бўлади. Унда инсонга хос бўлган ҳиссиётлар - муҳаббат, кўрқув, муваффақиятга эришишга бўлган интилиш, ғаройиботга ишонч ва шу кабиларга асосланиш устуворлик қилади. Шу йўл билан Оммавий маданият реал ҳаётга қайсидир жиҳатлари билан ўхшаш бўлган, аммо ундан айна пайтда бир мунча узоқ бўлган ҳаёт манзарасини яратади, қарашлар ва қадриятлар тизимини, хулқ моделини шакллантиришга хизмат қилади. Оммавий маданият ўзининг мана шу хусусиятлари билан инсоннинг идеалга бўлган табиий эҳтиёжини қондиришга интилади.

Юқорида берилган матндан қуйида берилган саволларга жавоб беринг.

Саволлар

1. Ахлоқий ва эстетик тарбиянинг ўзаро алоқадорлиги
2. Ахлоқий ва эстетик маданият
3. Ахлоқ ва нафосатнинг глобал муаммолари
4. Нафосатли англаш ва ахлоқий англашнинг моҳияти
5. Жасорат ва улуғворлик тушунчалари
6. Муҳаббат ва нафрат тушунчаларининг санъатда намоён бўлиши,
7. Эзгулик ва гўзаллик ахлоқий-эстетик фазилат ва иллатларнинг санъатда ифода топиши.
8. Этикет ва эстетиканинг алоқадорлиги
9. Гўзаллик ва хунуқлик хусусиятларининг акс этиши.
10. Ахлоқ ва нафосат фалсафаси асосий тушунчаларининг тизимлилик хусусияти.

Амалий машғулоти ўтказиш тартиби:

1. Тингловчи берилган ҳар бир савол бўйича ўз фикрини баён қилади;
2. Қўйилган саволни қандай қилиб қулай ўқитиш методлари ҳақида таклиф беради;
3. Берилган таклиф бўйича бир нечта мисоллар кўрсатади;
4. Таклиф қилинаётган замонавий таълим методининг самарадорлигини исботлайди.

5-амалий машғулоти. Давлат хизматчилари этикаси ва имижи

Этикет ахлоқий маданиятнинг яққол кўзга ташланадиган муносабатлар кўринишларидан бири сифатида кўпроқ инсоннинг ташқи маданиятини, ўзаро муносабатлардаги ўзини тутиш қонун-қоидаларнинг бажарилиши бошқаради. Этикетга келадиган бўлсак, одоб қоидалари этикет қоидаларидан устун ҳисобланган. Зеро одоб расм-русмлар – асосан ташқи таъсирга эмас, балки ички жиҳатларга – инсонийликни, хулқ ва ахлоқийлик учун асос сифатида қаратилган. Яъни этикет “муҳими қандайлиги эмас, балки бошқалар учун қандай кўринишда” шиори остида ўзини йўқотиб қўймаслик, аслзодалиқнинг мавжудлигини кўрсатишга интилиш ва шу

билан жамоатчиликда ижобий таассурот қолдириш билан боғлиқ бўлган.

Давлат хизматчилари ходимлари умумий этикет қоидаларига амал қилиш билан бирга дипломатик этикет қоидаларга амал қилишлари шарт булади. Бу этикет қоидалари умумийинсоний қоида сифатида ахлоқий норма ҳисобланади. Уни бузиш ёки амал қилмаслик нафақат минтақавий ахлоқий қонданинг, балки халқаро зиддиятларни келтириб чиқариши мумкин.

ДИПЛОМАТИК ЭТИКЕТ

Дипломатик этикет – бу дипломатлар ва бошқа расмий шахсларнинг бир-бири билан дипломатик тадбирларда бўладиган мулоқотлари чоғида амал қиладиган яхши хулқдарининг қоидалари.

Дипломатик этикет шаклланиш жараёнида умумий этикет қоидаларига таянади, шу билан бирга дипломатик нормалар ва қоидалар бизнес этикети амалиётида ва умумий этикет қоидаларида ўз аксини топади. Ушбу қоидаларни бузилишига йўл қўйиш мумкин эмас, оддий такаллуфнинг муносабатларда қўлланмаслиги дипломатик этикетда ҳурматсизликка тенглаштирилади ва халқаро ва миллатлараро зиддиятларни келтириб чиқаришга қодир.

Дипломатик этикет турли-тумандир. У ўз ичига учрашувлар, ўзаро салом алмашиш, табрик йўллаш, қабул маросимларини ўтказиш, ташрифларни амалга ошириш, суҳбат ва музокаралар олиб бориш этикети ва дипломатик церемониални камраб олади.

Дипломатия — бу ўзаро келишувлар, битим ва конвенциялар тузиш санъатидир. Ушбу натижаларга учрашувларнинг муваффақиятли якунида эришилади.

Дипломатик учрашувлар ўзининг белгиланган регламенти, этикети ва кўпинча ўз протоколи билан ажралиб туради. Бунинг асосий сабаби шундан иборатки, дипломатик учрашувларнинг қатнашчилари дипломатия каби нозик фаолиятнинг асосини ташкил этувчи субординация қоидалари ва профессионал чекланишларга қатъий риоя қиладилар.

Учрашувлар ўзаро салом алмашиш билан бошланади. Саломлашиш турлари ҳар хил бўлади. Ҳорижий мамлакатларда узоқ сафарда бўлган киши бу мамлакатнинг миллий удум ва қонун-қоидаларини ўз мамлакати урф-одатлари билан таққослайди. Мисол учун, шуни таъкидлаш лозимки, мусулмонлар учун Шариат қонунларига биноан аёл ва эркак кишининг қўллари, агар улар қариндош бўлмаса, хатто бир-бирига тегиб кетиши ҳам қатъиян ман этилади.

Расмий қабуллар. Давлат раҳбарлари ўртасида расмий муносабатларни кенг тарқалган ва умумий қабул қилинган шакллари билан бири расмий қабулларни ўтказишдир.

Қабулларни ташкил этиш одати бизга ўтмишдан келган бўлиб, тинчликпарварлик, яхшилик белгиси ҳисобланган. Меҳмондўстлик эса, шу кунга қадар давлатнинг шаъни, халқнинг тўкин-сочинлик кўрсаткичи бўлиб келмоқда. Расмий қабул маросимларида меҳмоннинг анъанавий таомларининг тортилиши меҳмон давлатга бўлган алоҳида ҳурмат-эътибордан далолат беради.

Ҳозирги кунда халқаро амалиётда ҳамма иштирокчилар учун бажарилиши шарт

бўлган ва ўз этикетига хос бўлган бир нечта расмий қабулларнинг тури мавжуд.

Дипломатик қабуллар чоғида суҳбат олиб борилади, аниқ белгиланмаган музокаралар, танишув ва бошқа тадбирлар амалга оширилади.

Иштирокчилар бир-бирларининг ўзаро алоқаси, йиғилиш характери, ёшига қараб, бир-бирларини тўлиқ исм-шарифларини айтиб ўтишлари ёки фақатгина фамилияларини айтиш билан чегараланадилар.

Дипломатик учрашув ёки дипломатик қабулнинг характери ўзаро мулоқотнинг меъёри ва шаклини, саломлашиш даражасини белгилайди.

Бир учрашув бутунлай норасмий, бошқаси – ярим расмий, учинчиси эса – протокол томонидан олдиндан белгиланган тарзда ўтказилади. Этикет аниқ ва бир хил тавсияларни кўзламайди.

Дипломатик этикетга кўра, асосий муомала шарти қабул тури билан боғлиқдир.

Хулқ-атворнинг асосий шарти дипломатик этикетга биноан қабул маросими билан боғлиқдир.

Қабул маросимлари дипломатик корпус вакиллари ўртасида ҳамда расмий ҳукумат вакиллариининг ҳорижий вакиллар билан алоқаларини ўрнатиш ва уларни ривожлантиришга қаратилган.

Қабул маросимлари бирор-бир воқеани нишонлаш учун, масалан, мамлакатга давлат ёки ҳукумат раҳбари ташрифи ёки байрам ва юбилей саналари муносабати билан, таниқли шахсларга ҳурмат белгиси сифатида, бирор-бир ҳужжатларни имзолаш шарафига ўтказилади.

Қабулларнинг куйидаги турлари мавжуд: «Шампан виноси бокали» ёки «Вино бокали» қабуллари кенг тарқалган. Қабулнинг бу тури одатда пешинда бошланиб бир-бир ярим соат давом этади. Бундай қабул тури оддийлиги билан ажралиб, шартлилик чекланган. Бундай қабулларда мураккаб музокаралар олиб бориш мумкин эмас. Ушбу турдаги қабуллар одатда инсонларни бир-бирига таништириш ёки кейинги учрашувларни белгилаш учун хизмат қилади.

«Нонушта» қабули (инглизча – «Ланч») куннинг биринчи ярмида – соат 15.00даўтказилади. Қабул таомномасига оддий газаклар, 1-2 турдаги иссиқ таом ва десерт киради. Қабул сўнгида кофе ёки чой таклиф этилади. Қабул пайтида аввал яхна ичимликлар ва пиво берилади. Бу каби қабуллар жиддий суҳбатга ёки бирор-бир муаммоларни муқоама қилишга имкон яратади. Қабул пайтидаги танаффус (янги таом тортилишидан ёки десерт ва чойдан аввал) таклиф этилган томонларга қисқа вақтга суҳбатдошларни тарк этиб, керакли масалаларни муқоама қилишга имкон беради.

Халқаро протокол амалиётида кундузги қабуллар кечки қабулларга нисбатан катта тантананага эга бўлмаган қабуллар, деб ҳисобланади.

«Тушлик» қабули даража жиҳатидан муҳимроқ ҳисобланади. Унинг бошланиш вақти – соат 19.30, 20.00 ёки 20.30ларга бориб тақалади. Таомлар, газак ва шароблар «Нонушта» қабули кабидир. «Тушлик» 2-3 соат ёки ундан зиёд давом этади. «Нонушта» каби «Тушлик» ҳам турли усулда ўтказилади. Усуллардан бири меҳмонларни алоҳида ўтказишни назарда тутаяди. Ушбу ҳолатда меҳмонлар қабул ўтказиладиган жойда хоналарнинг бирида белгиланган вақтда тўпланадилар. Уларга яхна ичимликлар, пиво, виски ва шарбатлар тортилади. Енгил газаклар тавсия

қилиниши мумкин. Шундан сўнг меҳмонлар умумий столга таклиф этилиб, уларга ўрнатилган тартибда таом ва винолар тортилади. Десерт вақтида мезбон ва асосий меҳмон ўртасида «шампан» қадаҳи сўзлари (тостлари) билан фикр алмашилади. Сўнгра меҳмонлар алоҳида ажратилган жойга ўтадилар ва уларга чой ёки кофе ҳамда коньяк ва ликер таклиф қилинади.

«Нонушта» каби «Тушлик» қабули ҳам муҳим суҳбат ва танишувлар учун имконият яратади.

«Нонушта» ва «Тушликнинг бошқа бир тури бу «Тушлик» – буфет " бўлиб, одатда у соат 18.00-20.00 ларда бошланади. Қабул чайтида таомлар алоҳида столда жойлашган бўлади, меҳмонлар ўрта ҳажмдаги столлар атрофларида жойларини эгаллаб, ўз-ўзларига хизмат қиладилар. Меҳмонларга винолар таклиф этилиши мумкин. Баъзан винолар алоҳида кичик столчага жойлаштирилади ва меҳмонлар ўзлари туриб ликопчаларга алоҳида столдаги таомлардан солгани каби виноларни ҳам олишлари мумкин. Чой ва кофелар ҳам шу тарзда таклиф қилинади.

«Коктейл» ёки «а-ля фуршет» туридаги қабуллар тайёргарлик ва ташкил этилиши нуқтаи назаридан оддий ва кенг тарқалгандир. Улар тик турган ҳолда ўтказилади. Асосан официантлар меҳмонларга енгил совуқ газаклар ҳамда яхна ва маст қилувчи ичимликларини олиб келадилар. Баъзан улар столларга жойлаштирилиши ҳам мумкин. Ушбу қабуллар кечки вақтда тахминан соат 18.00 - 19.00 ларда ўтказилади. Ушбу қабул бошқаларига нисбатан ҳар бир иштирокчини бошқалар билан мулоқот қилишига қулай имконият яратади, чунки стол атрофида ўтириб, меҳмонлар фақат яқин ўтирганлар билан муомала қилишлари мумкин.

Юқорида таъкидланган қабулларга меҳмонлар одатда рафиқалари билан бирга таклиф қилинадилар.

Қабулларнинг яна бир тури "Чой" бўлиб, у, одатда, аёллар учун соат 16.00-18.00 лар мобайнида ўтказилади. Баъзи бир ҳолларда ушбу қабул дипломатик ваколатхонанинг раҳбари ёки дипломатнинг рафиқаси кетиши муносабати билан ҳам ўтказилиши мумкин. Қабулга чой ёки кофе, кондитер маҳсулотлари, конфетлар, мевалар, баъзида енгил газаклар ва вино ҳам тортилиши мумкин.

Ҳайъатлар (делегациялар) ташрифи

Меҳмонни қабул қилиш барча халқларда оддий ҳолларда ҳам алоҳида эътибор билан ўз ўрнига қўйилади. Халқаро муносабатлар даражасида эса меҳмонга бўлган эътибор жиддий тусга киради. Бу ҳолат ташриф даражаси, мақсади ва характериға боғлиқ бўлади.

Ташрифлар ўз классификацияси бўйича бир неча турларга бўлинади. Улар: олий даражада ташкил этиладиган давлат ва расмий ташрифлари, «Саммитлар», амалий ва норасмий ташрифлар. «Саммит» ва олий даражадаги учрашувларда асосий эътибор сиёсий музокараларга ҳамда тантанали маросимлар тадбирлари, гулчамбар қўйиш маросимлари, эҳтиром ташрифлари, қабуллар, жамоат билан учрашувларга қаратилади. Бундай ташриф одатда қўшма ҳужжатларни имзолаш билан яқунланади. Бу авваламбор ишлаб чиқилган ва келишилган дастур бўйича амалга оширилиб, фақат бирор-бир фавқулоддаги ҳодисалар туфайли дастурга маълум ўзгаришлар киритилиши мумкин.

Дипломатик ёзишмаларни олиб бориш

Дипломатик ҳужжатларга давлат арбобларининг нутқлари, ноталар, мактублар ва меморандумлар киради. Уларда давлатнинг халқаро миқёсдаги муаммоларга муносабати ва ҳукуматнинг уларга нисбатан тутган мавқеи баён қилинади. Юқорида кўрсатилган ҳужжатларда бирор-бир давлатни тан олиш ва дипломатик алоқаларни ўрнатиш, фаол халқаро муаммоларни ҳал этиш бўйича таклифлар, давлат суверенитетини ёки халқаро ҳуқуқ тамойилларини бузиш билан боғлиқ ҳаракатларга нисбатан қаршиликларга доир маълумотлар баён қилинган бўлиши мумкин.

Халқаро дипломатик амалиётда қуйидаги ҳужжат турлари юритилади: шахсий ноталар, эслатма қайдлари, меморандумлар, шахсий яримрасмий хатлар. Шахсий нота биринчи шахс номидаи тузилиб, икки томонни қизиқтирувчи бирор-бир ҳодиса ҳақидаги маълумотга эга бўлади. Юқори даражадаги муҳим халқаро масалалар ҳақидаги шахсий нота ёзишмаси шахсий мактуб даражасига кўтарилиши мумкин.

Вербал нота жуда кенг тарқалган дипломатик ҳужжат ҳисобланади. У учинчи шахс номидан ёзилиб, тегишли Ташқи ишлар вазирлиги ёки элчихоналар томонидан кенг қамровли масалаларни, хусусан сиёсий, иқтисодий, протокол ва огохлантирувчи характерга эга бўлган масалаларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш учун ёзилади.

Эслатма ёзувлар одатда оғзаки қилинган баёнотни муҳимлигини таъкидлаб ўтиш учун шахсан топширилади. Улар шахси аниқланмаган ҳолда тузилади: «маълум қилинмоқда» қабилида.

Меморандум бирор-бир масалани жуда аниқ кўрсатади ва ўзида факт, таҳлил ва аргументларни мужассам этади,

Шахсай хат деярли норасмий ҳужжат бўлиб, расмий шахсларга йўлланади ва ёзишмаларнинг маълум қоидасига қатъий амал қилишни кўзламайди ҳамда хат йўлланган шахснинг масъулияти доирасида ҳал этилиши мумкин бўлган масалаларни ечиш учун ишлатилади. Бунга мисол тариқасида ташкил этилган қабул ёки концертда иштирок этишдан миннатдорчилик билдирилган хатларни келтириш мумкин.

Ташрифномаларнинг пастдаги чап бурчагида қалам билан қуйидаги маъноларни англатувчи ёзувлар белгиланиши мумкин:

р.ё.	Табрикнома
р.г.	Ташаккурнома
р.с.	Таъзиянома
р.р.	Масофадан туриб таништириш
р.ф.с.	Танишувдан мамнун бўлиш
р.р.с.	ШаШахсий ташриф ўрнига (кетиш сафари анафасила)
р.ф..N.а.	Янги йил муносабати билан табрикнома

Юқорида берилган матндан қуйида берилган саволларга жавоб беринг.
Саволлар

1. Санъат эстетик тарбиянинг асосий воситаси сифатида
2. Ахлоқий ва эстетик тушунчаларнинг боғлиқлиги.
3. Гўзаллик ва эзгуликнинг ўзаро алоқадорлиги

4. Хулқ гўзаллиги
5. Никоҳ ва оиланинг ахлоқий –эстетик воқелик сифатидаги хусусиятлари
6. Бахт тушунчасининг ахлоқий моҳияти
7. Виждон тушунчасининг моҳияти
8. Бурч ва унинг кўринишлари
9. Гўзаллик ва эзгуликнинг ўзаро алоқадорлиги
10. Улуғворлик ва қаҳрамонлик тушунчаларининг ўзаро алоқадорлиги

Амалий машғулотни ўтказиш тартиби:

1. Тингловчи берилган ҳар бир савол бўйича ўз фикрини баён қилади;
2. Қўйилган саволни қандай қилиб қулай ўқитиш методлари ҳақида таклиф беради;
3. Берилган таклиф бўйича бир нечта мисоллар кўрсатади;
4. Таклиф қилинаётган замонавий таълим методининг самарадорлигини исботлайди.

АМАЛИЙ МАШЎУЛОТЛАРНИ БАЖАРИШ НАМУНАСИ

мавзу бўйича топшириқлар

3 гуруҳга бўлининг ва берилган саволлар бўйича фикрингизни билдиринг.

1- гуруҳ учун:

- А) Этика ва эстетика фани бўйича малака талаблари ва уларни такомиллаштириш йўналишлари;
- Б) Этика ва эстетиканинг бошқа фанлар билан узвийлиги ва узлуксизлиги ҳолати;
- В) "Муаммони ҳал қилишнинг Расселча усули" таърифини қандай тушунасиш?

2- гуруҳ учун:

- А) Этика ва эстетика фани бўйича малака талаблари ва уларни такомиллаштириш йўналишлари;
- Б) Этика ва эстетиканинг бошқа фанлар билан узвийлиги ва узлуксизлиги ҳолати;
- В) "Муаммони ҳал қилишнинг Расселча усули" таърифини қандай тушунасиш?

3- гуруҳ учун:

- А) Этика ва эстетика фани бўйича малака талаблари ва уларни такомиллаштириш йўналишлари;

Б) Этика ва эстетиканинг бошқа фанлар билан узвийлиги ва узлуксизлиги ҳолати;

В) "Муаммони ҳал қилишнинг Расселча усули" таърифни қандай тушунаси?

V. ГЛОССАРИЙ

№	Термин	Ўзбекча шарҳи	Инглизча шарҳи
1	Этика	<p>«этҳос» сўзидан олинган бўлиб бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган қадимий фан. Бу атамани илк бор юнон файласуфи Арасту илмий муомалага киритган. Арасту фанларни тасниф қиларкан, уларни уч гуруҳга бўлади: назарий, амалий ва ижодий. биринчи гуруҳга фалсафа, математика ва физикани; иккинчи гуруҳга этика ва сиёсатни; учинчи гуруҳга эса санъат, ҳунармандчилик ва амалий фанларни киритади. шундай қилиб, қадимги юнонлар ахлоқ ҳақидаги таълимотни фан даражасига кўтарганлар ва «этика» (та этҳика) деб атаганлар. У «илми равиш», «илми ахлоқ», «ахлоқ илми», «одобнома» сингари номлар билан атаб келинган дастлаб манзилдошлик, яшаш жойи, кейинчалик эса одат, феъл, фикрлаш тарзи сингари маъноларни англлатган; «Ахлоқ» сўзи арабчадан олинган бўлиб, инсоннинг муомала ва руҳий хусусиятлари мажмуини, феълени, табиатини англлатадиган «хулк» сўзининг кўплик шаклидир. «Ахлоқ» ибораси икки хил маънога эга: умумий тушунча сифатида у фаннинг тадқиқот объектини англлатса, муайян тушунча</p>	<p>Derived from the word 'ethos' is an ancient science with a history of several thousand years. The term was first coined by the Greek philosopher Aristotle. When Aristotle classifies sciences, he divides them into three groups: theoretical, practical, and creative. the first group included philosophy, mathematics, and physics; ethics and politics to the second group; the third group includes arts, crafts, and applied sciences. thus, the ancient Greeks elevated the doctrine of morality to the level of science and called it 'ethics' (ta ethics). It was first called "science", "science of ethics", "science of ethics", "etiquette", and first meant address, place of residence, and then habit, verb, way of thinking; the word "morality" is derived from Arabic. , is the plural form of the word 'behavior', which means a set of human behavioral and mental characteristics, verbs, nature. The term "morality" has two different meanings: as a general concept it refers to the object of study of science,</p>

		сифатида инсон феъл-атвори ва хатти-ҳаракатининг энг қамровли қисмини билдиради. Ахлоқни умумий тушунча сифатида олиб, уни доира шаклида акс эттирадиган бўлсак, доиранинг энг кичик қисмини одоб, ундан каттароқ қисмини - хулқ, энг қамровли қисмини ахлоқ эгаллайди.	while as a specific concept it refers to the most comprehensive part of human behavior and behavior. If we take morality as a general concept and reflect it in the form of a circle, the smallest part of the circle is occupied by manners, the larger part - behavior, the most comprehensive part - morality.
2	Одоб	инсон ҳақида ёқимли таассурот уйғотадиган, лекин жамоа, жамият ва инсоният ҳаётида бурилиш ясайдиган даражада муҳим аҳамиятга эга бўлмайдиган, миллий урф-одатларга асосланган чиройли хатти-ҳаракатларни ўз ичига олади.	includes beautiful behaviors based on national traditions that make a pleasant impression on a person but are not significant enough to make a difference in the life of the community, society, and humanity.
3	Хулқ	оила, жамоа, маҳалла-қўй миқёсида аҳамиятли бўлган, аммо жамият ва инсоният ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатмайдиган ёқимли инсоний хатти-ҳаракатларнинг мажмуи.	a set of pleasurable human behaviors that are significant on a family, community, neighborhood, but do not have a significant impact on society and human life.
4	Ахлоқ	жамият, замон, баъзан умумбашарий аҳамиятга эга, инсоният тарихи учун намуна бўла оладиган ижобий хатти-ҳаракатлар йиғиндиси, инсоний камолот даражасини белгиловчи маънавий ҳодиса.	society, time, sometimes of universal significance, is a set of positive behaviors that can serve as a model for human history, a spiritual phenomenon that determines the level of human maturity.
5	Инсонпарварлик ахлоқи	субъектнинг ўз инсонийлик табиатини, барча фазилатларни, очиқ-ойдин намоён этишини таъминлайди. Инсонпарварлик	ensures that the subject clearly expresses his human nature, all the qualities. Human morality, on the other

		<p>ахлоқи эса бу қонун–қоидалар ва меъёрларни ўзи яратиши, ўзи бошқариши ҳамда уларга ўзи амал қилиши билан фарқланади</p>	<p>hand, is distinguished by the fact that it creates, governs, and enforces these laws and norms.</p>
<p>6</p>	<p>Обрўпарварлик ахлоқи</p>	<p>Фром фикрича обрў эгаси инсон учун нима яхшилигини белгилаб беради, ўзни тутиш қонун–қоидалари ва меъёрларини ҳам ўйлаб топади, ўрнатади.. Обрўпарварлик ахлоқида субъектга, обрў эгасига бўйсуниб, кулоқ қоқмаслик, ўз индивидуаллигини йўқотиш ҳадислари рўй беради. Лекин, фожеа шундаки, буни инсоннинг ўзи англамайди: атроф–муҳитдаги обрў эгасининг улуғлиги, билимдонлиги қаҳрамонлиги, муруватлилиги, халққа оталарча ғамхўрлиги ва зарурий қаттиқ–қўллиги ҳақида тўқилган мифлар, унинг шахсига сиғиниб бунга йўл бермайди. Бундай одамлар жамиятда асосий кўпчиликини, обрўпарварликнинг моҳиятини тушуниб етган, оммага қўшилмаган, ўз индивидуаллиги ва ички эркинлигини сақлаб қолган шахслар эса жуда камчиликини ташкил этади. Натижада жамиятнинг асосий кўпчилиги эзгулик деб ҳисоблаган нарса аслида ёвузлик бўлиб чиқади, халқ оммаси англамасдан ёвузликка хизмат қилганини кейин, обрў эгаси шахсига сиғиниб фош этилганидан сўнггина тушуниб етади.</p>	<p>According to him, the owner of prestige determines what is good for a person, invents and establishes the rules and norms of behavior. But the tragedy is that man himself does not understand this: the myths about the greatness of the environment, the heroism of his knowledge, his heroism, his kindness, his paternal care for the people and his necessary cruelty, and the worship of his personality do not allow it. Such people are the main majority in society, those who understand the essence of dignity, who do not join the public, and who retain their individuality and inner freedom, are very scarce. As a result, what the majority of society considers to be good is in fact evil, and the people only realize that they have served evil without realizing it, after the cult of personality has been exposed.</p>

7	Ахлоқий маданият	<p>Энг муҳим унсурларидан бири - муомала одоби. У, моҳиятан, ўзаро ҳамкорликнинг шаклларида бири. Инсон зоти бир-бири билан ҳамкорлик қилмасдан, ўзаро тажриба алмашмасдан, бир-бирига таъсир кўрсатмасдан расмана яшаши мумкин эмас. Муомала одам учун эҳтиёж, зарурат, соғлом киши усиз руҳан қийналади, кайфияти тушиб боради. Бу ўринда буюк инглиз ёзувчиси даниел дефо қаламига мансуб машхур «робинзон крузонинг саргузаштлари» асарини эслашнинг ўзиёқ кифоя: жумабойни топиб олган робинзоннинг нақадар қувонишига ҳам сабаб ана шунда.</p>	<p>One of the most important elements is good manners. It is, in essence, a form of interaction. The human race cannot live formally without cooperating with each other, sharing mutual experiences, and influencing each other. The need for treatment is a necessity for a person, without which a healthy person will suffer mentally, his mood will decrease. Suffice it to recall the famous "Adventures of Robinson Crusoe" by the great English writer Daniel Defoe: this is the reason why Robinson was so happy to find Jumaboy.</p>
8	Этикетнинг қамрови	<p>қамрови кенг, у, маълум маънода, халқаро миқёсда қабул қилинган муомала қонун-қоидаларини ўз ичига олади. Масалан, сиёсий арбоб этикети, меҳмондорчилик этикети ва ҳ.к. Этикетга риоя қилишнинг мумтоз намунасини биз тез-тез телевизор экрани орқали кўриб тураемиз. Президентимиз ислом каримовга хорижий мамлакатлар элчиларининг ишонч ёрликларини топшириш маросимларини эсланг. Унда фақат бир хил ҳолат, халқаро миқёсда ўрнатилган қоида ҳукмрон. Уни президентнинг ҳам, элчиларнинг ҳам бузишга ҳаққи йўқ. Йўқи</p>	<p>The scope is wide, it includes, in a sense, internationally accepted rules of conduct. For example, political etiquette, hospitality etiquette, etc. A classic example of adherence to etiquette is what we often see on a television screen. Recall the ceremony of presenting credentials of foreign ambassadors to President Islam Karimov. In it, only the same situation prevails, the rule established at the international level. Neither the president nor the ambassadors have the right to break it. Or a very simple,</p>

		<p>жуда оддий, кичкина бир мисол: дастурхонда тановул пайти, пичокни ўнг қўлда ушлаш замонавий меҳмондорчилик этикетининг қатъий қоидаларидан бири саналади - уни бузиш атрофдагиларда ҳайрат ва истехзо уйғотади. Шу боис этикетни одат тусига айлантирилган, қатъийлаштирилган муомала одоби дейиш ҳам мумкин.</p>	<p>small example: while eating at the table, holding a knife in the right hand is considered one of the strict rules of modern hospitality etiquette - breaking it will amaze and ridicule those around you. Therefore, etiquette can be called a habitual, rigid etiquette.</p>
9	Эстетика	<p>ёхуд нафосатшунослик энг қадимги фанлардан бири. Унинг тарихи икки ярим-уч минг йиллик вақтни ўз ичига олади. Бироқ у ўзининг ҳозирги номини ХЙИИИ асрда олган. Унгача бу фаннинг асосий муаммоси бўлмиш гўзаллик ва санъат ҳақидаги мулоҳазалар ҳар хил санъат турларига бағишланган рисолаларда, фалсафа ҳамда илоҳиёт борасидаги асарларда ўз аксини топган эди. «Эстетика» атамасини биринчи бўлиб буюк олмон файласуфи Александр Баумгартен (1714—1762) илмий муомалага киритган. Бунда у бошқа бир улуғ олмон файласуфи Г. Лайбнис (1646-1716) таълимотидан келиб чиққан ҳолда муносабат билдирган эди. Лайбнис инсон маънавий оламини уч соҳага: ақл – идрок, ирода-ихтиёр, ҳис-туйғуга бўлади ва уларнинг ҳар бирини алоҳида фалсафий жиҳатдан ўрганиш лозимлигини таъкидлайди.</p>	<p>or estetic is one of the oldest sciences. Its history spans two and a half to three thousand years. However, it received its current name in the XIII century. Until then, the views on beauty and art, which were the main problems of this science, were reflected in pamphlets, works on philosophy and theology on various types of art. The term "aesthetics" was first coined by the great German philosopher Alexander Baumgarten (1714-1762). In doing so, he met another great German philosopher, G. It was based on the teachings of Leibniz (1646-1716). Laybnis emphasizes that the spiritual world of man is divided into three areas: the mind - the will, the will, the emotions, and each of them must be studied from a separate philosophical point of view.</p>

		<p>Баумгартенгача ақл-идрокни ўрганадиган фан – мантик, ирода-ихтиёрни ўрганувчи фан эса – ахлоқшунослик (этика)нинг фалсафада кўпдан буён ўз ўрни бор эди. Бироқ ҳис-туйғуни ўрганадиган фан фалсафий мақомда ўз номига эга эмасди. Баумгартеннинг бу борадаги хизмати шундаки, у «ҳис қилиш», «сезиш», «ҳис этиладиган» сингари маъноларни англлатувчи юнонча аистҳетикос – «оестетикос» сўзидан «эстетика» (олмонча «естетик» – «эштетик») иборасини олиб, ана шу бўшлиқни тўлдирди.</p>	<p>Prior to Baumgarten, the study of reason — logic, and the study of will — ethics had long had a place in philosophy. But the science of the study of emotion did not have a name in philosophical status. Baumgarten's service in this regard is that he filled the gap by taking the word "aesthetics" (German for "aesthetics" - "aesthetics") from the Greek word aesthetikos - "aesthetics", which means "to feel", "to feel", "to feel". .</p>
10	<p>Санъат</p>	<p>кенг маъноли тушунчадир. Зеро, санъат инсон меҳнати, ақл-идроки, шуури билан яратилган, вужудга келган, ижод қилинган нарсалардир. Санъат инсон фаолиятининг ижодкорлик турини англатиб, ҳар бир санъат асариде шахснинг ўзига хос истеъдоди намоён бўлади. Ва, ниҳоят, санъат инсоннинг маҳорати билан чамбарчас боқлиқдир. Санъат, кенг маънода, бадий қадриятлар, уларни яратиш (бадий ижод қилиш) ва истеъмол (бадий идрок этиш) жараёнларини ҳам қамраб олади. санъат ҳозирги даврга қадар инсоният тараққиёти билан боқлиқ ҳолда ривожланиб келган. Ўзбекистон ҳудудида, Испания, Саҳрои Кабир ва бошқа бир қатор қадимий ўлкаларда</p>	<p>is a broad concept. After all, art is something that has been created, created, created by human labor, intellect and consciousness. Art represents a creative type of human activity, and each work of art reflects a person's unique talent. And, finally, art is inextricably linked to human skill. Art, in a broad sense, encompasses artistic values, the processes of their creation (artistic creation) and consumption (artistic perception). art has evolved to the present day in connection with the progress of mankind. Rock carvings of animals found in Uzbekistan, Spain, the Sahara and a number of</p>

		<p>учрайдиган қояларга ўйиб туширилган ҳайвонларнинг тасвирлари ҳозирги давр нуқтаи назаридан ҳам эстетик қийматга эга. Бу ёдгорликлар бадий фаолият куртаклари эндигина кўриниб келаётган инсон эстетик фаолиятининг натижалари эди.</p>	<p>other ancient lands have aesthetic value even from the point of view of modern times. These monuments were the result of human aesthetic activity, the buds of artistic activity of which were just beginning to appear.</p>
11	Эстетик маданият	<p>мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида жамият миқёсида табиатни эстетик ўзлаштириш жараёнлари ва натижалари, меҳнат фаолияти, турмуш, ижтимоий муносабатларнинг эстетик моментлари; синф ва ижтимоий қатламларнинг эстетик қарашлари, дид ва манфаатларининг муайян ҳолати; эстетик тарбия назарияси ва амалиёти, кишилар ижтимоий-эстетик фаоллигининг ранг-баранг намоён бўлишини англатади.</p>	<p>processes and results of aesthetic assimilation of nature in society as a complex social phenomenon, aesthetic moments of labor activity, life, social relations; the specific state of aesthetic views, tastes and interests of the class and social strata; the theory and practice of aesthetic education implies a diverse manifestation of the socio-aesthetic activity of individuals.</p>
12	Гўзаллик	<p>бу воқелик (табиат, жамият, санъат) ҳодисаси бўлиб, аниқ ҳиссий таъсир ўтказиш орқали инсонда жисмоний ва маънавий кучлар оқимининг кўпайишига, шодлик, завқланиш, тўла маънавий қониқиш ҳолати вужудга келишига имкон яратади. Гўзаллик доимо фойдалидир, лекин бу фойдалилик жамият тараққиёти учун хизмат қилишга мўлжалланган бўлади. Ва ниҳоят, гўзаллик, Шиллернинг ўринли ибораси билан айтганда, инсон озодлигининг рамзи сифатида ифода топади. Мустақил</p>	<p>it is a phenomenon of reality (nature, society, art), which through a clear emotional interaction allows a person to increase the flow of physical and spiritual forces, to create a state of joy, pleasure, complete spiritual satisfaction. Beauty is always useful, but that usefulness is meant to serve the development of society. Finally, beauty finds expression, in Schiller's pertinent phrase, as a symbol of human freedom. In our</p>

		<p>Республикамизда эркин маънавиятли шахс тарбияси муҳим вазифага айланган тарихий бир шароитда алоҳида аҳамият касб этади. Гўзаллик чексиз хилма-хилликка эга бўлади. Табиатдаги гўзаллик ижтимоий ҳаёт гўзаллигидан, фойдали амалий фаолиятидаги гўзаллик бадий ижоддаги гўзалликдан фарқ қилади. Лекин гўзаллик қанчалик ўзининг ранго-ранглиги билан ажралиб турмасин, уларнинг барчаси қандайдир умумий туб белгиларга эга бўлиб, мана шу умумий туб белгилар туфайли уларнинг барчасини махсус илмий-фалсафий истилоҳ-гўзаллик тушунчаси орқали талқин этиш имконияти мавжуд.</p>	<p>independent Republic, the upbringing of a free-spirited person is of special importance in a historical context where it has become an important task. Beauty is infinitely diverse. The beauty in nature is different from the beauty in social life, the beauty in useful practical activity is different from the beauty in artistic creation. But no matter how colorful beauty may be, they all have some common primordial features, and because of these common primordial features it is possible to interpret them all through a special scientific-philosophical term-beauty.</p>
13	<i>Эстетик дид</i>	<p>тушунчасининг ўзига хослиги шундаки, у бир томондан, идрок, фаҳм, фаросат каби илдизи ақлга бориб тақалса, иккинчидан, ўзининг эҳтирос, ҳис—ҳаяжон, субъектив баҳолаш хусусияти билан улардан ажралиб туради. Шу сабабли биз дид ҳақида гапирганимизда одатда, эстетик дидни - инсондаги гўзаллик, улуғворлик, фожиавийлик сингари эстетик хусусиятларни, умуман, нафосатни идрок этиш қобилиятини назарда тутамиз. Бошқача қилиб айтганда, биз онгнинг, биринчи ҳодисада-ҳақиқатга, кейингисида-эзгуликка, учинчисида-гўзалликка</p>	<p>The peculiarity of the concept is that, on the one hand, it has its roots in the mind, such as perception, understanding, and intellect, and on the other hand, it differs from them by its passion, emotion, and subjective evaluation. For this reason, when we talk about taste, we usually mean aesthetic taste - the ability to perceive aesthetic qualities in a person, such as beauty, majesty, tragedy, and sophistication in general. In other words, we encounter the relation of the mind, in the first event — to truth, in the</p>

	<p>муносабатини учратамиз. Ҳар учала ҳодисанинг асосида ҳам қобилият ётади. Фаҳм-ақлий, фаросат-ахлоқий, дид-эстетик қобилиятни юзага чиқаради. Уччала қобилиятнинг ҳам ибтидоси, табиий-туғмаликка бориб тақалса-да, улар ўзларини асосан тарбия, ижтимоий муносабатлар орқали рўёбга чиқаради. Айниқса, эстетик дид мураккаб тарбия жараёнини тақазо этади. Чунки у ҳам ақлий, ҳам ахлоқий, ҳам ҳиссий тарбия уйғунлашган умумийликдан иборатдир. Ҳар учала ҳодисанинг асосида ҳам қобилият ётади. Фаҳм-ақлий, фаросат-ахлоқий, дид-эстетик қобилиятни юзага чиқаради. Уччала қобилиятнинг ҳам ибтидоси, табиий-туғмаликка бориб тақалса-да, улар ўзларини асосан тарбия, ижтимоий муносабатлар орқали рўёбга чиқаради. Айниқса, эстетик дид мураккаб тарбия жараёнини тақазо этади. Чунки у ҳам ақлий, ҳам ахлоқий, ҳам ҳиссий тарбия уйғунлашган умумийликдан иборатдир.</p>	<p>next — to goodness, and in the third — to beauty. At the heart of all three events is ability. Reveals intellect, intellect-ethics, did-aesthetic ability. Although the origins of all three abilities go back to natural instincts, they realize themselves mainly through upbringing and social relations. In particular, aesthetic taste requires a complex educational process. Because it consists of a commonality that combines both mental, moral, and emotional upbringing. At the heart of all three events is ability. Reveals intellect, intellect-ethics, did-aesthetic ability. Although the origins of all three abilities go back to natural instincts, they realize themselves mainly through upbringing and social relations. In particular, aesthetic taste requires a complex educational process. Because it consists of a commonality that combines both mental, moral, and emotional upbringing.</p>
--	--	--

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2019.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июнь “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сонли Қарори.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий

салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

1. “Марказий Осиё динлари тарихи” (хаммуаллифликда). -Т., ТДШИ, 2006.
2. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
3. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
4. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
5. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
6. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
7. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
8. Абдулҳаким Шаръий Жўзжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги. Ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фақиқлари. – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёти, 2002. – 256 б.
9. Абдуҳалимов Б. Байт ал-ҳикма ва Ўрта Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти. –Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси, 2004. – 236 б.
10. Али-заде Айдын Ариф огли. Хроника мусулманских государств. – М.: УМАА, 2007. – 445 с.
11. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
12. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.
13. Беруний Абу Райҳон. Танланган асарлари: Т.1. (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар) Т.: Фан, 1968.
14. Босворт К. Э. “Мусулмон сулолалари”. – Т.: “Фан” нашриёти, 2007. – 271 б.
15. Воҳидов Ш., Қодиров А. “Шарқнинг машҳур сулолалари”. – Т.: Akademnashr, 2013. – 624 б.

16. Гулобод Кудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

17. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. – Т.: Ислон университети, 2010.

18. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

19. Игнатова Н. Ю. Образование в цифровую эпоху: монография. М-во образования и науки РФ. – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с.
http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

20. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

21. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. –Т.:Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009.

22. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2000.

23. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

24. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

25. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

26. Хусниддинов З.М. “Ислон: йўналишлар, оқимлар, мазҳаблар”. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти. Тошкент, 2000 йил.

IV. Интернет сайтлар

27. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

28. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

29. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

30. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

31. <https://philpapers.org/> - международная философская поисковая система по книгам, статьям, журналам, находящимся в открытом доступе

32. <https://plato.stanford.edu/> - Стэнфордская энциклопедия философии.

<https://elibrary.ru/> - крупнейший российский информационно-аналитический портал (в том числе) в области философии